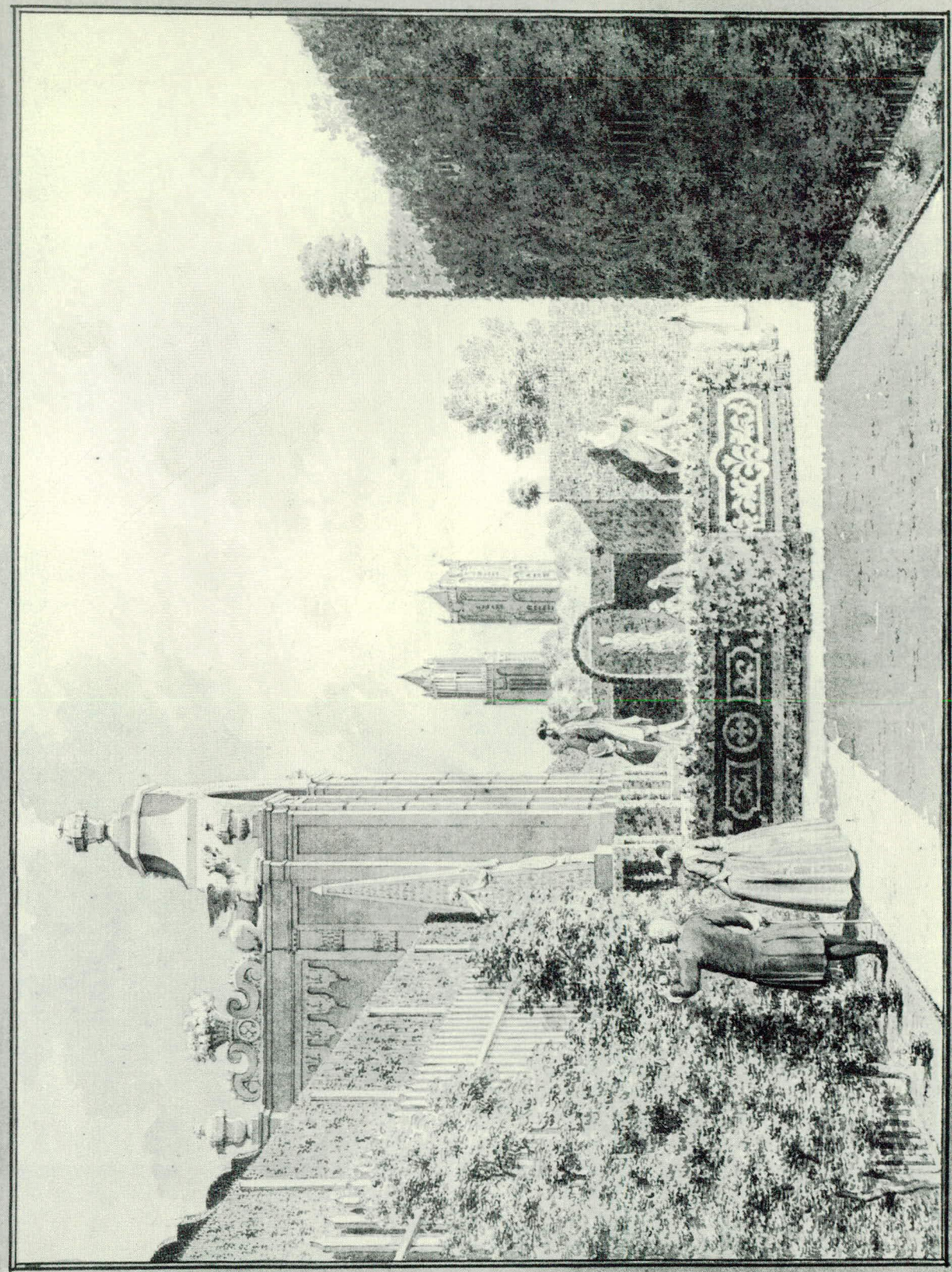
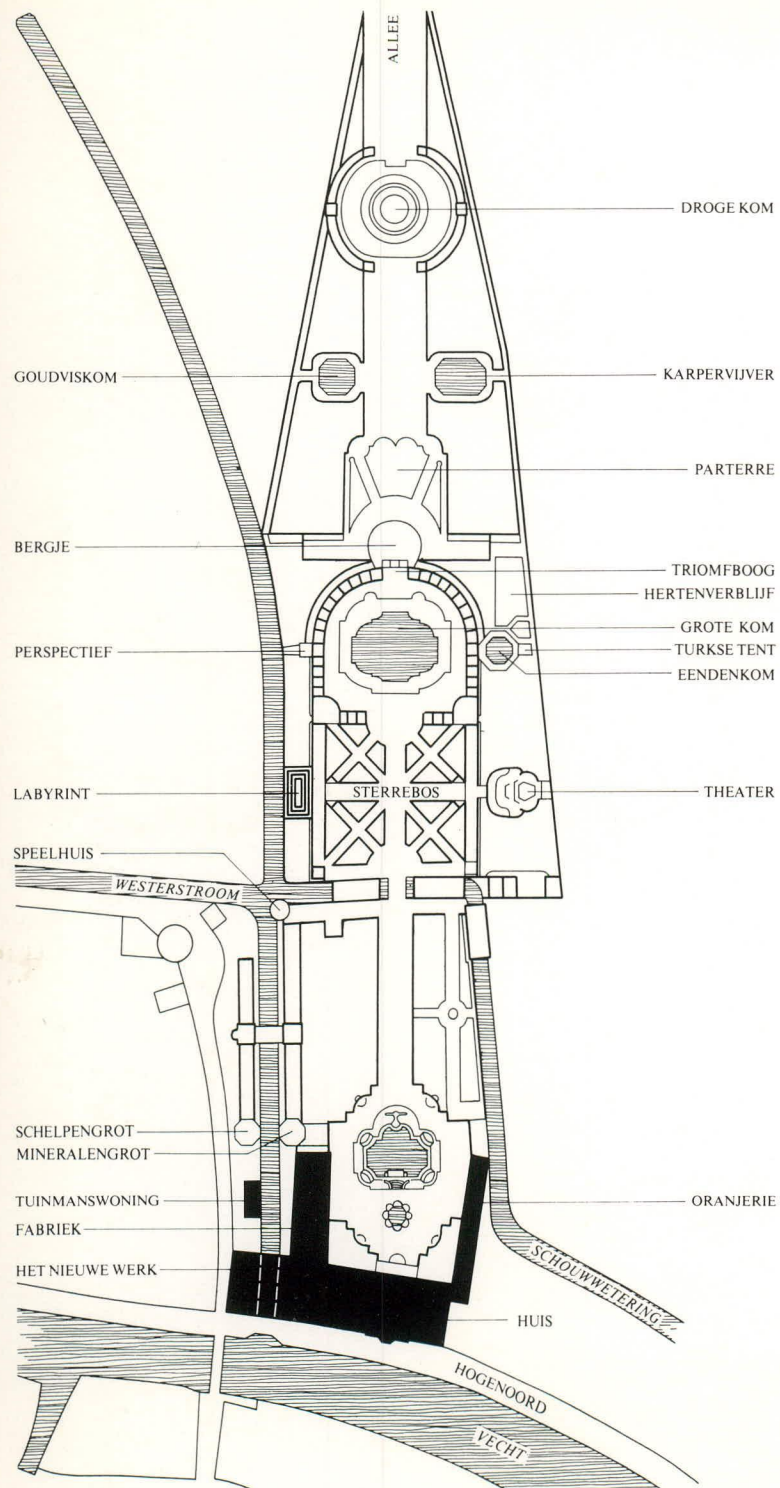

1981

ZIJDEBALEN - LUSTHOF AAN DE VECHT

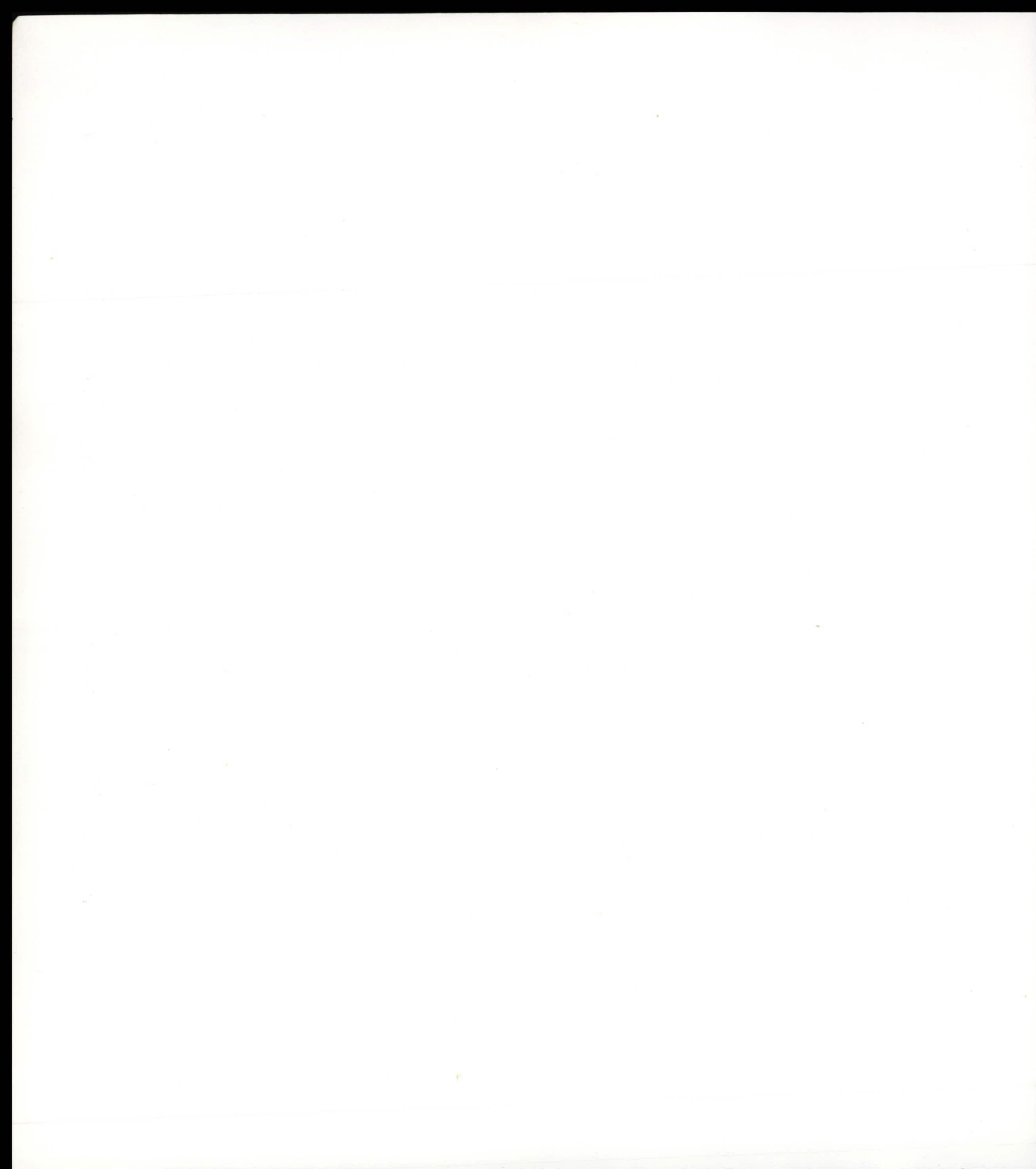
CENTRAAL MUSEUM UTRECHT

ZIJDEBALEN - LUSTHOF AAN DE VECHT

tuin- en tekenkunst uit het begin van de 18de eeuw

CENTRAAL MUSEUM UTRECHT 22 MEI T/M 19 JULI 1981

Voorwoord

De aanleiding tot het houden van de tentoonstelling 'Zijdebalen, lusthof aan de Vecht' is de recente aanwinst — eind 1980 — van vierentwintig tekeningen door Jan de Beijer van de tuinen van deze Utrechtse buitenplaats. Een aankoop die mede mogelijk werd gemaakt door de royale bijdrage van de Vereniging Rembrandt, die het grote belang van deze serie voor Utrecht onderkende.

De tekeningen belichten niet alleen een tamelijk onbekend deel van de Utrechtse topografie, maar verduidelijken ook een belangrijke fase in de ontwikkeling van de Noordnederlandse tuinkunst.

Het is lang niet iedere Utrechter bekend, dat zich aan de zuidzijde van de Vecht, langs de huidige Hogenoord tot aan de Daalsedijk, de langgerekte tuin van Zijdebalen bevond. Ook het in overvloed bewaarde materiaal, dat veel gegevens biedt over de tuinen, de zijdefabriek en het mecenaat van de eigenaar David van Mollem, rechtvaardigt het houden van een tentoonstelling. Bovendien komt de bestudering van de historische tuinarchitectuur meer en meer in de belangstelling.

Omdat 'Zijdebalen' een onderdeel vormt van zijn proefschrift over formele en inhoudelijke aspecten van een aantal Noordnederlandse tuinen, was drs Erik de Jong, wetenschappelijk medewerker aan de Vrije Universiteit te Amsterdam, bereid een bijdrage te leveren aan de catalogus over de betekenis van deze tuinen. Hij heeft eveneens suggesties gedaan ten aanzien van de inhoud van tentoonstelling en catalogus.

De heer P.J.M. van Gorp, oud-conservator van het Nederlands Textielmuseum te Tilburg, is eveneens dank verschuldigd voor zijn toelichting op het bijzonder gecompliceerde technische proces van het redden van de zijde. De heer dr D.P. Snoep, conservator van de historische afdeling van het Centraal Museum, schreef over historische aspecten van Zijdebalen. Hij stelde het catalogusgedeelte samen, terwijl hij ook de inrichting van de expositie verzorgde.

Van hen, die de samenstellers van adviezen en inlichtingen voorzagen, of hulp boden, dienen genoemd te worden: de heer J. van Bergeijk, mevrouw dr I.I.E. van Gelder-Jost, de heer drs A.F.E. Kipp, mevrouw drs G. van der Meer, de heer drs J. ter Molen, de heer ir J.R. van Ommen en mevr. drs C.C.S. Wilmer. Niet alleen hen ben ik bijzonder erkentelijk voor hun medewerking aan het tot standkomen van deze tentoonstelling, maar evenzeer de bruikleengevers, die als steeds welwillend hun kunstwerken voor 'Zijdebalen, lusthof aan de Vecht', afstonden.

Het Fentener van Vlissingenfonds heeft genereus een deel van de financiering van de catalogus voor zijn rekening genomen.

Adeline M. Janssens

Lijst van bruikleengevers

H.K.H. Prinses Juliana der Nederlanden
Amsterdams Historisch Museum
Amsterdam, Rijksmuseum
Amsterdam, Rijksprentenkabinet
Apeldoorn, Rijksmuseum Paleis Het Loo
Haarlem, Teylers Museum
Tilburg, Nederlands Textielmuseum
Utrecht, Gemeentelijke Archiefdienst
Utrecht, Kunsthistorisch Instituut der Rijksuniversiteit
Utrecht, Universiteitsbibliotheek
Wageningen, Landbouw Hogeschool
Zeist, Van de Poll-Stichting

Wie zich verdiept in de geschiedenis van de Nederlandse tuinkunst, is vooral aangewezen op oudere literatuur. De studies van Sypesteijn, Springer, Bijhouwer en het onmisbare boek van Ada Bienfait, *Oude Hollandsche Tuinen* uit 1943, die de basis vormen voor de kennis van de Nederlandse tuinarchitectuur, hebben geen echt vervolg gevonden in moderne studies.

Mag de tuinarchitectuur van de late 18de en 19de eeuw – de zogenaemde Engelse landschapsstijl – zich de laatste jaren steeds meer verheugen in een diepergaande belangstelling, die uit de 16de, 17de en vroeg 18de eeuw – de formele of geometrische stijl – komt zelden boven een descriptieve bestudering uit. Hoe waardevol ook inventarisatie en beschrijving zijn, nog steeds lijkt de mening van Van Luttermvelt opgeld te doen, zoals hij die neerschreef in zijn boek *Buitenplaatsen aan de Vecht* uit 1948. Over de laat 17de eeuwse tuinen met hun fonteinen en beeldengroepen, die zo'n geheel vormen met de architectuur van geschoren en geknipte hagen merkt hij op: 'de in andere landen zo geliefde reliëfs en beeldengroepen, soms tot een geheel geleerd iconologisch systeem samengesteld, vonden hier weinig waardering'. Van Luttermvelt wijt dit niet zozeer aan het ontbreken van 'aesthetisch' gevoel, maar aan 'de nuchtere geest van de Hollanders, die de hoogdravende voorstellingen van goden en godinnen in hun tuinen en tuintjes maar matig waardeerden'. Tesaamen met het andere vooroordeel, namelijk dat in de Nederlandse tuinen van de 17de en vroege 18de eeuw het 'nuttigheidsprincipe' voorop zou staan, kunnen we deze visie verouderd noemen. Buitenlandse studies hebben de laatste jaren het belang laten zien van de inhoudelijke, vaak allegorische betekenis van de geometrische tuinarchitectuur uit de 16de tot en met de 18de eeuw in Italië, Frankrijk, Engeland en Duitsland.

De aankleding van de tuinen mag dan hier te lande minder groots en omvangrijk zijn geweest, de tuinarchitectuur als drager van allegorische begrippen en betekenissen was ook hier geliefd. Dit kan aan de hand van de tuinaanleg van Zijdebalen duidelijk gemaakt worden.

Voor de Utrechtse lusthof Zijdebalen, aangelegd aan het einde van de 17de en het begin van de 18de eeuw – tot ongeveer 1740 – beschikken we over een unieke en rijke documentatie.

Zo geven de tekeningenseries van Jan de Beijer ons een levendig beeld van de tuinaanleg rond 1745. Een documentatie die in haar uitvoerigheid van bijna geen enkele andere tuin

uit de vroege Nederlandse 18de eeuw bestaat. Verder is er het door Arnold Hoogvliet voor de eigenaar David van Mollem geschreven Hofdicht uit 1739 (gedrukt in 1740), waarin de dichter, de beelden en grotten bezingend, een wandeling door de tuin maakt. Door zijn vele literaire motieven en toelichtende aard is het Hofdicht van groot belang bij het achterhalen van verschillende betekenisaspecten van de tuinaanleg. Naast tekeningen en Hofdicht beschikken we over twee boedelinventarissen, de een opgemaakt na de dood van de eigenaar David van Mollem in 1746, de ander na de dood in 1796 van zijn kleinzoon en erfgenaam Anthony Sijdervelt. In beide inventarissen vinden we beschrijvingen van beelden, vazen en planten. De boedelbeschrijving van David van Mollem licht ons bovendien in over zijn kleding, zijn meubels, zijn porselein- en schilderijenverzameling en bovenal over zijn omvangrijke bibliotheek. Informatie die wordt aangevuld door de uit 1819 daterende catalogus van de boedelverveiling.

Andere archiefstukken verschaffen nog materiaal aangaande de vestiging van de zijdefabriek en de grondaankopen die voorafgingen aan de aanleg van het gehele complex.

De roem van de tuinen van het buiten Zijdebalen blijkt uit de vele korte en lange beschrijvingen die we aantreffen in Nederlandse, Duitse, Engelse, Franse en Italiaanse reisbeschrijvingen. Daaruit komt tevens de sociale functie van de tuin als toeristisch trekpleister en als wandel- en ontspanningsplaats naar voren.

Aanleg van de buitenplaats

De aanleg van de tuinen van Zijdebalen is nauw verbonden met de stichting van de zijderederij door de vader van David van Mollem, Jacob van Mollem (1623-1699). Aan deze zijdefabriek dankt de buitenplaats niet alleen haar naam, maar ook het vermogen waarmee zij kon worden aangelegd. De doopsgezinde Amsterdammer Jacob van Mollem, die ten behoeve van zijn zijdehandel gebruik wilde maken van de gunstige afwatering en stroming van de Vecht buiten de Bemuurde Weerd, kreeg in 1681 toestemming tot de bouw van zijn zijdefabriek. In 1684 en 1693 verkrijgt Jacob van Mollem verschillende perceeltjes grond naast de fabriek en waarschijnlijk heeft hij in deze jaren het huis laten bouwen en is hij er vanuit zijn toenmalige woning op het Janskerkhof gaan wonen. Met de tuinaanleg moet Jacob van Mollem in 1695 aangevangen zijn, het jaar waarin hij aan de Vroedschap verlof vraagt om de Schouwwatering, die over zijn percelen grond loopt, naar achteren in zuid-westelijke richting te verleggen. Het is deze eerste fase van de aanleg, die we zien op de pren-

ten uit de *Zegepraalende Vecht* uit 1719 (cat. nr 84): naast de vijver, de groene schermen en enkele beelden zien we ook het laantje van oranje- en citroenbomen en aan het eind op deze as het Kabinet of Speelhuis. Jacob van Mollem heeft deze situatie niet voltooid gezien: hij sterft in 1699 in Amsterdam. Zijn zoon David woont nog tot zijn moeders dood, in 1709, in de Gouden Ridder op de Keizersgracht bij de Hartenstraat in Amsterdam.

David van Mollem is degene geweest die van Zijdebaleen een beroemde tuin heeft gemaakt. In 1712, 1719, 1720, 1724, 1726 en 1730 doet hij terreinaankopen over de Schouwwatering heen en ten noorden van het huis. In 1736 koopt hij aan de overzijde van de Vecht tegenover het huis twee percelen aan (de herberg De Ridder van St Joris en de pottebakkerij Oranjeboom), die hij inricht tot overtuin, compleet met verguld koperen zonnewijzer en stenen leeuw.

Het jaar 1719 is belangrijk geweest in de ontwikkelingsfase van de tuinaanleg: dat jaar wordt het Kabinet of Speelhuis dat het oorspronkelijke doorzicht afsluit, afgebroken en herbouwd op een plek waar Schouwwatering en Westerstroompje elkaar ontmoeten (cat. nrs 36 en 40). Vandaar had de bezoeker aan drie zijden uitzicht over het water en naar de

De voorgevel van het huis Zijdebaleen door P.J. van Liender, 1756 (zie cat. nr 86)

Utrechtse stadswal. Tegelijkertijd werden naar de kant van de fabriek langs het Westerstroompje berceaux (tunnels van geschoren hagen) aangelegd met een Schelpen- en Mineralengrot (cat. nr 38). Op de oude plaats van het Speelhuis werd na 1719 door de diverse grondaankopen de tuin uitgebreid met het Sterrebosje (cat. nr 8), een Italiaans Theater (cat. nr 32) en een Doolhof. De as werd doorgetrokken tot de Grote Kom met daar achter een monumentale poort (cat. nr 13). Achter deze Triomfboog werd op de hoofdas een perspectivische laan – de Allée – aangelegd die tot de Daalse Dijk liep. Daarin werd nog de zogenoemde Droge Kom aangelegd alsmede een karpervijver en een goudviskom (cat. nrs 17, 22 en 24).

Gedurende deze zelfde tijd vindt de aankleding plaats met borstbeelden, beeldengroepen, vazen en fontein, waarvoor met name J. Cresant en J.B. Xavery de opdrachten kregen. Ook werden enkele tuinsieraden op veilingen gekocht en wellicht zijn sommige van de beelden uit Italië ingevoerd.

De toename van de stoffering van Zijdebaleen laat zich ook aflezen uit de reisbeschrijvingen. L. Chr. Sturm en Z. von Uffenbach gaan in 1679 en 1711 enkel in op de belangwekkende zijdereedmachine van de fabriek. In 1717 bezoekt tsaar Peter de Grote de tuin en hij kan er al een wandeling maken langs grotwerk en fontein. Haller, in 1725, vermeldt grotten en perspectivische doorzichten, maar geeft tegelijkertijd aan dat de tuin er niet erg kostbaar uitziet. Pas in 1736 beschrijft een Franse reiziger Zijdebaleen als een 'magnifique jardin orné de belles allées et portique, de quantité de figures de marbre'. En in 1741 wordt de tuin vanwege haar rijke aankleding door de Engelsman R. Poole een 'famous garden' genoemd. Ná deze datum oordelen de reisbeschrijvingen unaniem over de schoonheid en rijkheid van de tuin. Dat de tuin tegen 1740 haar voltooiing was genaderd, blijkt ook uit het feit dat Arnold Hoogvliets *Hofdicht*, waarin hij uitvoerig de lof van David van Mollem en Zijdebaleen bezingt, datzelfde jaar gedrukt wordt (cat. nr 67). Eveneens in 1740 maakt Cresant zijn borstbeeld van Van Mollem en schildert Verkolje het groepsportret van David van Mollem met zijn familie tegen het decor van de tuin (cat. nr 2).

Deze opdrachten en de voltooiing van de tuinaanleg hebben wellicht in het teken gestaan van Van Mollem's zeventigste verjaardag in 1740. De tekeningen van Jan de Beijer uit 1745 en 1746 zijn eveneens bedoeld om de voltooide lusthof vast te leggen.

Het inrichten door Amsterdamse kooplieden van een buitenplaats met tuin in de nabijheid van een fabriek is niet zo onge-

woon als men zou denken. Gedurende de 17de eeuw waren verschillende buitenplaatsen aan de Vecht – Goudesteyn van de Huydecopers bijvoorbeeld – niet alleen als geldbelegging, maar ook uit winst oogmerk aangelegd. Sommige buitenplaatsen lagen dicht bij steenbakkerijen. Ook daar gingen handel en ontspanning samen. Veel van de terreinen langs de Vecht waarop buitens gebouwd en tuinen aangelegd werden, zijn in de tweede helft van de 17de eeuw aangekocht. Geld, door handel gewonnen, werd omgezet in landerijen en huizen en vervolgens in een steeds luxueuzere inrichting van die huizen met hun omliggende tuinen.

Naast de hervormde Amsterdamse kooplui bezaten vele doopsgezinde kooplieden buitens aan de Vecht. Zó talrijk waren zij zelfs dat de Vecht-streek tussen Breukelen en Nieuwersluis de 'Mennistenhemel' werd genoemd. Onder die bewoners tellen we onder meer telgen uit de families Rutgers, Van Lennep, De Neufville en De Flines, die bijna allen door de zijdehandel groot waren geworden. Jacob van Mollem en ook zijn zoon David zullen zeker de bezitting Vijverhof van Agnes Block, voor de tweede maal gehuwd met Sybrand de Flines, gekend en tot voorbeeld genomen hebben. Dat zal niet alleen Agnes Blocks bezitting getroffen hebben, maar ook de wijze waarop Agnes Block als een 'Flora Batava' planten – waaronder de ananas – kweekte, en aan verschillende kunstenaars opdrachten gaf.

Agnes Block en Sybrand de Flines zijn exponenten geweest van een laat 17de eeuws doopsgezind milieu waarin de tuinarchitectuur en de bestudering van de botanie een onderdeel vormden van een intellectueel mecenaat dat zich daarnaast nog richtte op schilder-, bouw- en (antieke) beeldhouwkunst en literatuur.

David van Mollem heeft aan het begin van de 18de eeuw ook een dergelijke status als kunstliefhebber en mecenas op Zijdebalen nagestreefd. Dit laatste is even belangrijk als de aspecten van handel en winstbejag, omdat juist in deze samenhang van koopmanschap, geleerdheid en 'kunstmin' de verklaringen gezocht kunnen worden voor het vele dat op de buitenplaats Zijdebalen te zien was.

Buitenlandse invloeden

Trachten we een indruk te krijgen van de tuin van Zijdebalen, dan zien we allereerst hoe belangrijk de hoofdas met zijn doorzicht tot aan de Daalse Dijk was. De andere elementen, zoals grotten, labyrint, theater, eendenkom, goudvis- en karpervijver waren, in geometrische vakken geordend, aan deze hoofdas ondergeschikt.

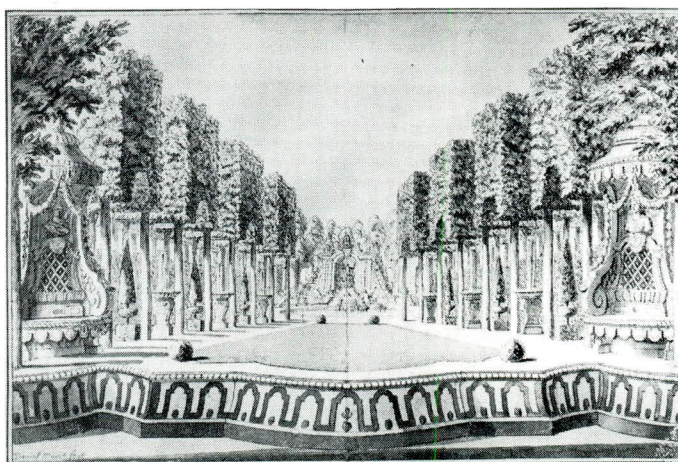
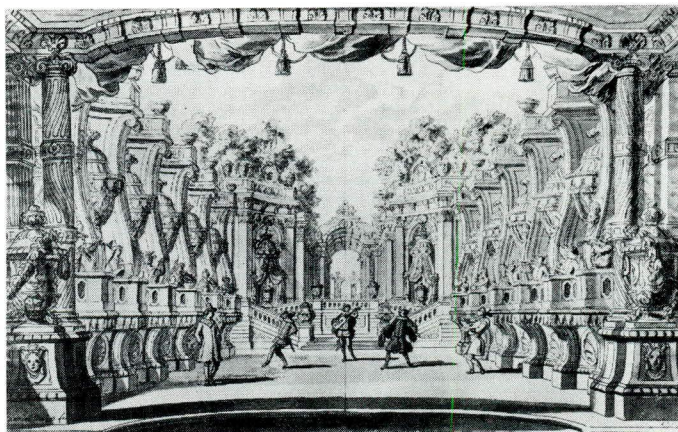
De opbouw van de tuin lijkt door de verschillende na elkaar plaatsvindende aankopen langs deze as te zijn bepaald: eerst het stuk tot de Schouwweetering, toen het Sterrenbosje, de Grote Kom met de Triomfboog en tenslotte de Parterre en de Allée met Droge Kom en vijvers.

Dit principe van een hoofdas verraadt een duidelijke Franse invloed. Le Nôtre, tuinarchitect onder Lodewijk XIV, en aanlegger van ondermeer Versailles, was degene die aan het einde van de 17de eeuw verschillende traditionele elementen als hagen, berceaux, vijvers, fontein en beelden in geometrische assenstelsels van perspectivische lanen tot een eenheid bracht. Van Mollem was goed op de hoogte van ontwikkelingen in de buitenlandse tuinarchitectuur. In zijn bibliotheek treffen we naast Nederlandse tractaten als Van der Groens *Nederlandtsen Hovenier* (in de editie van 1699 en 1710) en D.H. Cause's *Koninklijke Hovenier* (1690), ook Jean de la Quintinye's *Nouveau traité pour la culture des fleurs* (1697) aan én het grote standaardwerk van Dezallier d'Argenville, *La Théorie et Pratique du Jardinage* (1709).

Zeker heeft Van Mollems tuin ook invloed ondergaan van de door Daniël Marot in Nederland verspreide Lodewijk XIV-stijl. Marot, een uit Frankrijk gevluchte Hugenooot, was werkzaam voor de koning-stadhouder op Het Loo. Na zich in 1704 in Amsterdam te hebben gevestigd, heeft hij vandaaruit aan de Vecht ondermeer de tuin van het Huis ter Meer ontworpen. Van zowel Ter Meer als Het Loo bezat Van Mollem in zijn bibliotheek boeken met prenten. In Van Mollems tuin is het vooral de Triomfboog die erg sterk aan theaterontwerpen van Marot doet denken.

Naast invloeden van Marot en boek- en prentmateriaal waren er in Nederland ook rechtstreekse contacten met Frankrijk. Sybrand de Flines bijvoorbeeld had in Parijs contact met de hortulanus van de Franse koning. David van Mollem heeft op basis van zijn zijdehandel wellicht ook rechtstreekse contacten met Frankrijk gehad, maar zeker weten we dit niet. Van Italië daarentegen is wel een directe inspiratie uitgegaan: N. Hinlopen noemt in zijn 'Palemon/Herderszang over de dood van den WelEdelen Heere/David van Mollem' een reis van Van Mollem naar Rome, waar de zijdehandelaar – in 1695 – een pauselijke medaille in goud geschonken werd. Ook Venetië – belangrijk voor de zijdehandel – wordt als reisdoel van Van Mollem genoemd.

Dat Van Mollems belangstelling voor de Italiaanse tuinarchitectuur groot was blijkt ondermeer uit het Théâtre Italien (cat. nr 32) met de daarin opgestelde, geschilderde figuren uit de Commedia dell'Arte (de inventaris van 1796 vermeldt: 'Zes planken met levensgrote geschilderde portraituren'). In Noord-Italië komen we dit soort 'groene' theaters met daarin

opgestelde marmeren beelden van Commedia dell'Arte-figuren ondermeer tegen in de Villa Conti Lampertico te Montegaldella bij Padua (vroeg 18de eeuw). Italiaanse invloed op het tuin-theater kan ook nog via Daniël Marot bij Van Mollem terechtgekomen zijn. Eén van de ontwerpen van Marot laat een rijk uitgevoerd theater met Commedia dell'Arte-figuren zien.

Directe invloed lijkt te zijn uitgegaan van de Italiaanse voorliefde voor beeldentuinen, liefst voorzien van antiek beeldhouwwerk. De keren dat sculptuur uit Van Mollems tuin in de inventarissen Italiaans genoemd wordt, kan duiden op de marmersoort, maar wellicht ook op het feit dat deze beelden uit Italië geïmporteerd zijn, zoals een — Italiaans — reisverslag meldt. De associaties met de antieke Oudheid en Italië, die deze beelden moesten opwekken, zijn blijkens de reisverslagen ook andere bezoekers niet ontgaan.

In de bibliotheek van Van Mollem vinden we voorbeelden van zijn belangstelling voor Italiaanse tuinen en sculpturen; zo ondermeer het beroemde boek van G.B. Falda, *I Giardini di Roma con le loro piante alzate e veduti in prospettiva* (in de uitgave van 1674 of 1684). In zijn bezit was eveneens Wibrandus de Geests *Het Kabinet der Statuen* (1702) waarin een verzameling van de beroemdste antieke beelden afgebeeld was 'waarby gevoegt is een nauwkeurige leidtsman in Romen'. Ook wat betreft de beelden in Van Mollems tuin kan de Italiaanse invloed via Frankrijk zijn gegaan. De tuin van Versailles bijvoorbeeld bevatte veel echte antieke of gecopieerde beelden. Illustraties hiervan bezat Van Mollem in Simon Thomassins *Beelden en Grotten van Versailles* uit 1723. Toch mag een rechtstreekse invloed vanuit Italië niet onderschat worden. De Van Mollems waren zelfs zo Italiaans georiënteerd dat schoonzoon Jacob Sijdervelt zich Giacomo liet noemen. Daarbij is de hoeveelheid beelden in Van Mollems tuin zó uitzonderlijk dat hem bij de plaatsing daarvan Italiaanse voorbeelden voor ogen gestaan móeten hebben. In zijn belangstelling voor Italië stond Van Mollem bovendien niet alleen: zo correspondeerde Agnes Block van 1686 tot 1694 met de Italiaan Lelio Trionfetti, hoogleraar in de botanie te Bologna, met wie zij stekken, zaden en wortels van planten uitwisselde.

Inrichting van de tuin

Niet alle beelden zijn op de De Beijer-tekeningen te zien, of duidelijk te herkennen. Zo bevonden zich voor de beelden van Flora en Bacchus fonteintjes met draken, slangen, schildpadden, kikkers en hagedissen (cat. nr 6). Sommige van deze dieren zijn ook te zien in de waterloop naar de Mineralengrot (cat. nr 50). In het midden van het Sterrebosje tekende De Beijer niet de vergulde hemelsfeer die daar stond opgesteld. Ook de beeldengroepen, de Vier Jaargetijden voorstellend, zijn nergens in het Sterrebosje zichtbaar, evenmin als de twee resterende Delen van de Dag (vgl. cat. nr 8). In de berceau naar de Mineralengrot kon de bezoeker nog een merkwaardige groep borstbeelden aantreffen: geflankeerd door de antieke filosofen Heraclitus en Democritus was daar Vrouw Wereld voorgesteld 'représentée par une Femme au regard malin tenant un masque', zoals de veilingcatalogus uit 1819 vermeldt.

Wat wij nu bij het zien van de tekeningen moeten beseffen is de belangrijke functie van kleur in de tuin: de wit-marmeren beelden en vazen tegen de groene hagen; de vergulde draken- en slangenfontein en de vergulde Cupido op het dak

van het Speelhuis. De felle kleuren blauw en rood van het met contrasterend wit ingelegde mozaïekwerk voor de Triomfboog en de Parterre met vergruisd porselein. En niet te vergeten: de Schelpen- en Mineralengrot met hun vele kleurrijke schelpen en gesteenten.

De geuren van de uitheemse gewassen, die stonden opgesteld in witte of blauwgeschilderde en met schelpen of verguld loden festoenen versierde potten, zullen de reukzin geprikkeld hebben. De inventaris van 1746 vermeldt verspreid over de hele tuin in totaal 452 bakken en potten met aloë's, oranje-, citroen-, laurier-, myrthe-, pisang-, dadel-, koffie- en ananaspotten, die 's winters in de Oranjerie werden opgeborgen. Naast gezicht en geur zal ook het gehoor aangenaam gestreeld zijn door het geklater en geruis van grote en kleine fonteinen en door het gekwek en gesnater uit de eendenkooi. Tastzin werd indirect op de proef gesteld: de vele verborgen watermechanieken in de grotten zullen voor de nodige hilariteit hebben gezorgd.

Kritiek op een dergelijke ostentativiteit was er ook: Pieter de la Court van der Voort schrijft in 1737 in zijn *Byzondere Aenmerkingen over het aanleggen van prachtige en gemeene Landhuizen, Lusthoven, Plantagiën en aenklevende Cieraden*: 'Tegenwoordig tragt men niets anders dan om alles heerlyk, pragtig, en konstig, om het oog van Vreemdelingen te voldoen, voort te brengen zonder aen kosten en onderhoud, laet staen gemak of inkomen, gedagtig te zijn, zoo dat deeze Buiten-plaetsen (-) te regt last — en geen Vermaek — plaetzen mogen genaemt worden' (p. 7). Dit boek was overigens niet in bezit van Van Mollem! Het onderhoud van de tuin — in Van Mollem's tijd verzorgd door tuinman Herman Kipperman — heeft het nageslacht inderdaad handen vol geld gekost. Het herstellen van schade aan en verval van de vaak niet al te stevige 'decor'-achtige tuinarchitectuur kostte aan het eind van de 18de eeuw 3.000 gulden per jaar.

Bijbelse en klassieke beeldspraak

Wat was nu de betekenis van deze tuinaanleg met al haar beelden en andere bezienswaardigheden? Slechts op een beperkt aantal aspecten zal hier gewezen worden, aangezien de studie naar de herkomst van de voorstellingen en de betekenis van de verschillende beelden nog in een stadium van onderzoek verkeert. De aanwezigheid van sommige van de beelden in de tuin ligt voor de hand: Ceres, de klassieke veldgodin, Flora, de bloemengodin en Bacchus, de wijn- en herfstgod hebben allen te maken met het buitenzijn en de natuur in de meer algemene zin. Ook de beelden van Lek en

Vecht hebben geen diepliggende betekenis: zij verwijzen naar het water van deze rivieren, waarmee fabriek en fonteinen gevoed werden.

Voor een interpretatie van de andere beelden zijn het Hofdicht van Hoogvliet en de bibliotheek van Van Mollem, uitvoerig in de inventaris van 1746 beschreven, belangrijk. De wijze waarop Hoogvliet voor zijn lofzang beloond werd met een zilveren portretplaquette, mag er op duiden hoezeer de opdrachtgever met dit gedicht instemde (cat. nr 70).

De combinatie van klassieke en bijbelse beeldspraak bepaalt de betekenis van de beelden van de luthof: het klassieke buitenleven getransponeerd naar de Vecht: beeldhouwwerk 'all' antica' dat moet aansporen tot christelijke deugdzzaamheid. Het is de weerklink van het klassieke 'Beatus-Ille'-thema van Horatius, dat we in het *Hofdicht* van Hoogvliet samen met christelijke motieven terugvinden:

*'Gelukkig is de Mensch, die, buiten heerschappij,
Van waereltzorgen en van magere armoë vrij,
Door staatzucht, zelfbelang, noch eigenmin gedreven,
Van niemant, dan van Godt afhankelijk, stil kan leven;
Maar nogh gelukkiger, die in die lieve rust
Den Geest in weetlust weidt, de schoone Wijsheit kust,
En, kussende, wordt door haar' adem aangeblazen,
Wiens ambergeur hem doet op wetenschappen azen;
Maar allerzaligst, die zijn rust en wetenschap
Door deugt en godtvrucht voert tot op den hoogsten trap;
Die zich bestiert en kent en op de booze tochten,
De zonde en d'ijdelheit, de zegen heeft bevochten,
En met d'olijven van Gods vrede in zijne hant,
Zijn zegenen voor den troon der Godheid plant'*

In de 17de en 18de eeuwse hofdichtliteratuur worden tuinen veelal beschreven als vredestuinen. Bij Hoogvliet vinden we Zijdebalen enerzijds als een Hof der Hesperiden, de legendarische tuin uit de Oudheid, waar de dochters van Atlas een boom met gouden appels bewaakten, die door Hercules geplukt werden. Anderzijds is er de vergelijking met het bijbelse paradijs. Zijdebalen is het 'Eden onzer dagen', waarin de grootsheid en de verscheidenheid van Gods schepping getoond wordt. En deze verscheidenheid was er naar de 18de eeuwse begrippen ook: in de aanwezigheid van 'pisang', koffieplant en ananas en de vele andere soorten gewassen en dieren. Letterlijk is Zijdebalen een eeuwig paradijs met zijn 'bont veelverwich loof' en 'nooit verdorrend groen'. Prachtig is de passage in Hoogvliet's gedicht waarin hij de noordenwind en de winter de tuin laat bestormen:

De gladiator, detail uit David van Mollem en zijn familie door N. Verkolje, 1740 (zie cat.nr 2)

'Maar al vergeefs: de Hof blijft even groen, (ô wonder!) En pronkt voor 't oog als in een eeuwigh Meisaizoen.'

Als paradijs weerspiegelt Zijdebelen tevens de wereld in het klein: zij is als microkosmos een afspiegeling van de macrokosmos, waarvan de wetmatigheid wordt gesymboliseerd door de geometrie van rechte lanen; ook de beelden die de Vier Jaargetijden, de Vier Seizoenen en de Vier Staten van de Wereld voorstellen, getuigen van de wetmatige opbouw van hemel en aarde, van Coelum en Cybele. Zij zijn als beelden op de hoofdas aanwezig achter de Triomfboog (cat. nr 17). In deze algemene allegorische betekenis van de tuin sloot Van Mollem aan op een lange en ook buitenlandse traditie; zelf plaatste hij zich in deze microkosmos centraal en als zodanig liet hij zich in verschillende voorstellingen verbeelden.

Op het schilderij van Verkolje uit 1740 (cat. nr 2) zien we rechts achter de familiegroep tegen de groene haag een groot marmeren beeld van een antieke atleet. In de inventarissen wordt dit beeld nergens vermeld; ook op de tekeningen van Jan de Beijer komt het niet voor. Waarschijnlijk is het beeld hier gekozen ter ondersteuning van de boodschap van het schilderij, zoals die in verschillende andere onderdelen ook naar voren komt. Het beeld dat we zien is de zogenaamde Strijder of Gladiator van de klassieke beeldhouwer Agasias. Oorspronkelijk afkomstig uit de collectie Borghese te Rome is het in 1808 in het Louvre in Parijs terechtgekomen. Deze Strijder was indertijd dermate beroemd dat hij tot in de 19de eeuw als een voorbeeld voor schilders en beeldhouwers geïdentificeerd heeft. Wellicht heeft Van Mollem dit beeld gezien in Rome, maar zeker kende hij het uit De Geests *Het Kabinet der Statuen ons van d'Aaloudheid nagelaten* uit 1702, dat hij bezat (cat. nr 78). In deze verzameling gravures naar antieke beelden vinden we de Gladiator op plaat 29 afgebeeld. De toelichting luidt: 'Den Gladiator of den Schermer die bij al de Waereld zoo vermaard is, staat in het Huis der Borghesen. Voorts in alle konstlievenden gemoederen, van welke ik dikwijls heb hooren zeggen, dat dit beeld iets in zig heeft, wat de mens onmogelijk schijnt te kunnen uitwerken, daar het nogthans ons door menschenhanden gegeven is.'

Van Mollem kon met de aanwezigheid van dit beeld op de achtergrond niet alleen zijn kunstlievendheid en zijn kennis van de antieke, en 16de en 17de eeuwse Italiaanse gewoonte om beelden in tuinen op te stellen bewijzen, maar ook diende het beeld ter verheerlijking van een belangrijke persoonlijke eigenschap; want, zo lezen we in De Geests boek 'deze Schermer dreigende eenen slag te geven terwijl hij eene afweert, tonende hierdoor de grootmoedigheid van zijn ge-

moedt; want Seneca zeid dat de Edelheid der Menschen is een grootmoedig gemoedt.'

Naast barmhartigheid, vlijt en godvrucht, zoals die elders op het schilderij worden gedemonstreerd, is er de grootmoedigheid van David van Mollem: het is deze adelende, aan alles ten grondslag liggende deugd die een bezoeker ook in wél opgestelde tuinbeelden van Zijdebelen kon aantreffen. Op een van de tekeningen van Jan de Beijer uit de tweede serie staan twee mannen naar de David-vaas te kijken (cat. nr 13). De voorstellingen op deze, in reisverslagen vaak bewonderde vaas, lijken het onderwerp van hun gesprek te zijn. Wat zij hebben kunnen zien was aan de ene zijde de bijbelse scène, waarin Abigaël de misdaad van Nabal – het scheren en slachten van schapen – bij koning David bepleit en zo diens toorn stilt (I Sam. 25:1-44). Op de andere zijde van de vaas stond het verhaal van koning David afgebeeld, die, als hij Saul slapend aantreft, op het advies van Abisai Saul nu te doden, reageert met juist diens leven te sparen, omdat Saul een door God gezalfde is (I Sam. 26:7-11).

Deze spiegeling van David van Mollem aan de oud-testamentische David is natuurlijk niet toevallig. Van Mollem is 'een David onzer tijden', want ook bij hem draagt 'de rede altijd een breidel voor de driften!' (Hoogvliet). Dit thema van

De David-vaas in de tuinen van David van Mollem (zie cat.nr 13)

de grootmoedigheid, al eerder door een antiek voorbeeld gedemonstreerd, hangt nauw samen met andere deugden als de breideling der lusten en de zuivere liefde. Deze worden elders in de tuin door Hercules en Hector (cat. nrs 22 en 36) verbeeld. Toch lijkt het thema van Van Mollems grootmoedigheid het belangrijkste te zijn. Telkens keert deze deugd in gedichten en gezangen terug, vooral met betrekking tot zijn zorg voor het fabriekspersoneel.

Verschillende beeldengroepen verheerlijkten David van Mollem als zijdehandelaar en de wijze waarop hij zijn 'vernuft en naarstigheid' tot kunstbeoefening aanwendde. Voor het Theater Italien voedt Mercurius, de god van de handel, Minerva, godin van kunsten en wetenschappen (cat. nr 32). In het laantje naar het Speelhuis (cat. nr 36) treffen we een andere zedespiegel aan. Koopmanschap door Wijsheid geholpen klimt op de rug van Naarstigheid (Vlijt) om naar de Hoorn des Overvloeds te kunnen reiken, daarmee tonend 'langs welke deugden best het koopgeluk wil rijzen'. Deze deugden worden gesteld tegenover de ijdelheid van het menselijk bestaan.

Vrouw Wereld, te vinden in de berceau naar de Mineralengrot, verzinnebeeldt deze vanitas-gedachte: zij neemt haar masker af en toont haar ware en afschrikwekkende gelaat. Tussen Van Mollems boeken vinden we dit motief terug in Adriaan Poirters boek *Het Masker van de Wereldt afgetrocken* (1645), op welks titelpagina het beeld in Van Mollems tuin misschien wel geïnspireerd is geweest.

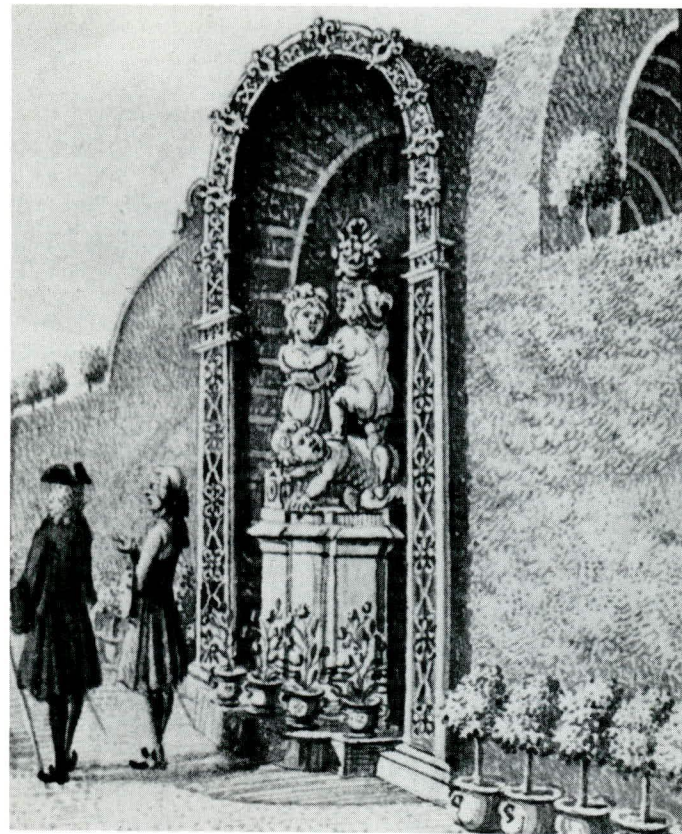
De zinrijke strekking van dit alles was dat 'wie de zonde en d'ijdelheit heeft bevochten', door 'deugt en godtvrucht (-) (komt) tot op den hoogsten trap'.

Meer thema's voegen zich naar het hier gepresenteerde wereldbeeld, dat hoogstwaarschijnlijk door Van Mollem zelf als geleerde dilettant ontworpen is. Zo is het thema van de natuur, door kunst vervolmaakt, een belangrijk gegeven, dat hier niet verder uitgewerkt kan worden. Met name de schelpen en mineralen in de grotten waren door hun eigen 'natuurlijke kunstzinnigheid' en door hun ondergeschiktheid aan architectonische en decoratieve vormen een voorbeeld hoe de

'kunst natuur, door orde en regel wetten, bij hare schoonheid weet een luister bij te zetten'.

Ook in de geschoren en tot siervormen geknippede hagen en bomen vervolmaakte de kunst de natuur.

Natuur en kunst vinden we in de 16de, 17de en 18de eeuw vaker terug als grootheden die ten grondslag lagen aan zogenoemde 'encyclopedische' collecties: verzamelingen waarin

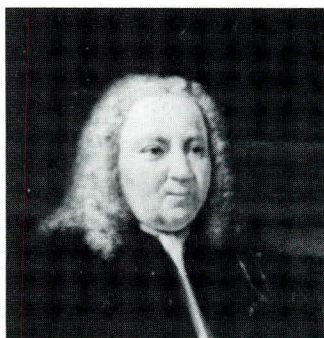
de diversiteit van Gods schepping op kleine schaal als microkosmos werd samengebracht. In dit opzicht zijn er duidelijke parallellen tussen dat soort collecties en een tuin als Zijdebalen met zijn planten, schelpen, mineralen, dieren en allegorische beelden. Eigenlijk is deze lusthof bedoeld als één grote verzameling van manifestaties van Gods werken, waarin David van Mollem met zijn zijdefabriek als deugdzaam middelpunt fungeerde.

Hoogvliet spreekt de lusthof Zijdebalen toe:

*'Lang wandel d'eedle Deugt door uw geschoren drevén!
Lang moet de Welvaart en de Vrede door uw paân,
Met Voorspoet, Overvloed en Vreugt ten reie gaan:
Ja zelfs, zoolang deze Aarde en all' de Hemelkringen,
't Verbazend Kunstwerk van den Schepper aller dingen,
Met all' de waerelden en zonnen, dagh en nacht
Door invloet draaien der zelfstandige Oppermaght;
Zoolang moet ook het radt uws Zijdehandels draaien,
En all' zijn Raders en zijn spillen ommezwaaien,
Door invloet van 't vernuft van David, uwen heer. (-)'*

De Van Mollems en de Utrechtse zijdenijverheid

Basis voor alle welvaart van de Van Mollems waren de zijdehandel en de zijderederij. David van Mollems vader, Jacob, afkomstig uit Amsterdam, moet al sedert 1665 een zijderederij in Utrecht gedreven hebben. Deze Jacob van Mollem (1623-1699) richtte zich in 1681 met een verzoek tot de Utrechtse vroedschap om met behulp van een nieuwe machine, door waterkracht aangedreven, de zijderederij te mogen gaan uitoefenen (cat. nr 51). Van Mollem was in Utrecht al jaren zijdereder. Misschien was hij dat al bij het bedrijf van de eveneens uit Amsterdam afkomstige Elias Nolet, die in 1667 toestemming kreeg om, zelfs met een subsidie van de stad, in het voormalig Magdalena-klooster zijde te gaan reden en te spinnen. In deze jaren gingen de zaken van Jacob van Mollem kennelijk voorspoedig, want na in de Groene Steeg gewoond te hebben geeft hij bij de doop van zijn zoon David, het adres Janskerkhof op.

David van Mollem heeft in Utrecht noch in Amsterdam een vooraanstaande rol gespeeld. Regentschappen zijn niet bekend en in de doopsgezinde archieven te Utrecht vinden we weinig anders terug dan de dopen van zijn familieleden of een incidentele bijdrage van Van Mollem als vrijwillig contribuant. In de stedelijke archieven daarentegen treffen we Van Mollem vele malen aan. Altijd is hij doende de belangen van zijn bedrijf veilig te stellen, concurrenten te weren of waterkracht te reserveren. Als hij in 1745, dus kort voor zijn dood, de volledige beschikking krijgt over de stadsslijpmolen, schenkt hij de stad ter plaatsing in de stadsbibliotheek vier bustes van vier bekende Utrechtse hoogleraren, gemaakt door zijn huisbeeldhouwer Jacobus Cresant. Met een aantal kunstenaars, literatoren, heeft Van Mollem contact gehad. In zijn huis werkten schilders als Jacob de Wit en de Utrechter Gerard Hoet; in de tuin, de naar Utrecht gehaalde Jacobus Cresant en Van der Mast, die beeldhouwwerken verzorgden. De huispoët Arnold Hoogvliet maakte een 600-regelig hof-dicht op de buitenplaats en zijn beschermheer. Verder treffen we er de dichter Klaas Bruyn en de wereldreiziger en kunstenaar Cornelis de Bruyn aan. Deze toch wel bescheiden kring werd ontvangen in een vooral naar de tuinzijde toe verfraaid woonhuis met een schilderijverzameling en een zeer uitgebreide bibliotheek van vele honderden boeken, waarvan die over theologie wel de boventoon voerden.

Enige dagen voor zijn dood geeft Van Mollem in zijn testament (cat. nr 55) 'siekelijk van lichaam, op een rustbank leggende, edoch zijn verstand, memorie en uijtspraak volko-

mendlijk magtig en gebruikend', te kennen dat, met uitzondering van een aantal legaten aan huispersoneel, zijn twee kleinzoons erfgenaam van het bedrijf, het huis en de gehele inboedel zijn. Niets van dat al mag verkocht worden tot aan het huwelijk van de oudste der kleinzoons. Geheel in David van Mollems geest hebben de familieleden de bezitting beheerd. Op de steeds stijgende onderhoudskosten en de achteruitlopende opbrengsten is echter in het begin van de 19de eeuw de totale afbraak van deze luthof aan de Vecht gevolgd. De lucratieve plek waar Van Mollem eens zijde bij spon werd een verlaten fabrieksterrein.

In het familiebedrijf van de doopsgezinde Van Mollems heeft David Van Mollem bijna een halve eeuw een dominante rol gespeeld. De huwelijken van de diverse familieleden vertonen steeds dezelfde namen: Van Mollem, Van Oosterwijck, Sijdervelt en wat later Van der Mersch. Het is opvallend hoe vaak er binnen de familie getrouwd is. Er waren natuurlijk steeds financiële belangen in het spel. Davids oudste zoon trouwde een Sijdervelt, zijn moeder was een Sijdervelt, hijzelf en twee jongere zusters trouwden een Van Oosterwijck. De volgende generatie, een van Davids twee overgebleven dochters, trouwde ook weer met een Sijdervelt, die op zijn beurt als weduwnaar hertrouwde met een Van Oosterwijck. Inmiddels was ook de familie Van der Mersch in de clan opgenomen en via deze tak is het rijke archiefmateriaal bewaard gebleven dat zoveel over de Van Mollems weet te vermelden. Uit de bewaarde testamentaire beschikkingen, boedelinventarissen, geboorte-, trouw- en rouwdichten, brieven en zakelijke documenten zijn veel boeiende aspecten te lichten. Daaruit laat zich een wonderlijk samenhangende ambiance van handelspraktijken en culturele belangstelling schetsen.

Details uit David van Mollem en zijn familie door N. Verkolje, 1740 (zie cat.nr. 2)

ECHTZANG,
TER BRUILOFT
VANDEN HEERE
JACOB SYDERVELT,
EN JONGKVROUWE
MARIA VAN OOSTERWYK.

De huwlyksfakkel, die her deugdelyk gemoet
Welêr geblaakt had in een' kuischten liefdegloet;
Maar die, door eenen storm van zuchten overrompelt,
e' Ontydgigh in een' vloet van tranen werd gedompelt,
Wordt ligt, nog smeulende, in een andre, een tedre vlam,
Die uit een' zelve aart en neiging oorspronk nam,
Ontloken, en geraakt in hart en ingewanden
Met eenen nieuwen gloet van echte min aan 't branden.
o Scheepryke Yfroom, staaf de waarheit van myn' zang:
Genughoes SYDERVELT, in 't midden van een drang. Van

(zie cat.nr 90)

Op maar enkele punten zal hier worden ingegaan. Om wat meer over Van Mollems persoon en leven te weten te komen bevatten de bruilofs- en lijdichten (cat. nr 90) die bij allerlei familiegebeurtenissen, zoals gebruikelijk, in druk verschenen, nauwelijks bruikbare gegevens. Ze geven weliswaar hoog op van de talrijke deugden waarover de jubilaris of de dode beschikte, maar dat zijn nu juist de vaststaande eigenschappen waarover ware Doopsgezinden dienden te beschikken. Afgezien nog van zijn hooggestemde geloofsovertuiging dichtte men Van Mollem toe dat hij godvruchtig, milddadig, ijverig, bescheiden, onbaatzuchtig en ingetogen was. Deze laatstgenoemde bij doopsgezinden hoog aangeschreven levensstijl laat zich in onze eigen ogen echter weinig rijmen met de pracht die Van Mollem ten toon spreidde.

Zijdenijverheid

De zijdenijverheid in de Republiek heeft haar grote bloeiperiode doorgemaakt van 1650 tot 1730. In een aantal steden floreerden bepaalde takken van het produktieproces bij de zijdefabricage: de rederijen, de weverijen of de ververijen. Het centrum van deze uiterst winstgevende tak van nijverheid maar vooral van de handel in zijde, bevond zich in Amsterdam.

Al aan het eind van de 16de eeuw is daar de zijdenijverheid onder invloed van de geïmmigreerde Zuidnederlanders te localiseren. Doopsgezinden speelden in de zijdehandel een vooraanstaande rol. Velen van hen waren al, vóór hun komst naar het noorden, in de 'vredelievende' textielnijverheid werkzaam. Hun levensopvattingen hebben Doopsgezinden niet verhinderd enorme fortuinen in de textielnijverheid en met name in de zijdehandel te verwerven.

Hoe kwam men eigenlijk aan het produkt?

De ruwe zijde werd voornamelijk geïmporteerd uit Italië, de Levant en Perzië, maar ook wel uit Voor-Indië, China en Japan. Uit de laatstgenoemde streken voerde vooral de Verenigde Oostindische Compagnie in. Terwijl de handel in ruwe zijde zich tot Amsterdam beperkte, verwerkte men het ruwe produkt in kleinere plaatsen zoals Haarlem en Utrecht. Voornamelijk omdat daar door het grotere aanbod van goedkope arbeidskrachten de loonkosten lager waren. Het is de winstgevende Haarlemse industrie waarop Jacob van Mollem wijst, wanneer hij de Utrechtse vroedschap een dergelijk bedrijf in hun stad in het vooruitzicht stelt. Deze Haarlemse industrie was met behulp van de stedelijke overheid en op aandringen van de doopsgezinde Galenus Abrahams de

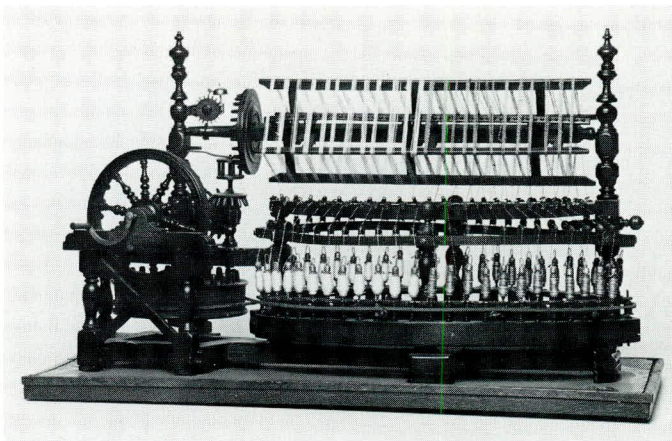
Haan in 1678 op poten gezet. Men hoopte daar te komen tot een stads-zijdewindhuis, waar een vernuftige afwindmachine, die de ruwe zijde kon afwickelen, de arbeidskosten kon drukken. Voorheen werd het afhaspelen van de ruwe zijde meestal door thuiswerkende vrouwen gedaan. Reden ook voor het Amsterdamse stadsbestuur om een stedelijk zijdewindhuis op verzoek van de zijdereders en -handelaren op te richten. Daar werd met hulp van grote molens, nu door paardekracht aangedreven, de ruwe zijde op wel 150 klossen tegelijk gewikkeld. Men kon dan goedkope arbeidskrachten – stadsarmen – gebruiken, die onder deskundige leiding het zeer precieze werk moesten verrichten. De Haarlemse pogingen schijnen weinig succes gehad te hebben en misschien is de opkomende concurrentie van de geloofsgenoot uit Utrecht hiervan wel de oorzaak geweest.

Jacob van Mollem heeft ingezien dat er nóg een middel bestond om het zeer arbeidsintensieve 'reden' van ruwe zijde goedkoper te maken: hij wilde daarvoor waterkracht gebruiken. Waterraderen moesten de gecompliceerde met spoelen en klossen voorziene opwind- en afwindmechanismen in beweging brengen. De handelingen bij het afhaspelen konden nu door – nog goedkopere – kinderen verricht worden.

In februari 1681 meldt Jacob van Mollem zoals gezegd aan de Utrechtse vroedschap dat de stad Haarlem besloten heeft een zijderederij op te richten. Omdat volgens Van Mollem deze stad inzag dat hierdoor haar welvaart zeer zou toenemen, had men de jonge nijverheid niet alleen geldelijke voordelen gegund, maar zich ook verplicht 'haer armen kinderen daer toe te sullen geeven', tenminste diegenen, die voor dit werk geschikt zouden zijn.

Van Mollem stelt vervolgens dat Utrecht door zijn 'afdrijven-de waeters' (het verval in de Vecht) in een nog voordeliger positie dan Haarlem verkeert. De stad profiteert trouwens al van die waterkracht door de opbrengsten van de slijp- en de volmolen aan de Westerstroom. Mocht de stad bereid zijn, nét zoals in Haarlem, een zijdewindhuis op te richten, dan zal Van Mollem dezelfde huur betalen als de onderneming te Haarlem. De stad moet hem ook netzo verzekeren van het toeleveren 'van de arme kinders uijt d'aelmoseniens of andere huijse', tegen hetzelfde arbeidsloon als ze elders verdienen.

Van Mollem moet voor zijn 'instrument ende nieuwe gemaecte machina tot de sijderederije' het gebruik van het water krijgen en voorts een octrooi voor 25 jaar om 'met exclusie van allen anderen dit sijn voorgenomen werck met behulp van val van water in deser stads Jurisdicte alleen te mogen doen ende exerceren'. In verband met de hoge verplaatsingskosten van de stadsvolmolen die de stad op voorwaarde van Van Mollem voor haar rekening zou nemen, verplicht

Van Mollem zich om een bedrag van *f* 1.500,— terug te betalen mocht zijn bedrijf binnen de eerste zes jaar gestopt worden. Na die tijd is hij gevrijwaard van deze verplichting. Mocht het bedrijf na die periode als zijderederij om welke reden dan ook verder gestopt worden, uitgezonderd 'gebrek van water off overval van vijanden (twelck God verhoede)' dan zal het contract vervallen en zal de stad mogen beschikken over het erf en het water. In alle andere gevallen zullen Van Mollem en zijn opvolgers met het bedrijf kunnen doorgaan en over het water en het erf beschikken. Tot slot zullen de burgemeesters Van Mollem 'de behulpelijckke hand bieden ten eijnde (hem van) genoegsaem getal van volck ende kinderen' te voorzien.

Er wordt nogal vlug en positief door de vroedschap op het verzoek gereageerd. De meeste van Van Mollems punten worden ingewilligd. Een maand later is het contract getekend. De oude volmolen van de stad wordt afgebroken en opnieuw langs de oostelijke Weerdgracht opgebouwd. Van Mollem mag zijn installatie-op-waterkracht op het vrijgekomen terrein bij de Westerstroom opbouwen. Tot dan toe werd in die volmolen, die op waterkracht werkte, het pas geweven ruwe wollaken door een stampende beweging van houten blokken gekneed tot een glad aaneensluitend weefsel. Kort na het verkrijgen van Jacob van Mollems octrooi zal de fabriek zijn uitgebreid. Tot dan toe werd het bedrijf waarschijnlijk uitgeoefend in een paar loodsen, die nog tot de oude volmolen behoord hadden. In 1684 kocht Van Mollem grond langs de Vecht, waarop zijn woonhuis, de fabriek en de tuinen zouden worden ingericht.

Ook al was de stadsvolmolen nu verdwenen, nog steeds kon Van Mollem niet van het optimale verval van het Wester-

stroompje profiteren. Want ook een slijpmolen gebruikte waterkracht. De slijpmolen was een belangrijk onderdeel van de Utrechtse wapenfabricage; er werden geweerlopen geboord en geslepen. In 1686 probeerde Van Mollem de molen vergeefs van de eigenaar over te nemen. Zijn zoon David lukte dit in 1719 op voorwaarde van de stad, dat de loopmakers er nog beperkt gebruik van mochten maken. Pas in 1745 werd David van Mollem ook van deze beperking ontheven. Hij werd toen volledig eigenaar en de molen liet hij afbreken en verbouwen tot tuinmanswoning.

Over de fabriek en het proces van het zijdereden weten we het een en ander. Met name in de reisverslagen van bezoekers aan de stad, die Zijdebalen alleen al om zijn tuinen nooit oversloegen, wordt steeds melding gemaakt van de uiterst moderne machinerieën. Soms geven de verslagen zodanige technische details dat op grond van deze gegevens het functioneren van de fabriek en het fabricage-proces van de zijdedraad tot op de voet gevolgd kunnen worden (zie hiervoor de bijdrage van P.J.M. van Gorp). Soms was de interesse zo groot dat opzichters werden omgekocht om de verborgen delen van de machines te mogen bekijken. Een soort bedrijfs-spionage dus.

Aan de linkerzijde van Van Mollems woonhuis was de zijderederij ondergebracht. In dit gebouw, dat ook een bovenverdieping had, werd van de ruwe zijde de zijdedraad gemaakt. De ruwe zijde werd meestal geïmporteerd door de Amsterdamse vestiging van de Van Mollems, waar het kantoor door familieleden werd gevoerd. De zijde werd in grove strengen per schip, over de Vecht, naar Utrecht gevoerd. In balen werden deze zijdestrengen afgeleverd bij de fabriek, waar de klevende samengeplakte zijdevezel zorgvuldig gereinigd en afgehaspeld werd. In de rederij vond het zogeheten 'reden' plaats, waardoor na een aantal ingewikkelde handelingen de zijdedraad ontstaat, die voor het verf- en weefproces geschikt is.

De behoefte om het optimaal verval in de waterlopen rond Zijdebalen voor de zijderederij te reserveren is eigenlijk een voortdurende zorg van de firma geweest. Vooral toen in de loop der jaren zich bij het stadsbestuur kleine industrieën kwamen aandienen met verzoeken om ook van de waterkracht gebruik te mogen maken. Dat gebeurde bijvoorbeeld in 1779 toen A. Welsingh en A. Swartendijk ten behoeve van hun machinale katoenspinnerij de stad verzochten van waterkracht in de Schouwwatering gebruik te mogen maken. Dit riviertje voorzag ook de rederij Zijdebalen van energie. Het verval tussen het stadsgrachtwater en de Watering was voldoende om het grote rad van Zijdebalen draaiende te houden.

De aanvragers, maar ook de toenmalige eigenaresse van Zijdebalen, Maria Petronella van der Mersch, weduwe van Anthonie van Mollem Sijdervelt, kleinzoon van David van Mollem, wisselden protesten en requesten uit. De stedelijke overheid voelde wel voor zo'n nieuwe katoennijverheid, maar wilde ook Zijdebalen niet tekort doen. Specialisten werden ingehuurd. Zij moesten verslag doen van de mogelijkheden om het waterpeil zodanig te regelen dat zowel de nieuwe katoenspinnerij als Zijdebalen erbij konden floreren. Ondanks protesten van de firma Van Mollem kwam de spinnerij er. De weduwe Sijdervelt protesteerde dat haar fabriek altijd had kunnen draaien voordat de nieuwe fabriek er was, zelfs nog als de schutten, die voor het nodige verval moesten zorgen, omhooggetrokken waren. Verder bracht zij naar voren dat als 'het water afgelopen zijnde, en sonder weder ophoop, doordien de sluisen dan wierden toegedaan, 's maandags des ogdents om agt uren weder met alle de molens heeft kunnen aan de gang gaan'. Terwijl dat nu meestal pas om twaalf uur

Margaretha Kien-Buck door G. de Spinny, 1765 (zie cat.nr 57)

het geval was. In die perioden moesten de zijdemolens met de hand aangedreven worden tot grote schade van de eiseres. Verder was er ook nog verkeerd gepeild, men had er geen rekening mee gehouden dat de fabriek Zijdebalen 's zomers géén en 's winters genoeg water had. Zodat telkens wanneer het water in de Vecht hoog stond het water in de Westerstroom nog hoger moest zijn om ten behoeve van de molens het nodige verval te krijgen. De waterkracht die er nog was moest nu ook nog met de nieuwe fabriek gedeeld worden. Mevrouw van Mollem Sijdervelt schrijft aan de invloedrijke kanunnik en cameraar van Sint Jan, Mr Nicolaas Kien (cat. nr 56)

'Weledelgeboren Heer, Zeer geeerde Vriendt, eenige dage is het bedroeft sukkelen met 't water en bevinde nu dugdelijk (dat) de peijl die geslagen is niets afdoet. Ons werk moet gedurig stilstaan en zo menigmaal wij aan de Nieuwe Fabricq laten zegge dat wij niet kanne werken is 't antwoord (dat) wij zijn nog booven Pijl en zo lang schijden nog niet uijt.

Ik heb dese morgen an de Fabricq laten zeggen om 't an dhr Cameraar te cominuceeren dog Piet heeft mij gerapporteert t antwoord was (dat) er niet an te doe was en dat ik dan maar weer request moet presenteren.

Ik wil wel zeggen als ik met t water niet kan werken en zo telkens met de hand moet laten draijen ik zulks niet kan goet maken en de luy die werken niet alle kan ant brood helpen. Dus als Uwedelgeboren zo goet wilde zijn hier over te spreken zou mij zeer aangenaam zijn. Hope de Vriende dese week mij ook zulle kunnen bezoeken. Ben ik haast U weledelgeboren.

Wed. Sijdervelt

Danke Mevrouw wel zeer voor de kaasjes'.

De arbeiders werden bij het niet draaien van de molen, door gebrek aan waterkracht, dus niet uitbetaald. De stad heeft weinig ondernomen om deze strijd om de energie van het bedrijf te helpen oplossen en mogelijk door een ontoereikende protectie bijgedragen tot het geleidelijk verval van de fabriek. Desondanks werd het honderdjarig bestaan van het bedrijf in 1781 gevierd. De Utrechtsche Courant geeft een verslag van de viering. De werklieden van de fabriek, zeventig in getal, kregen een maaltijd en een zilveren geschenk aangeboden: 'de Manspersonen een guarnituur zilveren gespen en de vrouwpersonen een zilveren beugel' (voor een tas). Dominee P.J. Bachiene (1750-1797) hield als wijkpredikant 'een zeer nadrukkelijk en op de omstandigheid gepast gebed voor en na de Maaltijd gedaan'.

De weduwe Sijdervelt, ooit getrouwd met David van Mollems enige overlevende kleinzoon, had grote moeite het bedrijf voort te zetten. De steeds verdere achteruitgang van de economie trof ook dit bedrijf, dat van haar import over zee en haar export zo afhankelijk was. Met kunst- en vliegwerk hield men het bedrijf, dat steeds verder uitgehold werd door het geldverslindende onderhoud van de buitenplaats, aan de gang conform de wensen, die Van Mollem ooit bij testament had vastgelegd.

Tenslotte werden fabriek, huis en tuinen in een fideicommiss ondergebracht. Op de zaken in Utrecht zou worden toegezien door de al eerder genoemde Nicolaas Kien, terwijl de Amsterdamse vestiging door twee mede-executeurs zou worden gevoerd.

De opbrengsten van het bedrijf liepen verder achteruit. De laatste levende Van Mollem, de zoon van Maria Petronella van der Mersch (in 1796 overleden) had, ook al was hij van alle zijden doordrenkt met het bloed van de Van Mollems, de Sijdervelts en de Van Oosterwijks, weinig belangstelling voor het bedrijf. Maar hoe kon het ook anders. Hij verliet Zijdebalen, waarvan het onderhoud niet meer op te brengen was.

De fabriek moet omstreeks 1800 nog maar weinig geproduceerd hebben.

Toen de van overheidswege aangezochte enquêteur J. Goldberg de stand van zaken van de Utrechtse nijverheden moest inventariseren was er weinig opwekkends te melden. In fabrieken en trafieken heerste 'het grootste verval en de verderfelijste kwijning'. Goldberg had veel moeite exacte informatie te krijgen. Met name in Zijdebalen, waar de fabrieksleiding weinig wilde loslaten omdat het niet 'oirbaar (zou zijn) de wijze van werking publicq te maaken, waarom zelfs een voornaam deel van 't werktuig geheel bedekt is, ten einde het niet door vreemdelinge, die dese fabricq bestendig komen besichtigen, opgenomen en geïmiteerd worde'. Goldberg concludeert vervolgens dat het bedrijf voornamelijk 'uit familie zugt voor de oprigters, als wel uit chariteit voor eenige inboorlingen aan den gang gehouden' wordt.

Het in 1807 gedane verzoek om liquidatie van de fabriek en afbraak van het huis resulteerde in een sluiting in 1816. De veiling van 1819 bracht maar een deel op van de werkelijke waarde van de kunstschaten die generaties Van Mollems in het huis en buiten in de tuinen opgetast hadden.

De zijderederij Zijdebalen te Utrecht

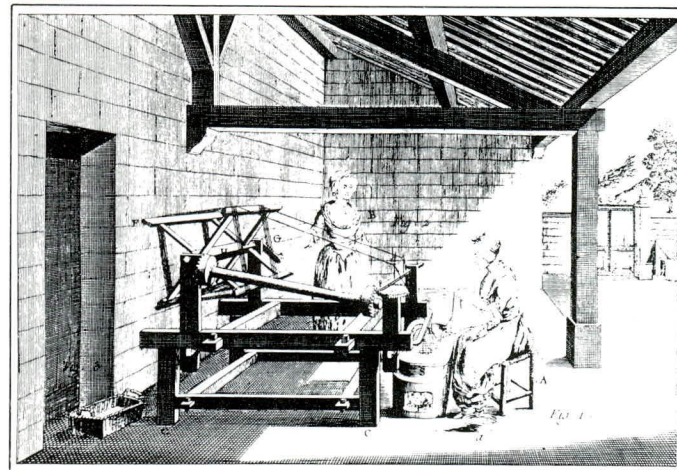
Vele buitenlandse reizigers, die de fabriek en de buitenplaats Zijdebalen als één van de grootste bezienswaardigheden van Nederland bezochten, hebben commentaren op de zijderederij gegeven. Uit de beschrijvingen van deze min of meer deskundige reizigers, die zich ten aanzien van het aantal en de werkwijze van de opgestelde haspels en molens vaak tegenspreken, is moeilijk op te maken welke machines en apparatuur in de zijderederij waren opgesteld. Dit komt ook omdat Van Mollem de werkwijze van de molens niet wilde bekendmaken en belangrijke onderdelen van de apparatuur liet bedekken om te voorkomen dat bezoekers de werkwijze konden afkijken en imiteren. Bovendien bestrijken de beschrijvingen van de bezoekers een periode van bijna 100 jaar, waarin de apparatuur wellicht gewijzigd en verbeterd zal zijn, zodat latere reizigers op het einde van de 18de eeuw misschien over andere werktuigen schrijven dan die uit het begin van de 18de eeuw.

Toch kan men uit hun opmerkingen, uit enkele schetsen en uit de bestudering van de toenmalige apparatuur voor de verwerking van zijde, o.a. in de *Encyclopédie* van Diderot en d'Alembert, wel een idee krijgen van de gebruikte molens en haspelinrichtingen en daarvan de werkwijze beschrijven.

Van cocon tot zijden stof

Om te kunnen beoordelen welke zijdebewerkingen in een zijderederij werden uitgevoerd, is het gewenst om in het kort de vele bewerkingen van zijden garens van cocon tot zijden stof te noemen en te beschrijven. Onder zijde verstaat men de draden, waarmee zijderupsen zich inspinnen, alvorens zij in een pop veranderen; dit omhulsel heet cocon. De cocondraad is ca 3000 meter lang, waarvan slechts 600 à 900 meter kan worden afgewikkeld als zijdedraad of een zogeheten zijdefilament. De rest wordt gebruikt voor chapezijde en afvalzijde. Om te voorkomen dat de uit de poppen komende vlinders zich door de cocons heenboren, worden de poppen gedood door hete lucht of stoom.

Daarna worden de zijdedraden van de cocons afgehaspeld. 8 à 24 cocons worden in een bakje met heet water van 80-90° C gelegd, met borstels worden de draadeindjes gezocht (afb. 1). Dan worden de cocons in een minder heet waterbad gelegd en tegelijk afgehaspeld, waarbij door omslingering van de draden om elkaar of om een afzonderlijke draad de zijdedraden tot één garen samenplakken door de zijdelijm of sericine,

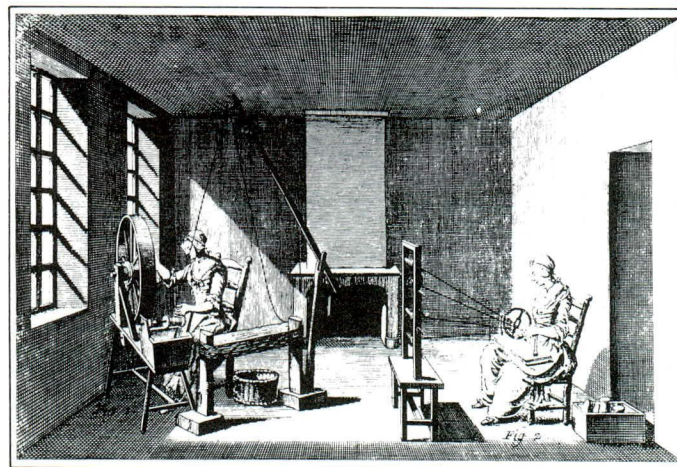

1

zodat ze op een haspel tot strengen kunnen worden gewonden. Deze zijde noemt men haspelzijde of grège-zijde; deze ruwe zijde is nogal stug en stijf door de zijdelijm en beige tot geel van tint.

Meestal worden de zijdestrengen vóór de verdere verwerking afgekookt of ontgomd door ze te koken in een zeepbad, waarbij de zijdelijm oplost en de zijde haar mooi wit glanzend uiterlijk en soepelheid verkrijgt. In de zijderederij moet de haspelzijde, die geen of slechts weinig draaiing heeft en daarom niet te verwerken is, gereed gemaakt worden voor later gebruik in de weverij. Eerst worden de zijdegarens gesorteerd, naar fijnheid, kleur en kwaliteit, want voor inslag of trame-zijde heeft men ander garen nodig dan voor de ketting- of organsin-zijde. Vervolgens moeten de zijdestrengen op schijfspoelen worden gewonden. Twee of meer draden moe-

2

ten nu samengevoegd of gedoubleerd worden, al naar gelang de gewenste garendikte (afb. 2). Op de twijnmolen worden de zogeheten *trame-zijden garens* één keer getwijn of samenge-draaid met 300 à 500 draaiingen per meter, gewoonlijk in linkse richting, d.w.z. S gedraaid. De zogeheten *organsin-zijde* wordt gewoonlijk tweemaal getwijn, eerst rechts of in Z-richting met 500 à 700 draaiingen per meter, daarna twee- of meervoudig gedoubleerd en vervolgens nogmaals getwijn in S-richting met 300 à 500 draaiingen per meter. Het aantal draaiingen per meter verschilt bij de diverse garens, omdat ze voor verschillende stofsoorten, bijv. tafzijde, satijn, fluweel, enz. gebruikt worden.

De zijderederij bij Van Mollem

Zijde kwam in strengvorm en in balen verpakt uit het buitenland, vooral uit Italië, de Levant en India, later ook wel uit Duitsland en Frankrijk. Waarschijnlijk waren de zijdegarens al ontgomd, wanneer ze bij de fabriek aankwamen. In de verschillende reisbeschrijvingen wordt niet gesproken van afkoken of reinigen van de zijde; toch schijnt er achter de fabriek een droogterrein geweest te zijn voor het drogen van de gereinigde zijde.

De zijden garens werden opgeslagen op de zolder boven de fabriek. In de bovenzaal werden de garens gesorteerd op fijnheid en kwaliteit, al naar gelang de bestemming voor ketting of inslag of voor verschillende stofsoorten.

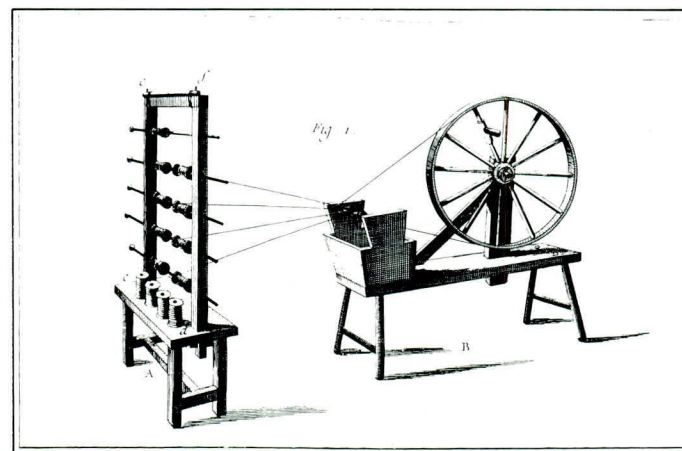
Afhaspelen en opspoelen

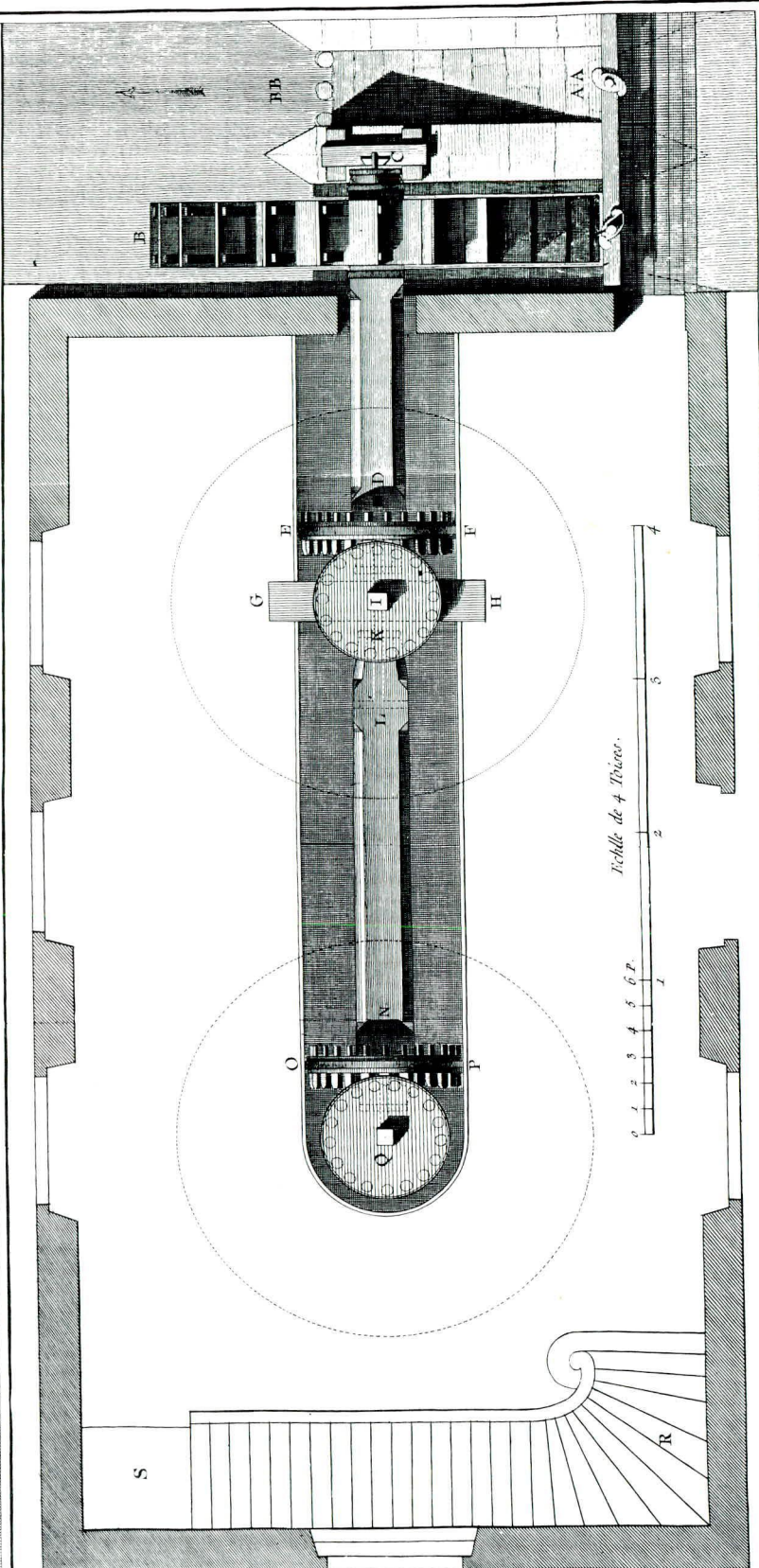
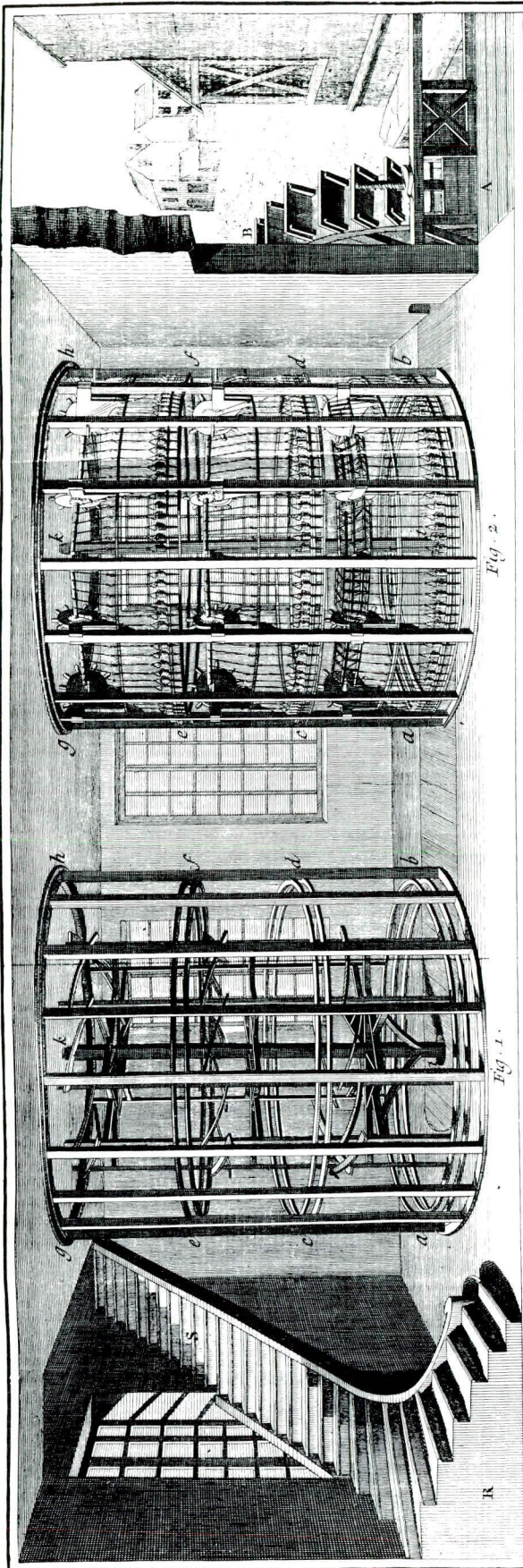
In de bovenzaal werkten soms meer dan 100 vrouwen en kinderen, die de garenstreng op schijfspoelen moesten winden. Hiervoor bedienden ze zich ofwel van een eenvoudig spoelrad (zie afb. 2) ofwel van zeer grote spoel- en afhaspelinrichtingen in de bovenzaal (afb. 5).

Vele vrouwen zullen de strengen vanaf een 'Spaanse bank' (Tour d'Espagne) langs een ringdraadgeleider, aan een lange stok met tegengewicht, op een spoelrad met schijfspoelen gewonden hebben (afb. 2). De vrouw zat hierbij op een stoel; met de rechterhand draaide ze het spoelrad en met de linkerhand bewoog ze de draad langzaam heen en weer om de draad op de spoel van de ene schijf naar de andere te leiden en weer terug, totdat de spoel vol was. De lange stok met draadgeleider aan het eind was nodig om de garenstreng zonder veel moeilijkheden van de twee halfronde paaltjes te kunnen afwinden (zie afb. 2).

De gespoelde garens met 8 à 24 filamenten (zijdedraden), komende van evenzovele cocons, waren meestal niet dik genoeg voor de benodigde inslag- of kettinggarens ten behoeve van het weven. Daartoe moesten twee, drie of vier draden bij elkaar gewonden worden zonder draaiing; deze bewerking heet 'doubleren'. Hiervoor had men ook verschillende werktuigen ofwel een eenvoudig spoelapparaat, dat op een bankje stond en op de schoot genomen kon worden (zie afb. 2). Met de rechterhand draait de vrouw het spoelapparaat (zie ook deeltekening onder) en met de linkerhand geleidt ze de twee tot vier garens, komende van een spoelenrekje voor haar, tussen de schijven van de spoel. In het midden bevindt zich een vliegwiel, waardoor het spoelapparaat gelijkmatiger draait. Zoals uit afb. 3 blijkt kan men ook doubleren met een spoelrad; de spoelster zit dan op een stoel voor het rad en links van haar staat een spoelenrek met afrollende spoelen of met twee tot vier staande spoelen, waarvan de draden langs een leidstang aan de bovenkant van het rek, naar het spoelrad gaan.

In sommige beschrijvingen van bezoekers in de 18de eeuw is er sprake van dat één waterrad alle werktuigen in beneden en bovenzaal aandreef. Daar stonden de spoel- en afhaspelinrichtingen, zoals die in afb. 5 worden voorgesteld. Ze waren door de centrale as van de twijnmolens in de benedenzaal aangedreven. In afb. 5 zijn deze staande assen, die van beneden komen, aangeduid met de letters RQ links en KI rechts. Het spijlenrad van de bovenkant van deze as drijft twee horizontale assen met kamwielen, die weer twee staande assen (ST en OP, en LM en GH) met spijlenraderen aandrijven. Deze drijven door middel van tandwielen ieder vier assen met vijftien spoelen (in totaal dus $60 \times 2 = 120$ spoelen) aan boven elke twijnmolen. Als er in de benedenzaal negen twijnmolens stonden, konden hun assen op de bovenzaal deze $9 \times$

120 = 1080 strengen afhaspelen en op schijfspoelen winden. De aandrijving van zestig spoelen door de staande as ST wordt in de onderste figuur geschetst. De zijdestrengen bevinden zich op haspels, dichtbij de vloer en worden door de trek van de garenspoelen van de haspels afgewonden. Vóór de spoelen bevindt zich nog een houten lat met ijzeren draadgeleiders, voor elk garen één, die door middel van een excentrische schijf langzaam heen en weer gaat om de garens precies tussen de garenschijven van de spoel te kunnen winden. De volgewonden spoelen gaan vervolgens naar de doubleersters of rechtstreeks naar de twijnmolens in de benedenzaal.

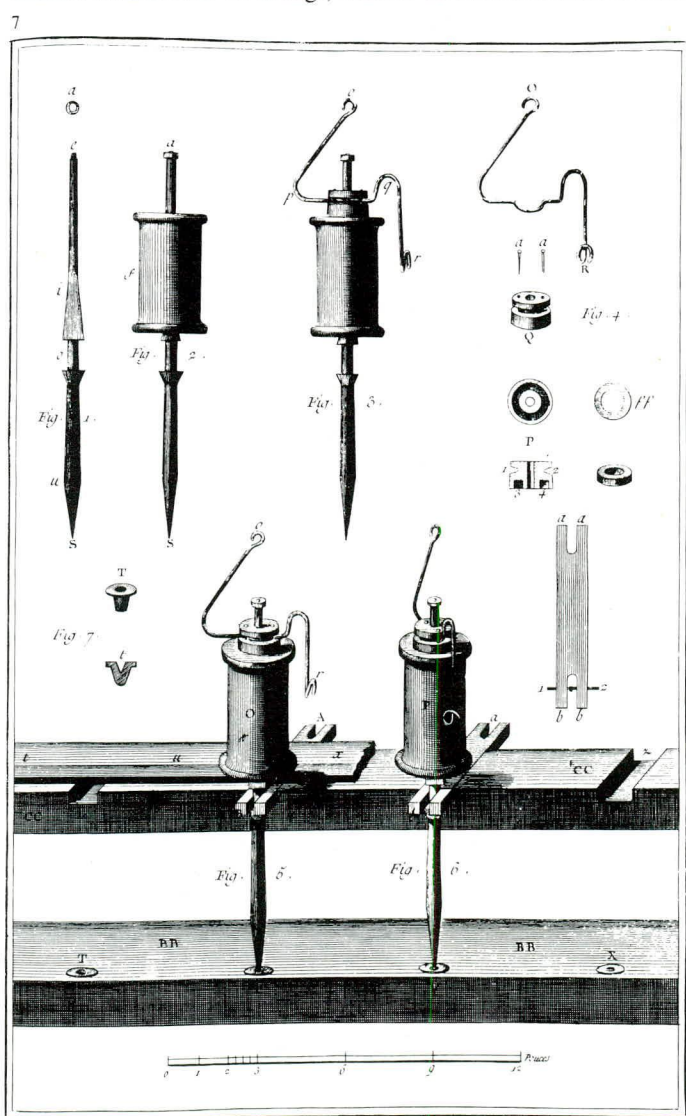
Twijnen

De zijdetwijnmolens kunnen een ronde (zie afb. 4) of ovale vorm hebben, zoals bij de zijderederij van Van Mollem (zie cat. nr 52). Bij de beschrijvingen uit de 18de eeuw is er sprake van de aandrijving van de twijnmolen door een jongen, als door een te klein waterpeilverschil bij de waterloop te weinig waterkracht aanwezig was om de molens aan te drijven. Gewoonlijk was er in de Weerdgracht voldoende waterstroom om de twijnmolens van de zijderederij door middel van één waterrad (B) aan te drijven. Dit rad dreef door middel van

horizontale kamassen (D-N) en spijlenraderen onder de vloer (afb. 4) waarschijnlijk negen twijnmolens (ieder met 144 spoelen, dus in totaal 1296 spoelen) aan in de benedenzaal door middel van staande assen (I-K). Deze liepen bovendien nog door naar de bovenzaal voor de aandrijving van de spoel- en haspelwerktuigen aldaar. Inderdaad een grote bezienswaardigheid in de 18de eeuw in Utrecht, die vele illustere bezoekers aantrok.

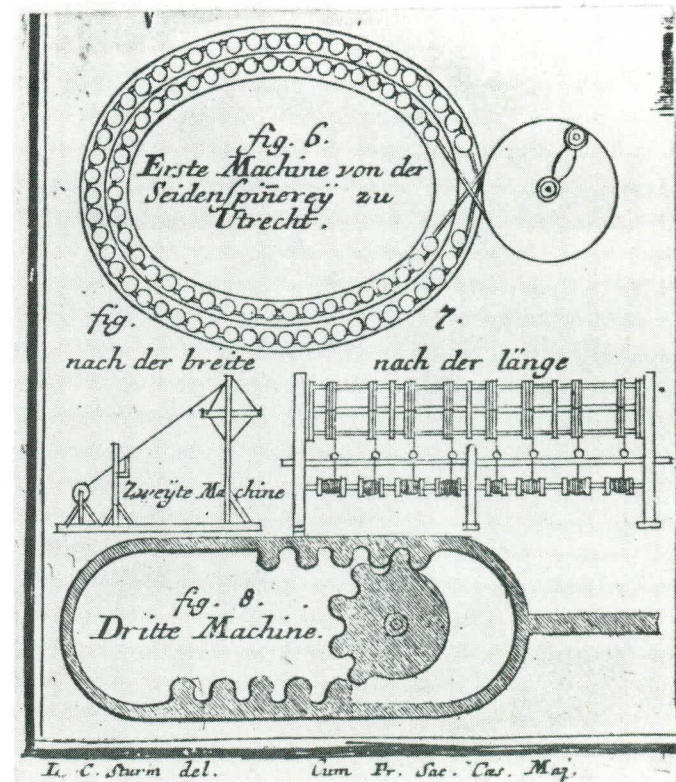
In afb. 4 wordt links de staande as (I-K) met de draaiende binnenmolen voorgesteld, de buitenmolen met vele verticale balken is stationair en draagt, zoals in de rechtermolen te zien

is, de twee of drie étages met vleugelspinnen en spoelen en de haspels of schijfspoelen, waarop de getwijnde garens gewonden worden.

Aan de hand van afb. 6 kan men beter begrijpen hoe de zijde-twijnmolen werkt. Op de twijnmolen van de zijderederij van Van Mollem bevonden zich bij twee étages op de vaststaande houten ring 72 spinnen, dus 144 in totaal. Deze spinnen (C) zijn gelagerd in een tweede vaststaande ring (D) ongeveer 15 cm boven de onderste ring (A). Tussen deze twee ringen loopt de drijfriem ofwel aan de buitenkant van de spinnen ofwel aan de binnenkant en drijft deze spinnen aan met bijv. 3000 toeren per minuut; de aandrijving geschiedt vanuit de bestaande middenas (I-K), die door het waterrad B wordt aangedreven. Als men er nu voor zorgt door uitwisseling van tandwielen (bij D) dat de omtreksnelheid van de spoelen (G; boven in de tekening) 10 meter per minuut is, dan krijgt het zijdegaren daar $3000 : 10 = 300$ draaiingen per meter. Als men er tevens voor zorgt dat de haspels (N) bij de eerste étage met 6 meter omtreksnelheid per minuut draaien, dan wordt het *organsin-garen* (d.w.z. het garen dat voor de toekomstige inslagdraad

9

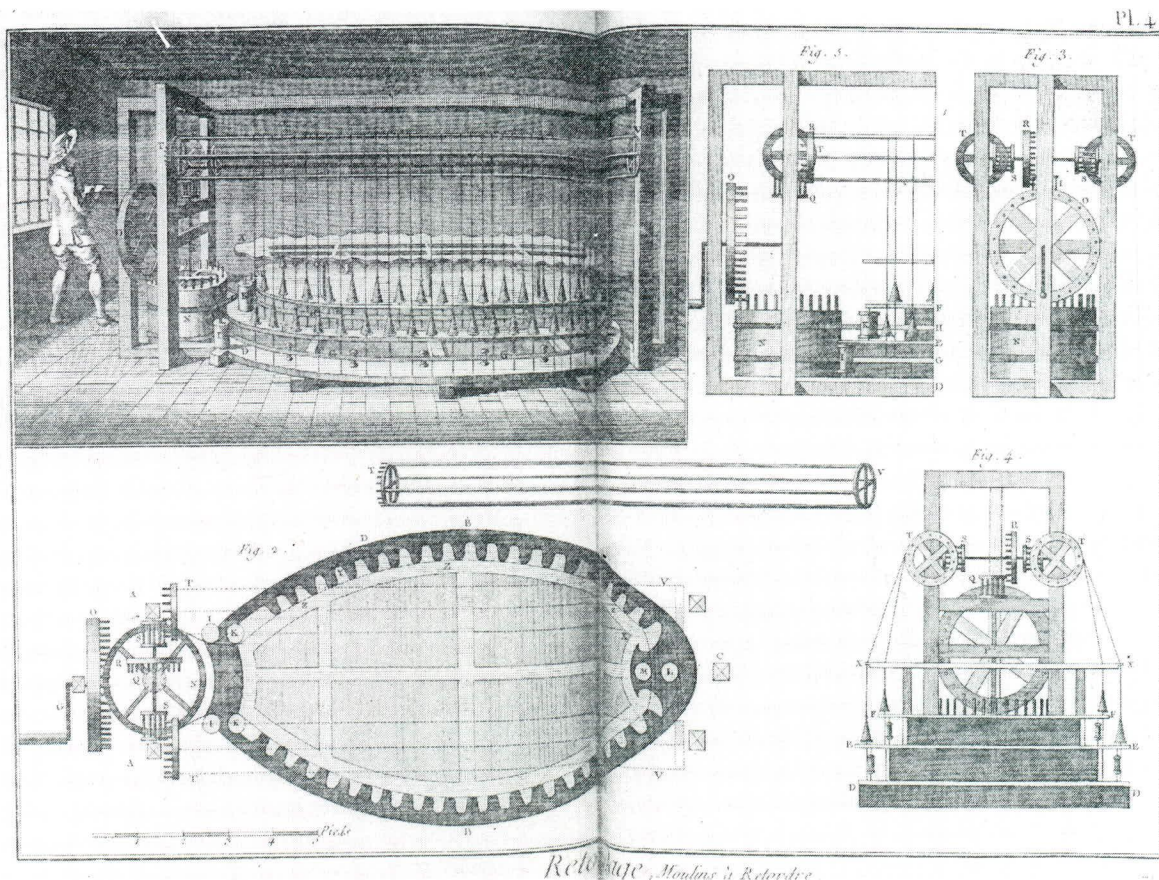
wordt gebruikt), voor de eerste twijn daar met $3000 : 6 = 500$ draaiingen per meter Z getwijd. Bij de tweede étage kan men daar dan zowel het *trame-garen* als het *organsin-garen* ten behoeve van de noodzakelijke tweede twijn tegelijk met 300 draaiingen twijnen in S-richting.

Vast op de spil zit de schijfspoel (O) (zie afb. 7) met het gedoubleerde zijden garen; los op de spilpunt zit een gemakkelijk draaiende ring (QR) met een S-vormige vleugel, die als draadgeleider en -spanner dienst doet. Door de luchtweerstand en de wrijving van de ring (Q) blijft de vleugel zoveel in toeren achter bij de sneldraaiende spoel (O) dat er evenveel meters garen van de spoel wordt afgewikkeld als er boven op de draaiende haspels of op de spoelen wordt opgewikkeld. Voor een heen en weer gaande beweging bij het opwinden van het garen tussen de schijven van de spoelen en op de haspels zorgt een houten lat (EH) (1ste étage) met ijzeren ringdraadgeleiders, die een langzame heen- en weer beweging krijgt door middel van een excentrische schijf.

De zo getwijnde *trame-* en *organsingarens* werden in de zijderederij van Van Mollem niet geverfd; ze waren nu gereed voor de weverij. Op spoelen gewonden werden ze naar de weverijen in Utrecht of elders in Nederland getransporteerd.

In afb. 8 wordt een *ovale twijnmolen* voorgesteld, waarvan de afmetingen en de constructie met twee rijen schuin boven elkaar staande spillen, veel overeenkomst heeft met de schets van de bezoeker van Zijdebalen L.Ch. Sturm van 1719 (afb. 9) en die door een jongen kan worden aangedreven, maar die ook door waterkracht kan draaien. Misschien dat in het begin van de 18de eeuw dergelijke twijnmolens bij Van Mollem in gebruik waren. Ook de aandrijving door middel van gekruiste riemen kan men in de diverse deelttekeningen van afb. 8 terugvinden, alsmede de lange haspel (VT) over de volledige machinelengte.

Van al deze machinerieën op Zijdebalen is niets bewaard gebleven.

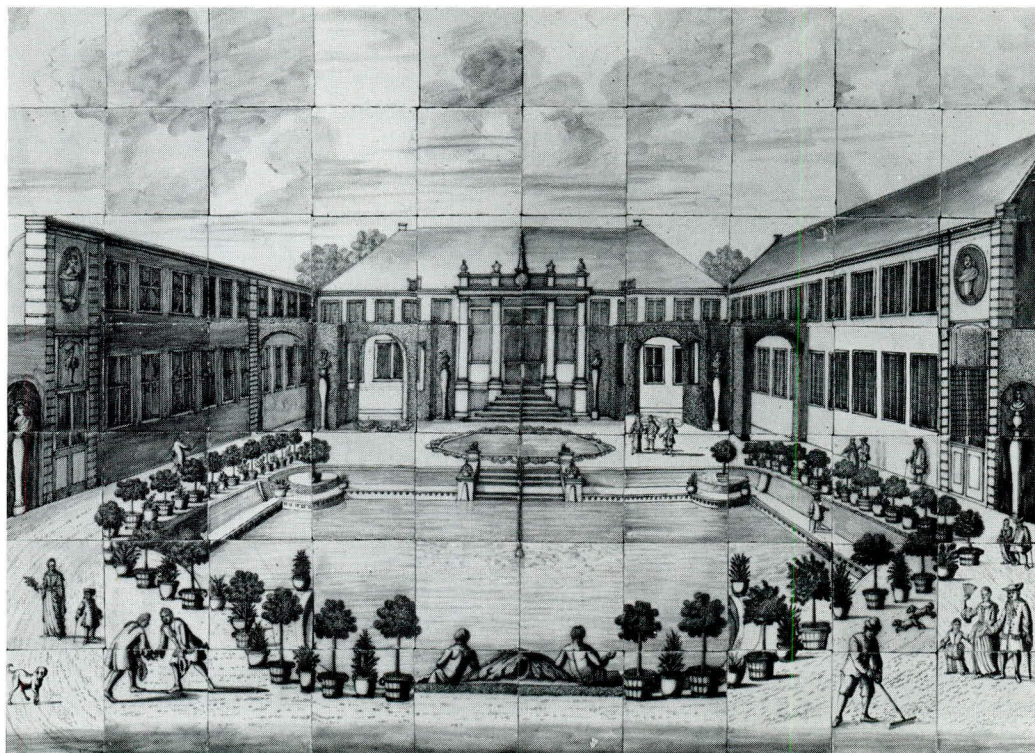
1

Tableau van zeventig blauwe tegels (waarvan 11 vernieuwd) met een gedeelte van de tuinen en de achterkant van de buitenplaats Zijdebale, na 1719.

Het tegeltableau is gemaakt bij de Rotterdamse tegelbakkerij De Bloempot, naar een prent door D. Stoopendaal van de buitenplaats, opgenomen in *De Zegepraalende Vecht*, in 1719 verschenen. Het is niet bekend of het tableau zich op Zijdebale bevonden heeft. Mogelijk mist een bovenste rij tegels.

130 x 91

Litt.: De Jonge, blz. 80; Lunsingh Scheurleer, blz. 202-212; Berendsen (e.a.), blz. 140
Centraal Museum, H.C. 353

2

David van Mollem en zijn familie, door Nicolaes Verkolje, 1740

Op het terras aan de tuinzijde van hun huis Zijdebale zijn van links naar rechts zeven leden van de families Van Mollem en Sijdervelt afgebeeld: David van Mollem (1670-1746), oud 70 jaar; naast hem zijn oudste kleinzoon David van Mollem Sijdervelt, oud 13 jaar en zijn kleinzoon Anthonie Sijdervelt, oud 9 jaar. Beiden zijn kinderen uit het eerste huwelijk van Jacob Sijdervelt met de in 1735 gestorven Jacoba van Mollem, dochter van David sr. Hun vader, oud 44 jaar, staat naast hen. Hij is niet alleen David's schoonzoon, maar ook diens neef, omdat zijn moeder Maria van Mollem, David's zuster was. Naast deze Jacob Sijdervelt zit zijn tweede echtgenote Maria van Oosterwijck, oud 29 jaar. Door haar moeder Suzanna van Mollem is zij David van Mollem's nicht. Haar beide kinderen Willem en Suzanna, die bij haar zitten, zijn een 1/2 en 2 jaar oud.

Dit familiestuk is waarschijnlijk ter gelegenheid van de zeventigste verjaardag van David van Mollem gemaakt. De zijdereder-mecenas liet zich temidden van zijn welvaren portretteren. Het schilderij is daarbij nog vol religieuze boodschappen en 'hints' naar allerlei aspecten van het denken en doen van de opdrachtgever.

Van Mollem contrasteert in zijn zwarte 'menniste'-jas sterk met zijn wereldse omgeving, en hij wijst zijn kleinzoon op een gegraveerde afbeelding van een scène uit het verhaal van de Barmhartige Samaritaan. Op de prent staat de tekstaanduiding van Lucas X, vers 24 'Hac itur caelum via' (op deze wijze zal men in de hemel komen), namelijk door barmhartigheid. David's wapen staat ook op de prent, met de zinspreuk 'Feras ne vindices'. Tussen de beide kleinzoons ligt een bijbel met het opschrift Biblia Sacra — Van Mollem had meer dan honderd religieuze werken in zijn bibliotheek! —, terwijl Jacob Sijdervelt met zijn linkerhand steunt op een boek dat het motto 'Studio vovetur ingenium' (door vlijt wordt de inborst verbeterd) draagt. Voor hem centraal in het schilderij staat een marmeren vaas met een moerbeiboom. Vader en zoon wijzen naar de boom en de bladeren met rupsen. Op de pot het wapenschild van Jacob Sijdervelt: een moerbeiblad met een zijderups en het randschrift 'In esca lucrum' (in het eten gewin). Juist via deze Jacob is de moerbei-stamboom van de familie verzekerd. Zijn echtgenote, in rijke zijden gewaden gehuld, heeft als een andere Caritas haar kinderen op schoot. De grote tuinvaas naast haar draagt háár wapenschild met het opschrift 'Salutem procreat' (het strekt tot zegen), zowel

van toepassing op het kruis van het geloof als op Maria, haar moederschap en haar huwelijk. Haar wapenschild wordt vastgehouden door Godsvrucht met een brandend altaar, en een ooievaar, en door Vruchtbaarheid. Deze is voorgesteld door een zwangere vrouw die graan voor kippen strooit. Naast de tabouret, waarop haar kleinzoon staat, een verguld raamwerk, waarop een schilderij op antieke wijze is gespannen. Het voorgestelde is gelijk aan de door Jan Punt gegraveerde titelprent van het Hofdicht op Zijdebalen, die in 1740 in druk verscheen. Rechts op de voorgrond de welvaart en de vruchten, die dit huwelijk en de luthof voortbrachten. Op de trapleuning, uiterst rechts, een antiek reliëf van twee elkaar omhelzende figuren en het opschrift 'huic domui', dat misschien wel een toespeling bevat op 'Pax huic domui'. De tuin op de achtergrond is een vrije opvatting van de bestaande luthof van Van Mollem. Uiterst rechts de antieke Gladiator, die er niet gestaan heeft. De vijver, de hagen en de triomfboog gaan min of meer op de werkelijkheid terug.

Op de achterzijde van het paneel staan de genealogische gegevens van de voorgestelden: hun namen, geboortedata, leeftijden en hun wapenschilden met de bijbehorende deviezen. De schilden worden door groen lint aaneengebonden en vastgehouden door putti met takken van moerbeibladeren. Het middenwapenschild hangt aan een rood-wit (Utrechts?) lint met drie pijlen en het opschrift 'Avitis ligantur constanter conjugii' (de drie pijlen — de drie generaties — worden standvastig verbonden door grootouderlijke huwelijksbanden).

Het schilderij is zowel een lofzang op deze onlosmakelijke huwelijksbanden als op de deugden der voorgestelden: barmhartig, vlijtig, godvruchtig en vruchtbaar in het huwelijk. Volgens de Doopsgezinde opvattingen deugden van levensbelang.

paneel; 63,5 x 73
gesigneerd: Verkolje 1740
Litt.: Ter Molen-den Outer, 489-505;
Van der Meer, 4-7
Amsterdams Historisch Museum, nr. B
5728
(bruikleen Dienst Verspreide Rijkscol-
lecties)

De twee series tekeningen van Zijdebalen door Jan de Beijer

Eerste serie

Van 20 augustus tot 23 september 1745 heeft De Beijer in veertien verschillende dagen op Zijdebalen de tuinen vastgelegd. Elk blad is nauwkeurig gedateerd en gesigneerd, terwijl ook de plaatsaanduiding zeer precies is aangegeven.

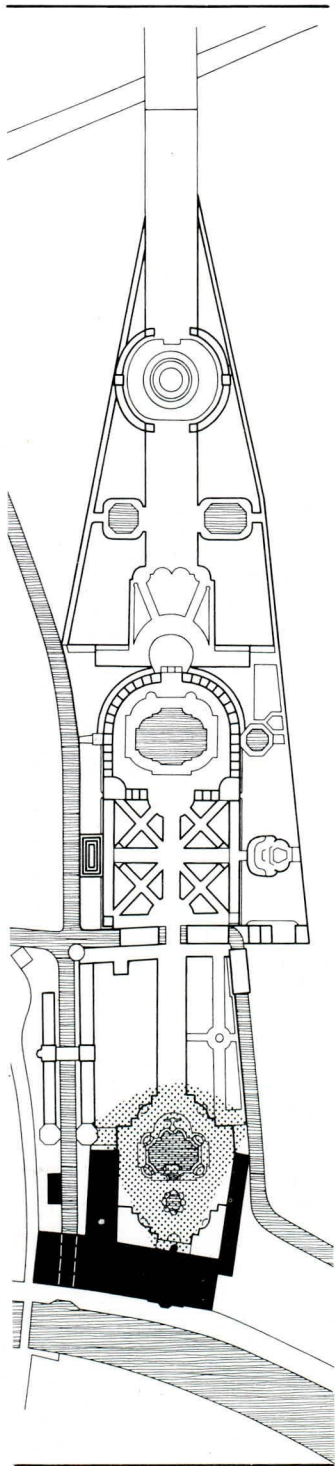
De bladen zijn bijzonder levendig getekend. De Beijer gaf door zijn geraffineerde tekenstijl aan alle ongewone architectuurelementen, beelden, beplanting en hagen het eigen typerend karakter. Om een zo breed mogelijk gezichtsveld te krijgen past hij perspectivische trucs toe, die de werkelijkheid soms geweld aandoen.

Tot deze serie, waarvan elf bladen in liggend en twaalf in hoog formaat zijn uitgevoerd, moet nog een blad behoord hebben, dat in de koninklijke verzamelingen terecht kwam (cat. nr 9). De eerste serie van 23 tekeningen werd door een der afstammelingen van de Van Mollems, Jhr Mr H.M. van der Mersch te Zeist, in augustus 1909 aan de stad Utrecht geschonken, ter plaatsing in het Gemeentelijk Archief. Misschien heeft de opdrachtgever Van Mollem, die binnen een jaar ná de voltooiing stierf, een serie gravures voor ogen gestaan. De tekeningen zijn voorstudies voor de tweede serie geweest.

Tweede serie

Deze is onlangs door het Centraal Museum gekocht. De bladen, waarvan negen in liggend en veertien in staand formaat zijn uitgevoerd, verschillen aanzienlijk van de eerste serie. Ze zijn meer uitgewerkt, vertonen stoffage — in dit geval talrijke bezoekers aan de tuinen — en hebben alle een grijs-bruin gewassen omlijsting. Vier bladen zijn 1745 en negentien 1746 gedateerd.

Bij het inventariseren van Van Mollems boedel in 1746 stuitte men op 'Een Kunstboek, waarin negen grote en veertien kleine gezigten van de Plaats'. Stellig dus de tweede serie, waaraan later nog een blad is toegevoegd, dat niet gesigneerd of gedateerd is (cat. nr 20) en een afwijkende tekenstijl vertoont. De tweede serie bevond zich onder andere in de verzameling Onnes van Nijenrode te Breukelen.

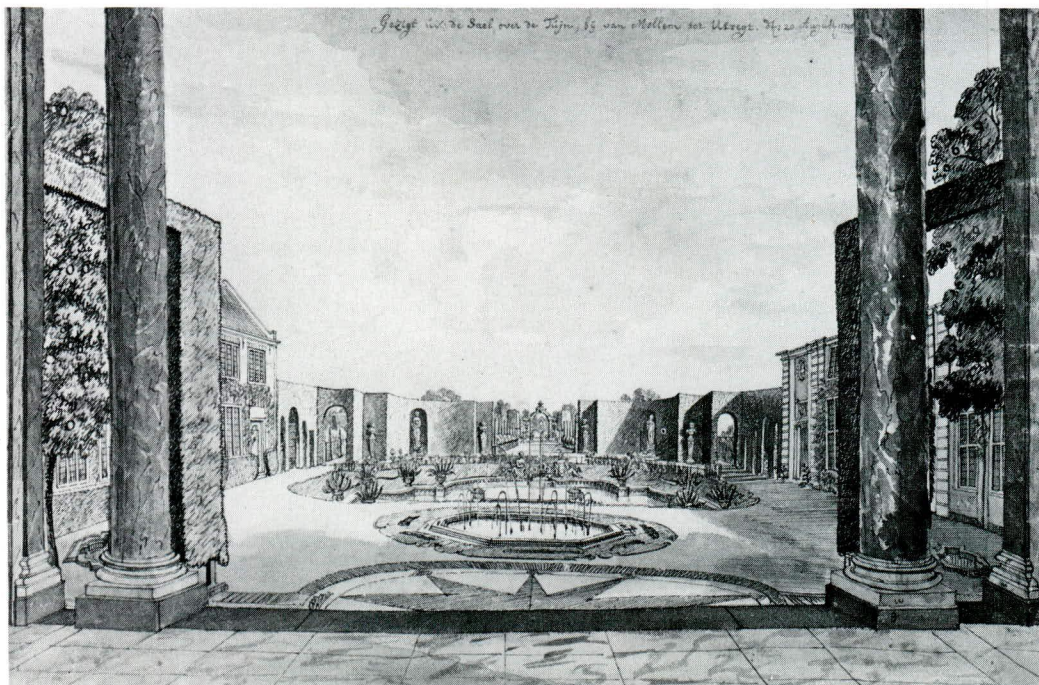
*'Nu treên wij neder door twee marmeren Kolommen,
Terwijl het Vergezicht onze oogen kunstig vleit
En door de ruimte, in schijn, allengs tot d'engte leidt
Langs groene dreven en door hoogverheven bogen'*

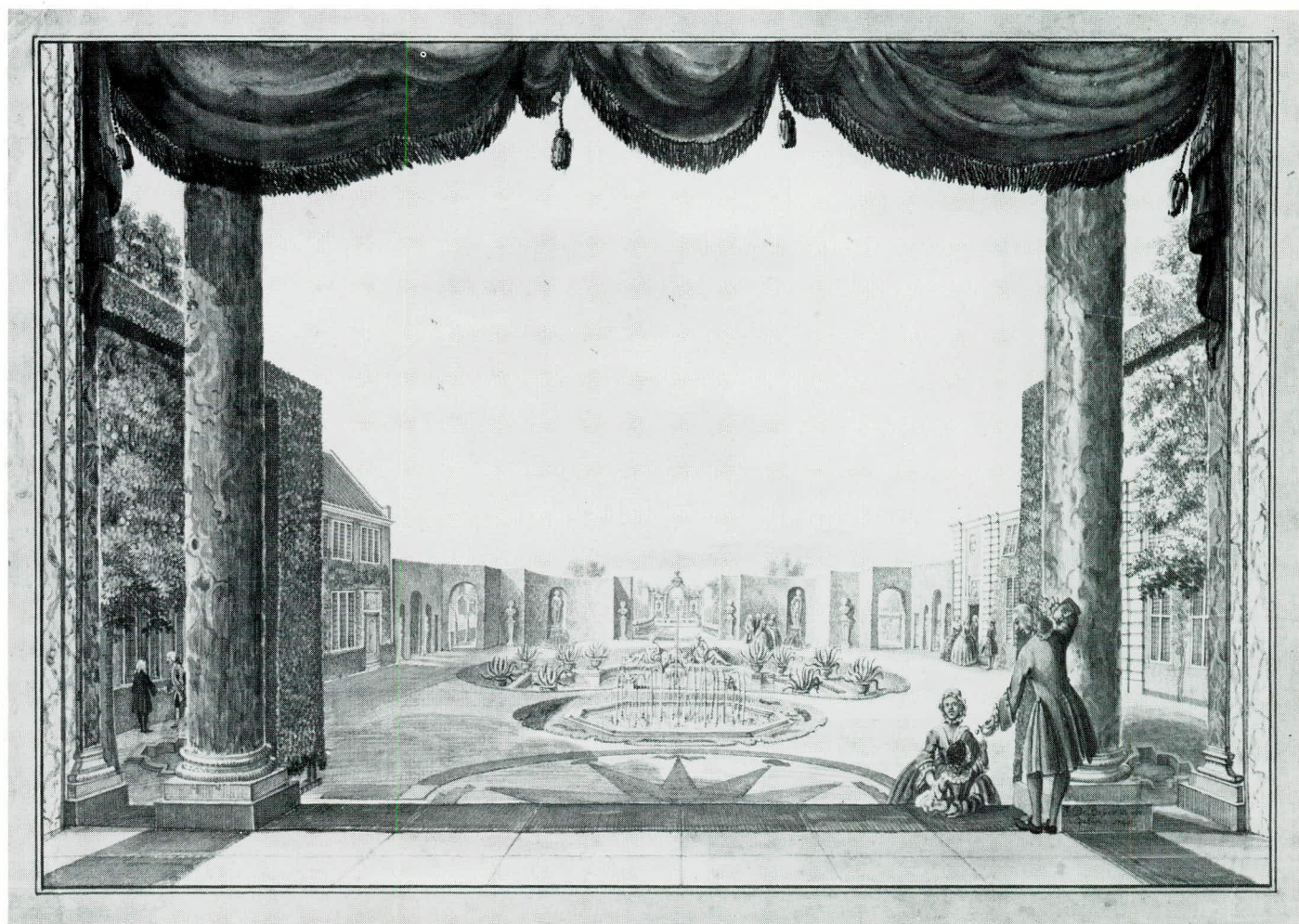
3
pen en penseel; 194 x 311
inscr.: Gezicht uit de Sael, over de Tuijn,
bij van Mollem tot Utrecht, den: 20. Au-
gust: 1745
litt.: Muller, blz. 18; Van Luttervelt, blz.
63; Romers, nr 809
G.A.U., T.A. Pa 85 (A)

3 en 4

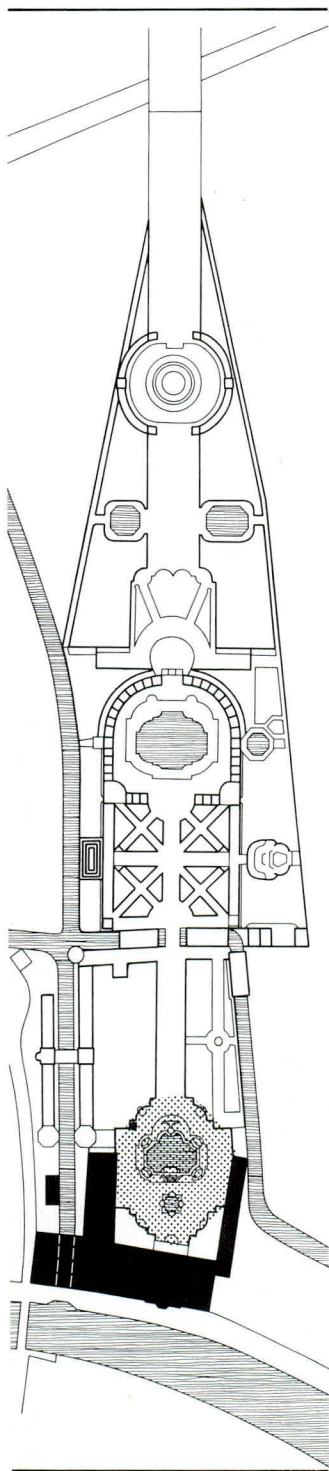
Gezicht vanuit het huis op de tuin, 1745

De Beijer begint zijn wandeling vanuit de tuindeuren aan de achterkant van het huis. Vanaf het bordes kijkt hij door de zuilen de tuin in. Links de fabriek, rechts de orangerie. Bij de uitgewerkte tekening heeft hij als een toneelgordijn een draperie tussen de zuilen getekend. In het vershiet de vijver met waterstralen, de 'groene schermen' en de triomfboog. De tuin is vol bezoekers.

4
 pen en penseel; 245 x 357
 inscr.: J. De Beijer ad viv: delin: 1745
 Litt.: Romers, nr 833
 C.M.: inv. nr 22621

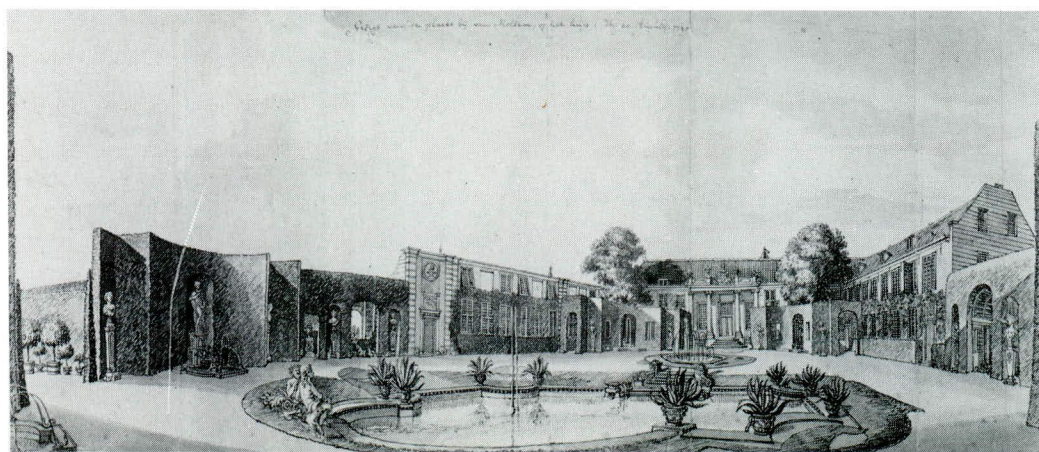
*'Gaan wij stilzwijgende ter rechterhant voorbij,
Verlokt door 't schoon gezicht en lieflijk geklater
Der springfonteynen, door 't geruisch van 't zuiver water,
Dat uit de kruiken van twee Watergoden vloeit.'*

5
pen en penseel; 191 x 478
inscr.: Gezicht van de plaats bij van Mol-
lem op het huijs, den 20. August: 1745
Litt.: Muller, blz. 19; Romers, nr 810;
Van Luttervelt, afb. 61
G.A.U., T.A. Pa 85 (B)

5 en 6

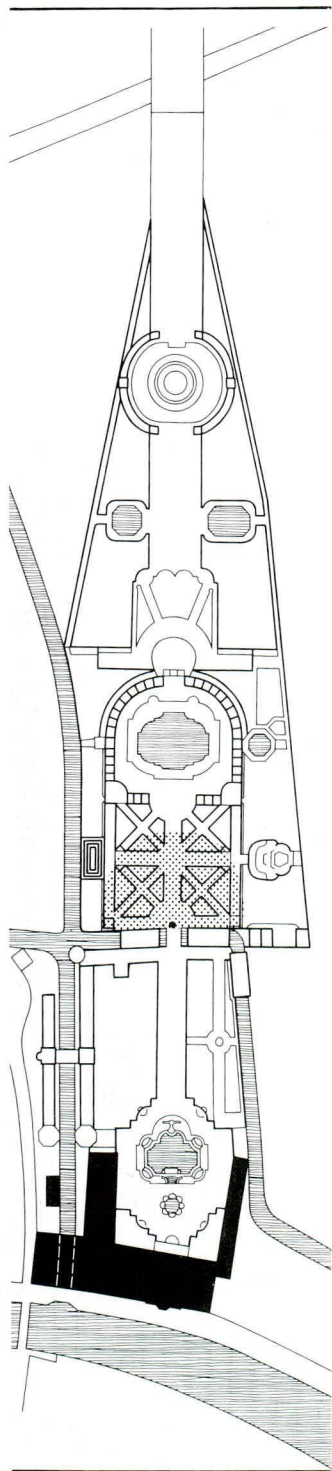
Gezicht op de vijver en het huis, 1745

De tekenaar staat aan de linkerkant van de vijver. Hij kijkt terug op het huis, rechts van hem de fabriek, links de oranje-
rie. Schuin voor hem de stroomgoden Lek en Vecht en een
aantal van de 12 marmeren borstbeelden op stenen voetstuk-
ken. Op de schetstekening is de gezichtshoek nog breder.
Daar ziet De Beijer de doorgang naar de as van de tuin.

6
 pen en penseel; 244 x 349
 inscr.: J. De Beijer ad viv: delin: 1746
 Litt.: Romers, nr 834
 C.M., inv. nr 22619

*'Maar hoe! Waar keeren we ons, daar wij in 't midden staan
Van acht gezichten, en, waarheen wij de oogen slaan,
Door zooveel wandelpaân den aandacht zien verwildert?'*

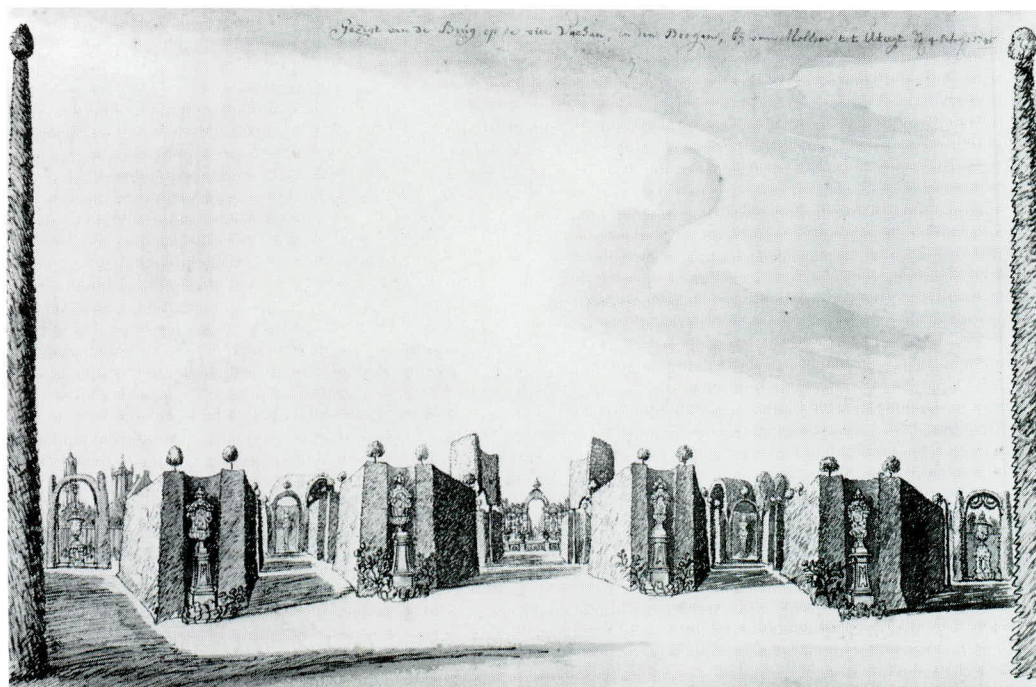
7
pen en penseel, 198 x 314
inser.: Gezicht van de Brug, op de vier
Vazen, en den Boogen, bij van Mollem
tot Utrecht, den: 4 Octob: 1745
Litt.: Muller, blz. 26; Romers, nr 814
G.A.U., T.A. Pa 85 (E)

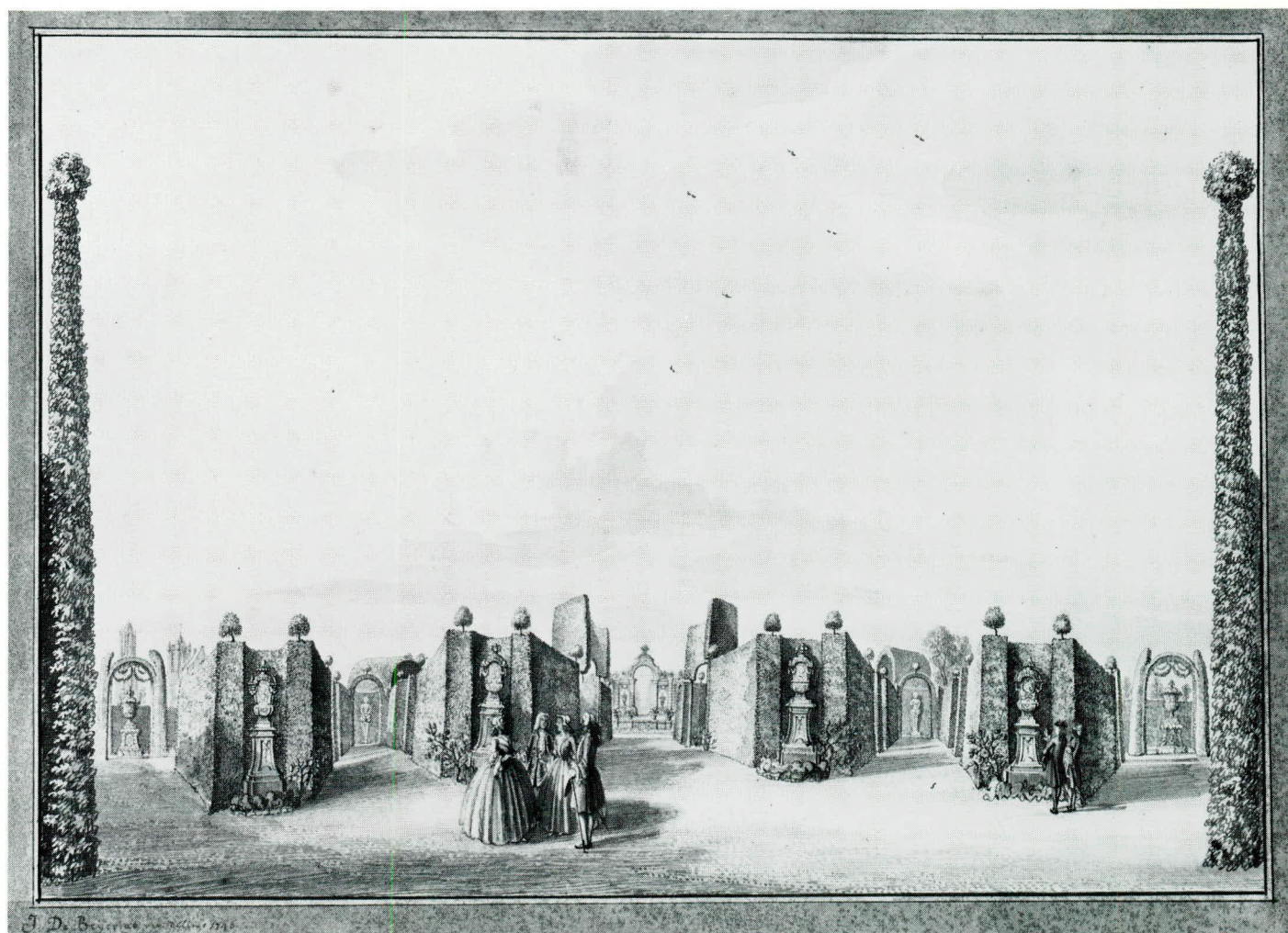
7 en 8

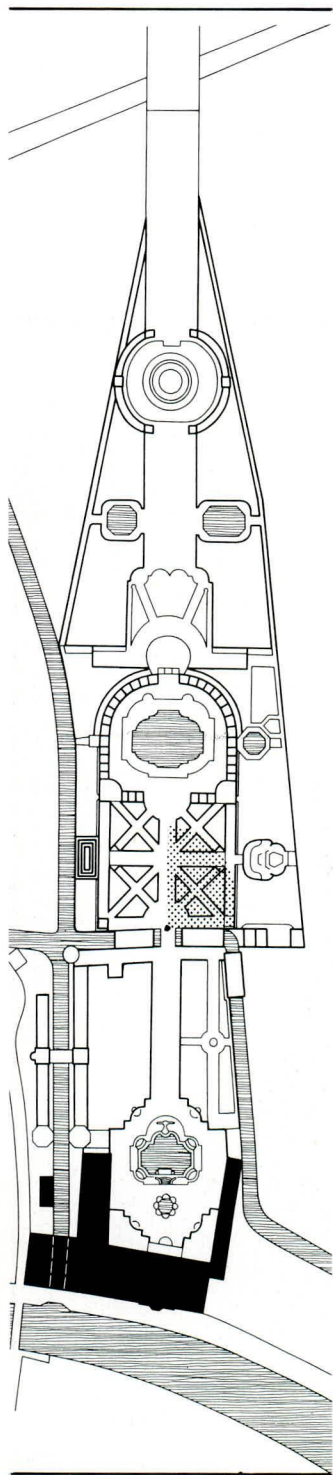
Gezicht op de vier vazen, de bogen en het bergje,
1745

Jan de Beijer vervolgt zijn weg langs de lengte-as van de tuin. Hij posteert zich vlak voor het bruggetje over de Schouwwe-
tering en kijkt in het zogeheten Sterrebos. Zijn gezichtshoek
is 180 graden. Om alle vijf divergerende lanen op één blad te
krijgen heeft hij de werkelijkheid geweld aangedaan. Op de
vier hoeken, recht voor hem, ziet hij vier vazen door J.B. Xa-
very en J. van der Mast.

In de berceaux, uiterst links en rechts, vazen. Aan het eind
van de twee diagonalen van het Sterrebosje staan twee her-
men, die twee van de Vier delen van de dag voorstellen, door
J. van der Mast. Recht voor zich ziet De Beijer de Triomf-
boog.

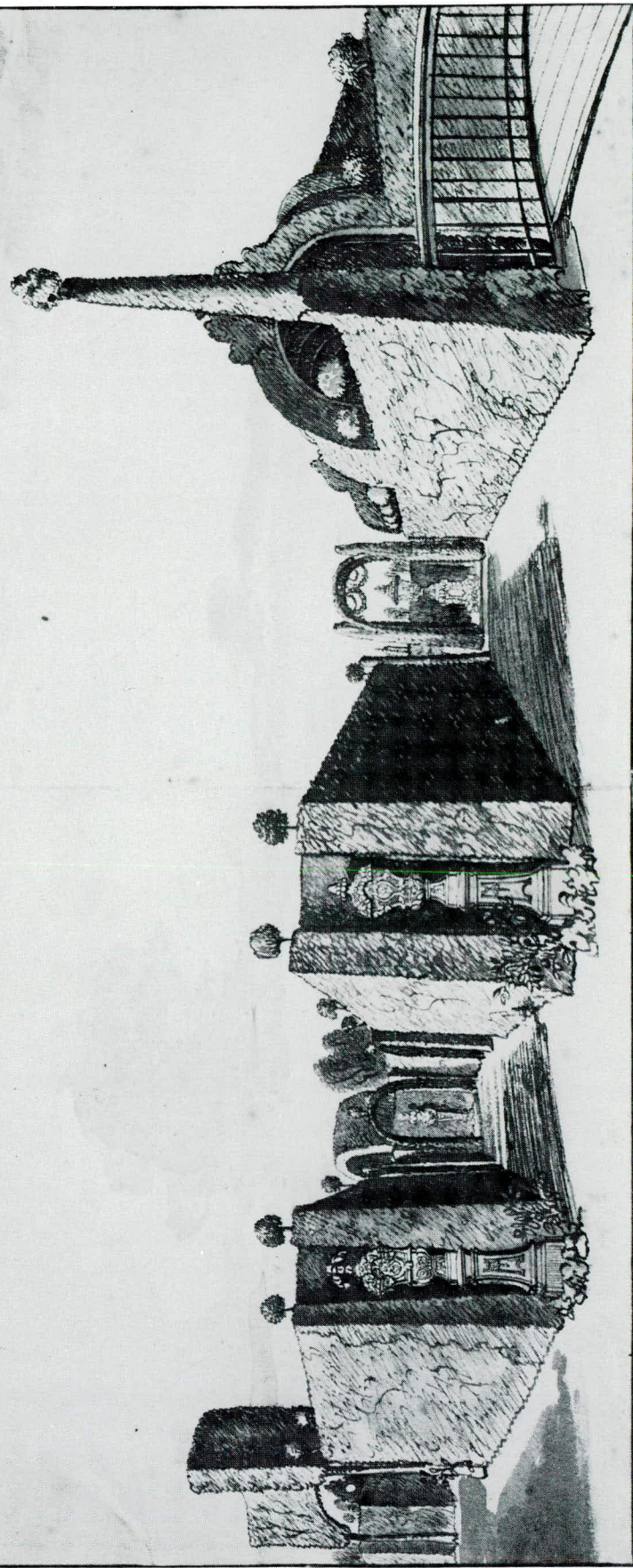
9

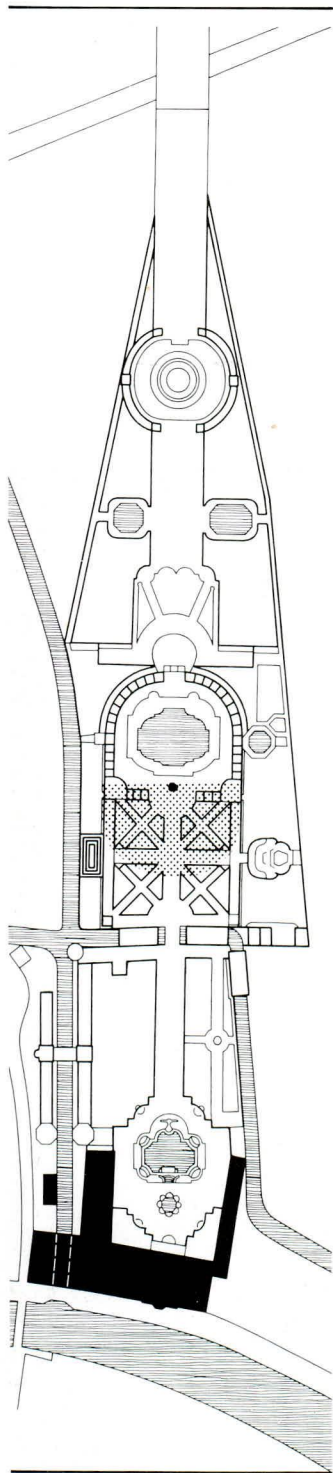
Gezicht vanaf de brug op twee van de vier vazen en twee lanen, 1745

Op deze tekening, die waarschijnlijk vroeger tot de serie voorstudies behoort heeft, tekent De Beijer maar 90 graden van zijn vorige 'gezicht'. De leuning van het bruggetje, twee van de grote vazen op de hoeken van twee assen op het Sterrebos, een grote vaas en een herm behoren tot dit gedeelte. De tekening kreeg geen uitgewerkte versie.

pen en penseel; 198 x 316
 inser.: Gezicht van de Brug, op de vier
 Vaasen naer den Boogen te sien, den 4.
 Octob. 1745
 Litt.: Muller, blz. 25
 H.K.H. Prinses Juliana der Nederlan-
 den, KHA, PS A/T 300

Gezigt van de brug op de vier Vaasen naer den Boogen te sien, den 4. Octob. 1745.

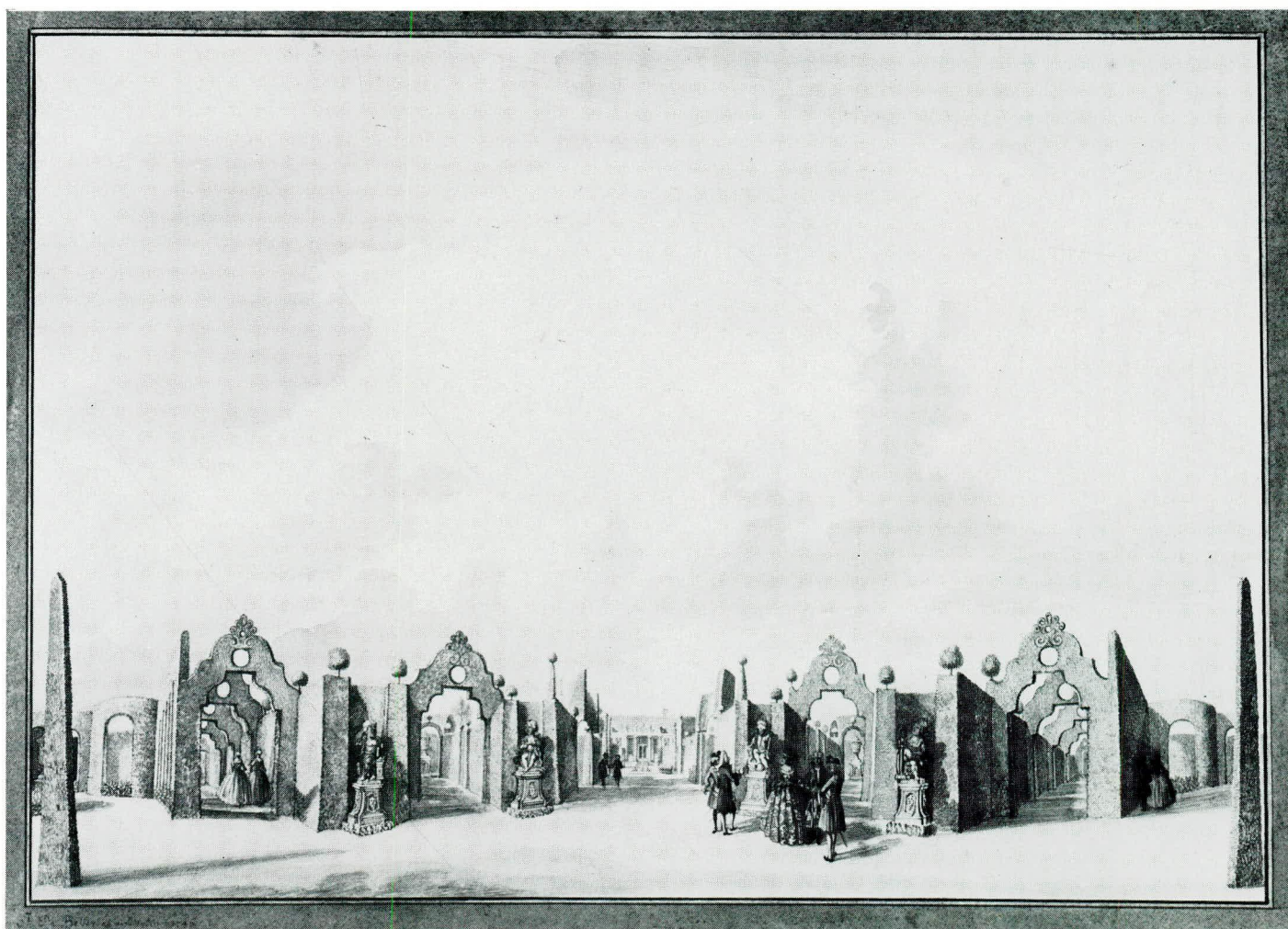
'Maar hoe, wat Beeltwerk stuit, verrukt mij in mijn' gang?
'k Zie twee paar Wichtjes, stout uit marmersteen geklonken,
In desen Middenkring op pedestallen pronken.'

10
pen en penseel; 197 x 317
inser.: Gezicht in den Tuijn van Van
Mollem, bij de Groote kom, op het
huijs te sien. den: 4 Octob: 1745
Litt.: Muller, blz. 27; Romers, nr 815
G.A.U., T.A. Pa 85 (F)

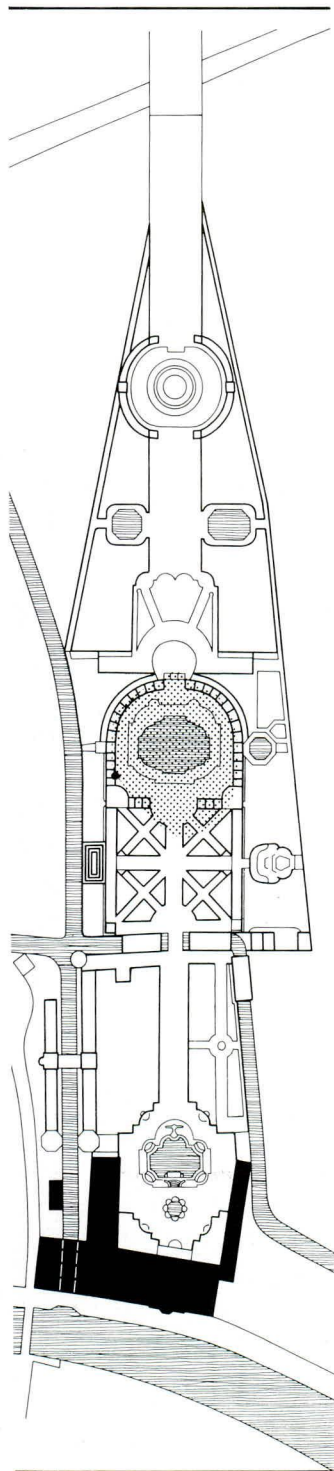
10 en 11 Gezicht vanaf de grote vijver op het huis, 1745

Verder langs de as door het Sterrebos lopend, draait de teke-
naar zich vlak voor de grote kom om. Hij ziet terug op het
huis en op het snijpunt van de assen met vier kinderfiguren,
die de Vier staten van de wereld verbeelden. De beeldhouwer
is Cresant, naar ontwerpen van Verkolje.

11
 pen en penseel; 241 x 347
 inscr.: J. De Beijer ad viv: delin: 1746
 Litt.: Romers, nr 838
 C.M., inv. nr 22620

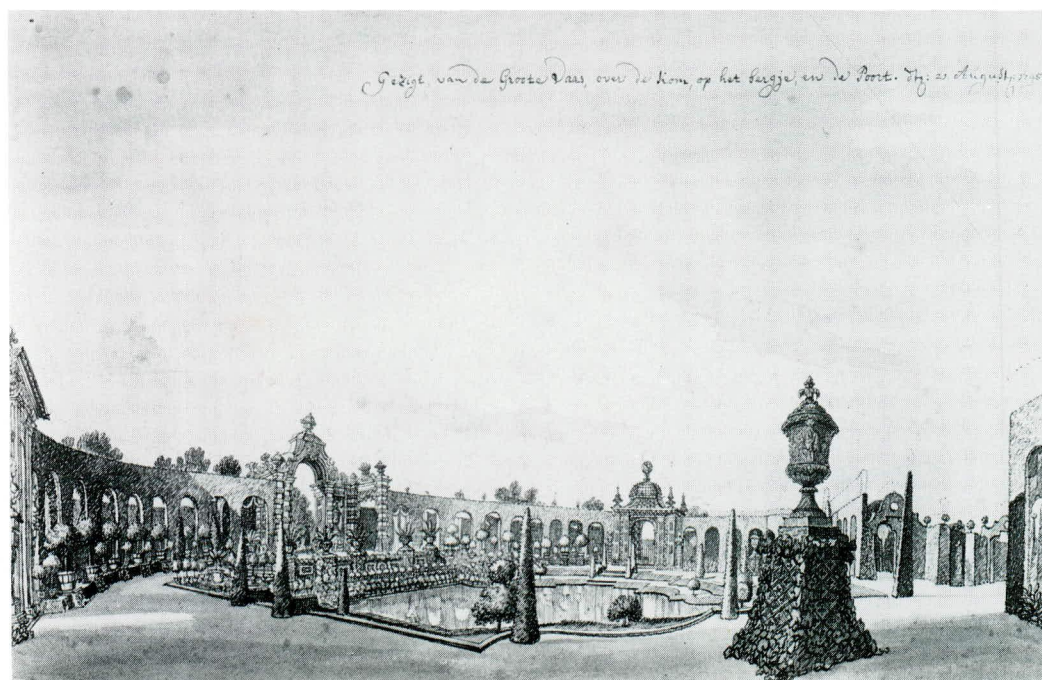

*'Maar wie ontmoet mij aan den hoogverheven Boog,
Zoo kunstigh opgericht, zoo sierlijk voor het oog?
Zijt gij het, edele Sautijn, met hart en handen
Aan uw Lavinia gesnoert met echte banden?'*

12
pen en penseel; 196 x 342
inscr.: Gezicht van de Groote Vaas, over
de Kom, op het bergje, en de Poort.
den: 21 August: 1745
Litt.: Muller, blz. 29; Romers, nr 816
G.A.U., T.A. Pa 85 (H)

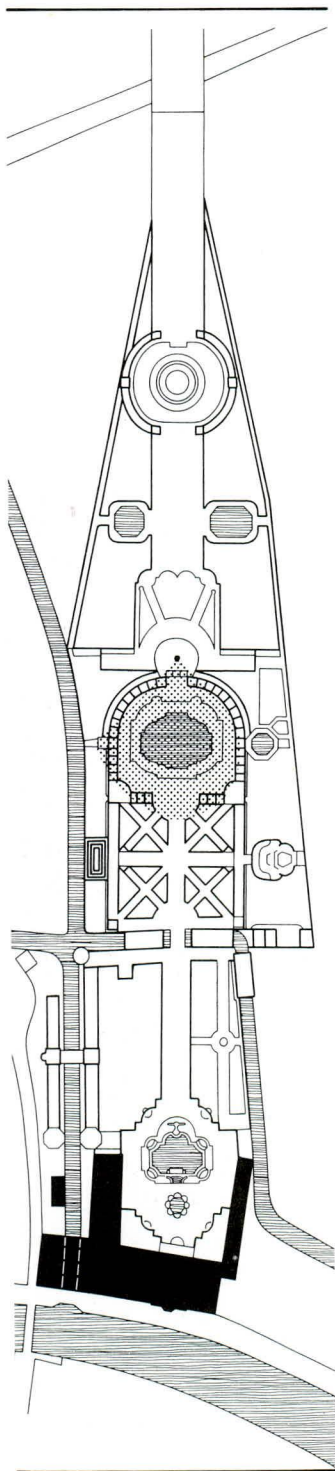
12 en 13 Gezicht op het Bergje en de Vijver, 1745

De Beijer staat links voor de vijver. Hij ziet de groene gebogen kolonnade die door de twee lattenpriëlen en de Triomfboog onderbroken wordt. Eén van de twee beroemdste vazen van Zijdebelen staat op de voorgrond. Dit exemplaar bevat op Van Mollem toepasselijke episoden uit het leven van David en Abigaël, David en Saul. De tweede vaas geeft episoden uit het leven van Esther weer, mogelijk verwijzend naar Van Mollems overleden echtgenote. Beide vazen zijn door J. Cresant in 1738 gemaakt en uit Zeist afkomstig.

13
 pen en penseel, 243 x 350
 inscr.: J. de Beijer ad viv: delin: 1745 et
 fecit 1746
 Litt.: Romers, nr 839
 C.M., inv. nr 22614

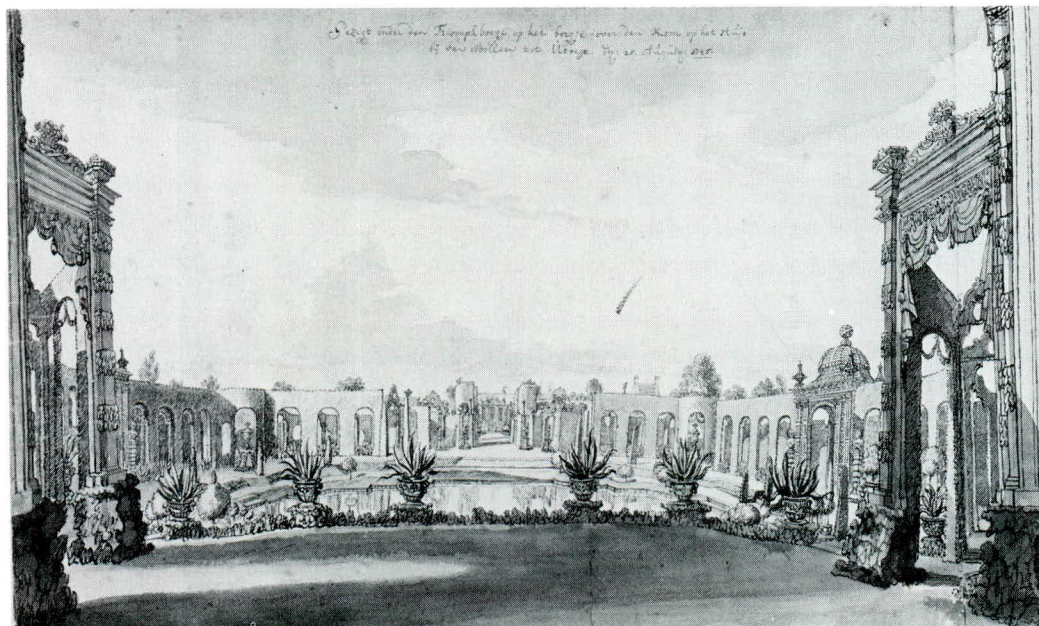

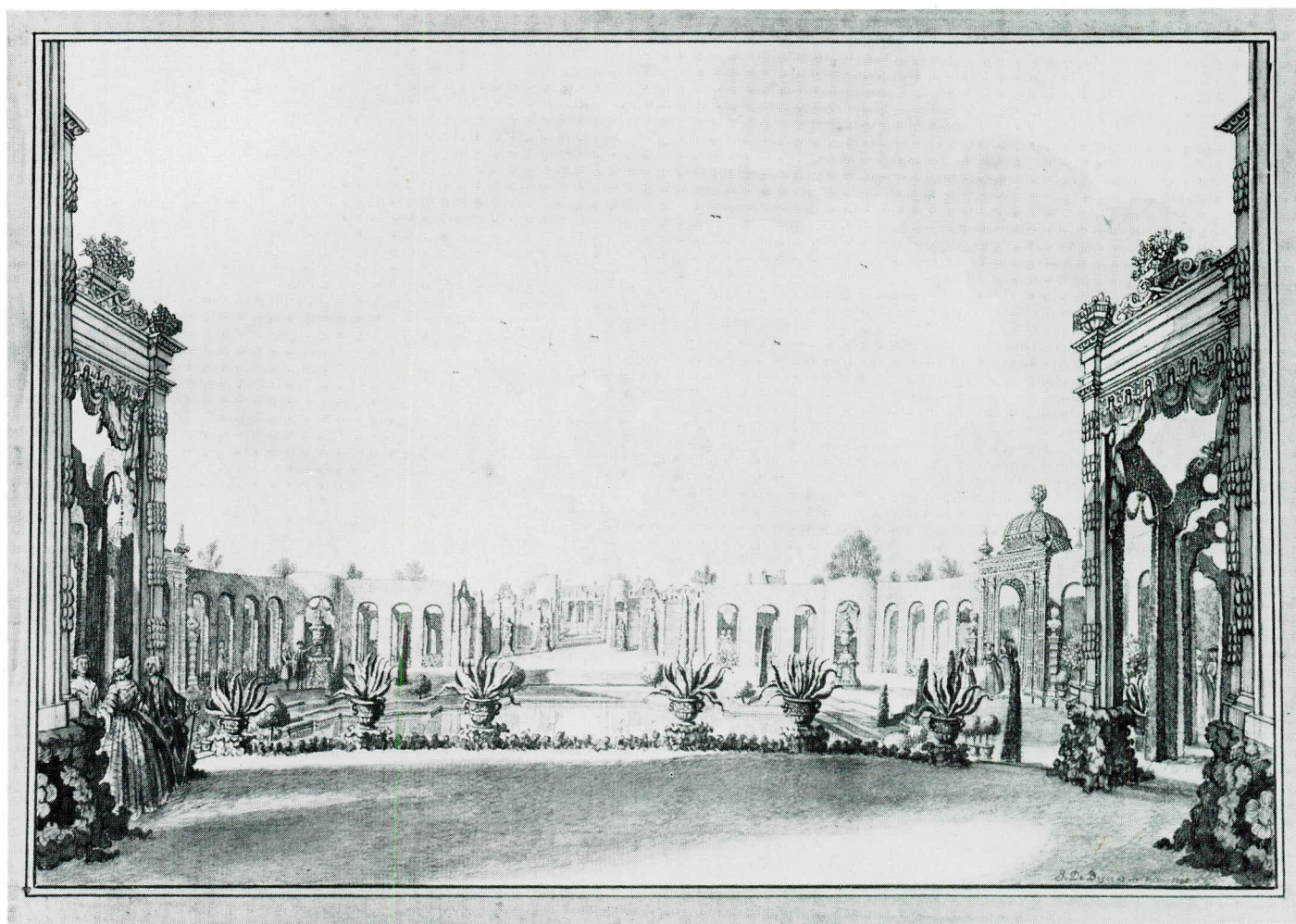
14
pen en penseel; 195 x 315
inscr.: Gezicht onder den Triomph-
booge, op het bergje over den Kom, op
het Huijs bij Van Mollem tot Utrecht.
den: 25 August: 1745
Litt.: Muller, blz. 31; Bienfait, platen-
deel, afb. 294; Romers, nr 817; Wilmer,
blz. 53
G.A.U., T.A. Pa 85 (G)

14 en 15

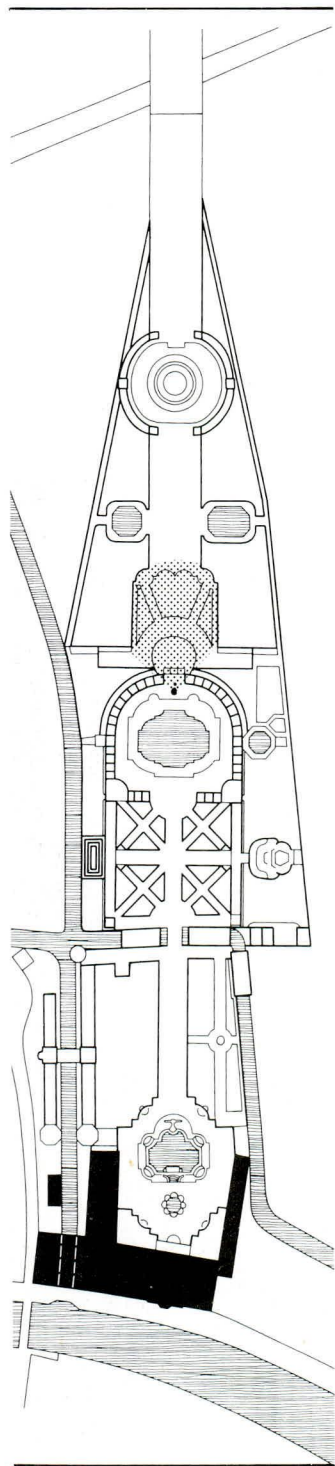
Gezicht vanaf het Bergje over de grote vijver naar
het huis, 1745

Het bordes voor de Triomfboog lijkt bijna een theater. Van-
uit houten coulissen met grotto-motieven en Marot-orna-
menten tekent De Beijer de boogvormige colonnade, de lat-
tententen en het doorzicht naar het huis.

15
 pen en penseel; 246 x 358
 inscr.: J. De Beijer ad viv: delin: 1745
 Litt.: Romers, nr 840
 C.M., inv. nr 22623

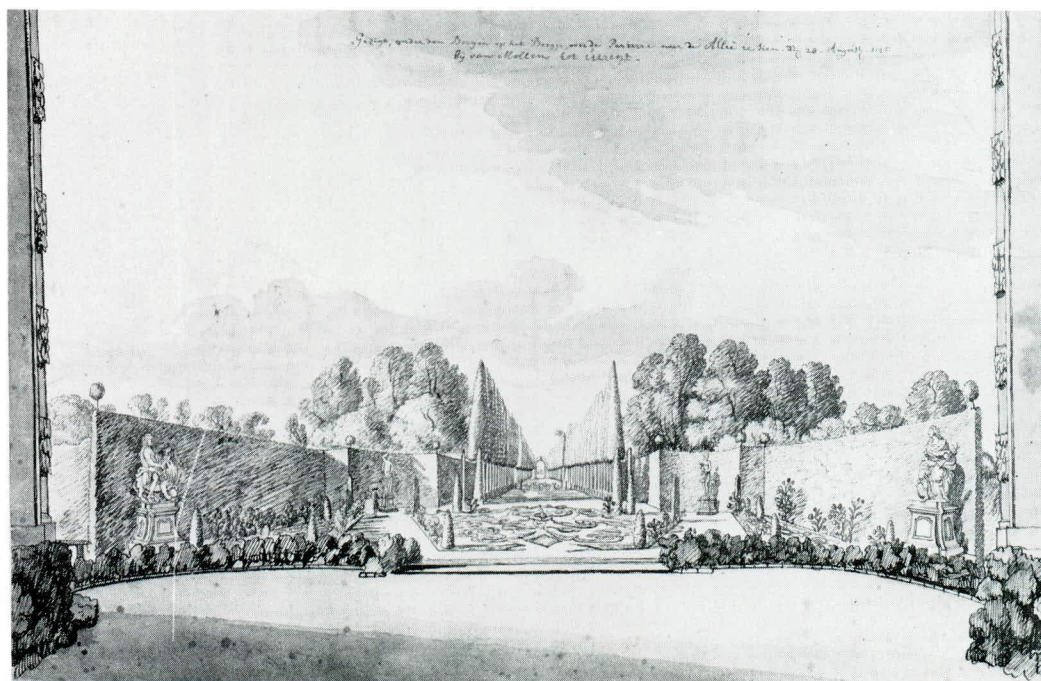
*'Maar laat ons voortgaan tot het eint van 't Vergezicht
Wij zien 't alreede en, door de netgeschoren heggen,
Op ydre schrede 't velt al breeder openleggen.
Dus wordt het flauw verschiet, bij stantverandering,
De voorgront voor 't gezicht, en deze wisseling
Verschikt en schildert ons ontelbre tafereelen,
Gelijk de tijt verschikt de waereltsche Tooneelen.
Hier zien we d'eintpaal van Van Mollems blijden Hof,
Maar nergens vinden wij het eint van zijnen lof.'*

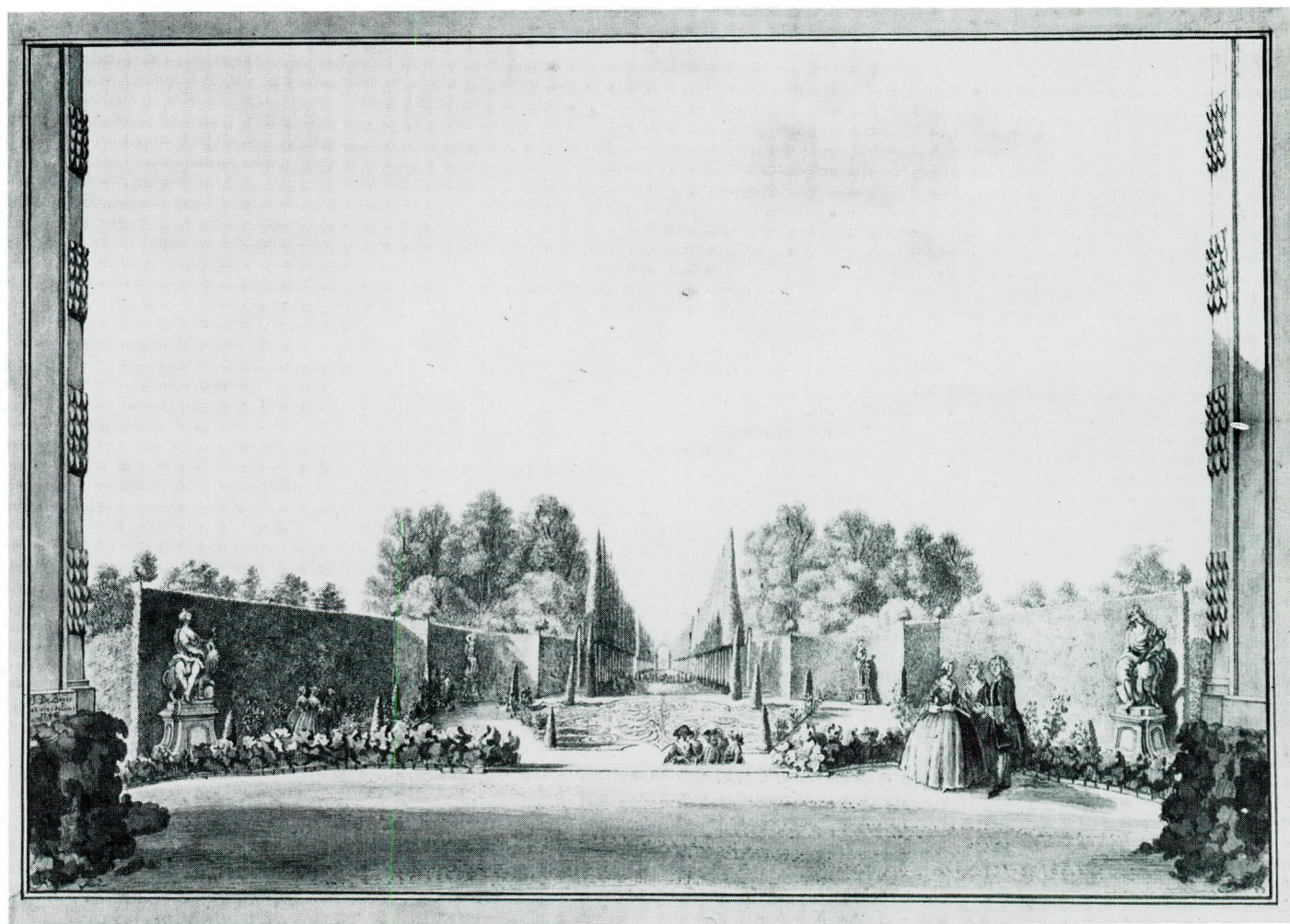
16
pen en penseel; 197 x 317
inscr.: Gezicht, onder den Boogen op het
Bergje, over de Parterre naar de Allée
te sien. den: 28 August: 1745
Litt.: Muller, blz. 34; Romers, nr 818
G.A.U., T.A. Pa 85 (I)

16 en 17

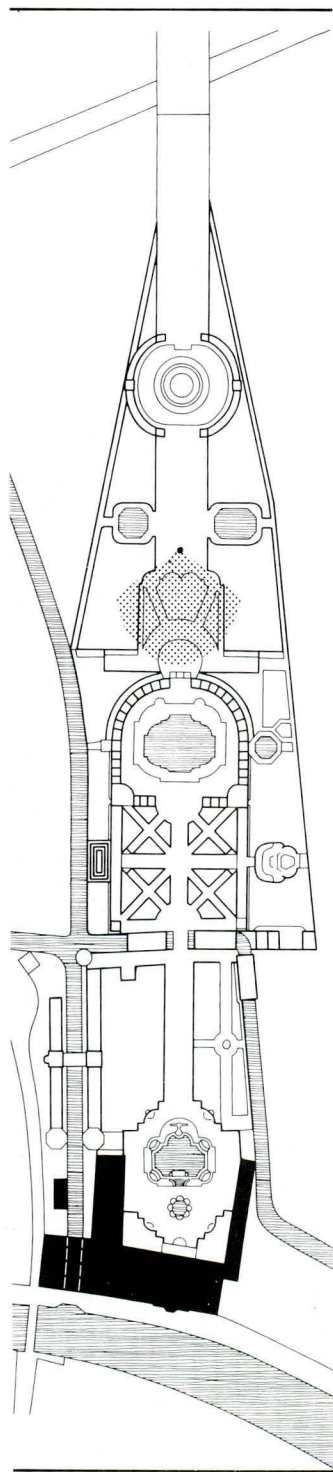
Gezicht vanaf het Bergje, over de parterre, in de
Allée, 1745

Van onder de Triomfboog kijkt de tekenaar verder langs de
hoofdas van de tuin. Links en rechts langs de hagen staan al-
legorieën van witmarmer op Hemel en Aarde. Zij zijn voor-
gesteld door Coelus en Cybele. Beide beelden zijn door J.
Cresant gemaakt. Meer op de achtergrond Flora en Apollo
door J.B. Xavery.

17
 pen en penseel, 245 x 352
 inscr.: J. de Beijer ad viv: delin: 1746
 Litt.: Romers, nr 842
 C.M., inv. nr 22613

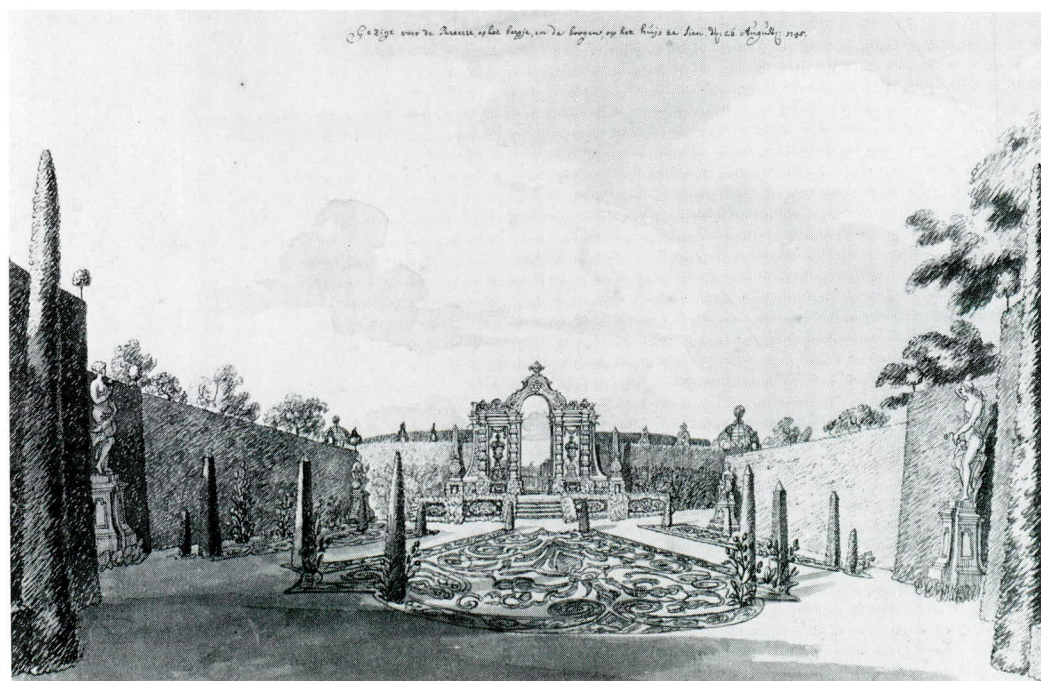

*'Nogh wordt mijn Dichtgeest aan dees' trotsen Boog gebonden
Op 't Zinnebeeltwerk van twee marmersteenen ronden,
Zoo kunstigh uitgewrocht door schrandren Xavery:
Twee Tafereelen voor mijn Zedepoëzij,'*

18
pen en penseel; 196 x 315
inser.: Gezicht over de Parterre op het
Bergje, en de boogen, op het huijs te
sien, den: 26. August: 1745
Litt.: Muller, blz. 35; Romers, nr. 819;
Van Lutervelt, afb. 66
G.A.U., T.A. Pa 85 (J)

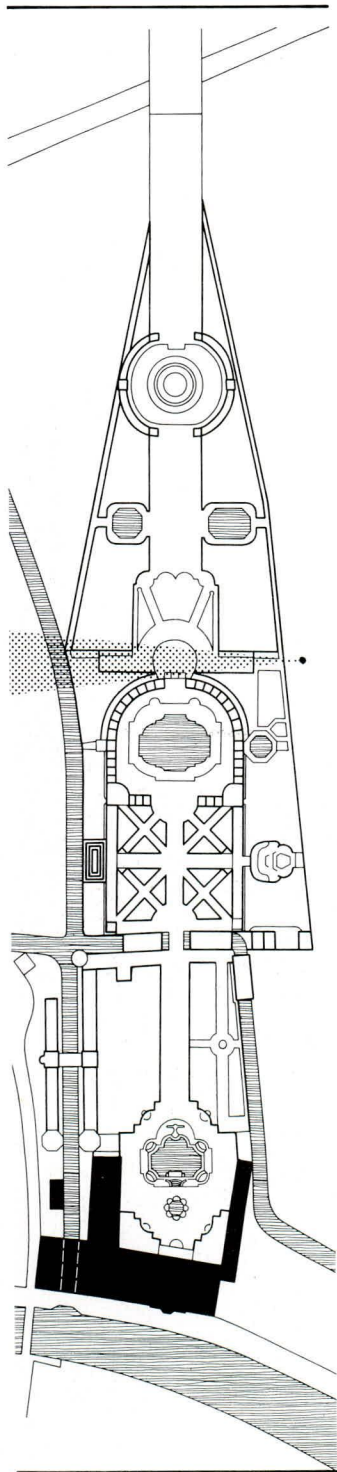
18 en 19
Gezicht over de parterre op het Bergje, 1745

Voorbij de broderie draait De Beijer zich opnieuw om. Hij tekent de triomfboog van de andere zijde en de beide beeldengroepen, die hiervoor genoemd werden. In de triomfboog twee zeer grote vazen door Cresant, voorstellende de Vier seizoenen (op de tentoonstelling aanwezig). Aan weerszijden van de boog noteerde de tekenaar op de obelisk twee ronde marmeren basreliëfs door J.B. Xavery, die de broosheid des levens en de hoop op een leven na de dood hebben voorgesteld.

19
 pen en penseel; 245 x 349
 inser.: J. de Beijer ad viv: delin: 1745 et
 fecit 1746
 Litt.: Romers, nr 843
 C.M., inv. nr 22615

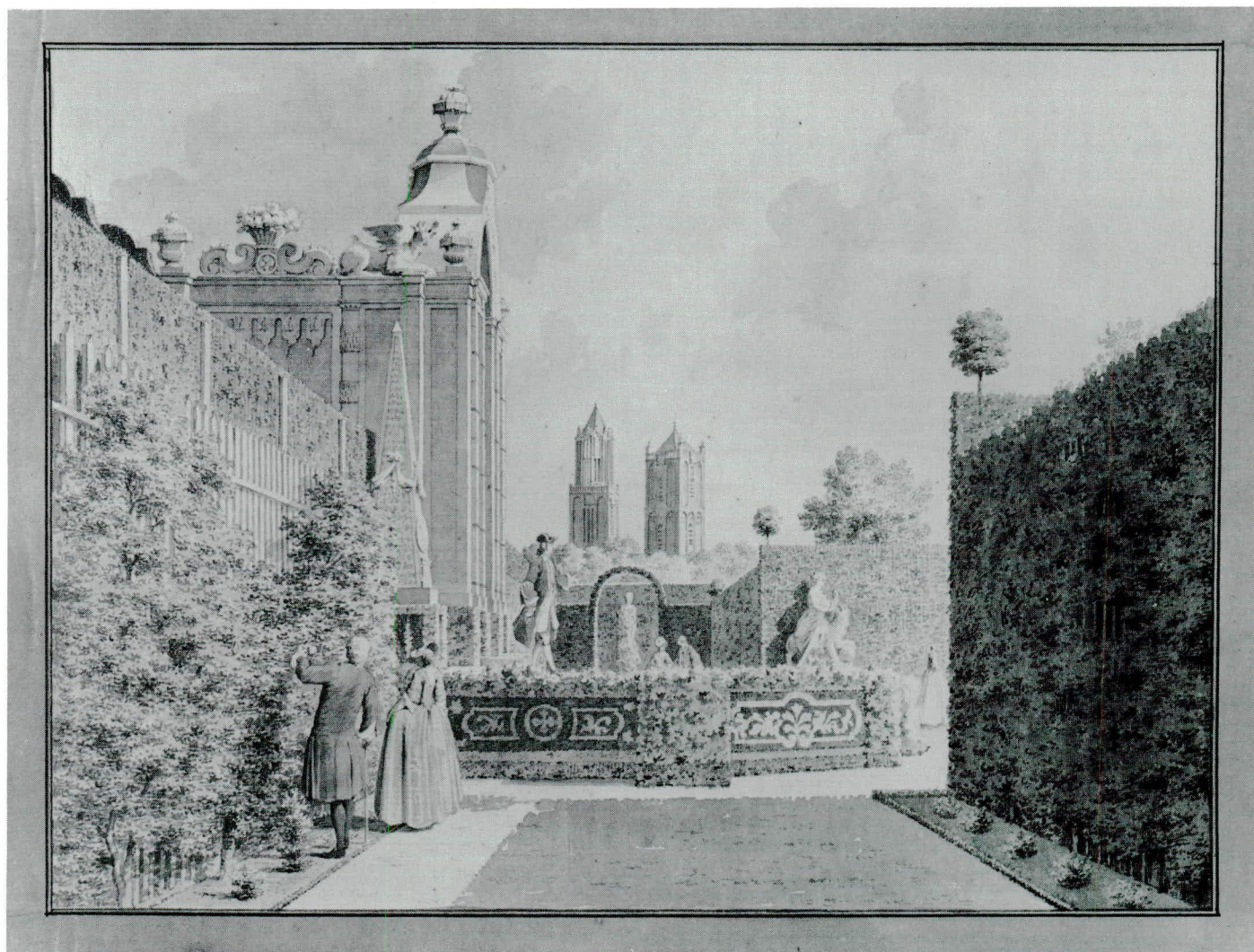

*'Hoe? is 't mijn Gastheer zelf, wien ik ter eere zing,
Die met mijn'reisgenoot, De Jong, in 't wederkeeren,
Ons in de tuinen noodt op schoone Suikerperen?
Ja, gulle David, gij vergast mij op de keur
Van Aprikoozen, zoo vol lieflijk sap en geur;
Gij toont mij vriendelijk waar uw Meloenen wassen,
Die eedle tafelvrucht: gij leidt mij bij de kassen,
Daar gij den wijngaart stooft en ons, den Herst ten spijt,
Op druiven noodigt in den vroegen zomertijt,
Ja plukt die zelf en doet ons hare geuren smaken.
Ô Wijnmaant, 't belge u niet, dat we oog en tong vermaken
Met uwe vruchten, eer gij zelf den snoeplust wenkt
En, met den wijngaartrank om 't hooft, ons druiven schenkt.
Sta ons dat voorrecht toe, ter gunst van Zijdebalen;
Dan plengen we, u ter eer', den wijn in offerschalen!'*

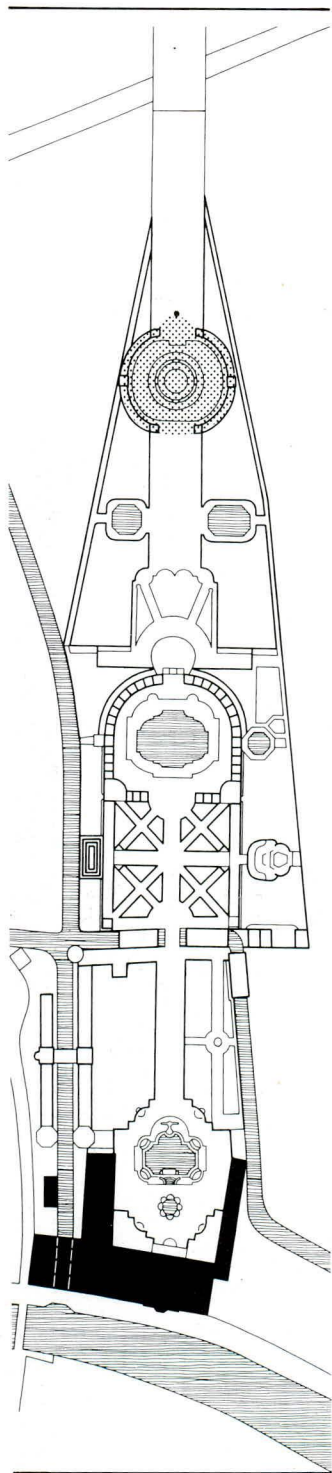
20

Gezicht op de zijkant van de boog in de richting van de stad, 1745 (?)

De tekenaar posteert zich opzij van de Triomfboog. Hij kijkt er langs, tekent de obelisk, het podium en de boog, die rijk versierd zijn. In het verschild de torens van de Jacobskerk en de Dom. De tekening verschilt in stijl en detaillering aanzienlijk van de rest. Het blad heeft geen bewaarde voorstudie.

20
pen en penseel, 207 x 275
niet gesign., niet gedateerd
Litt.: Muller, blz. 33; Romers, nr 841
C.M., inv. nr 22626

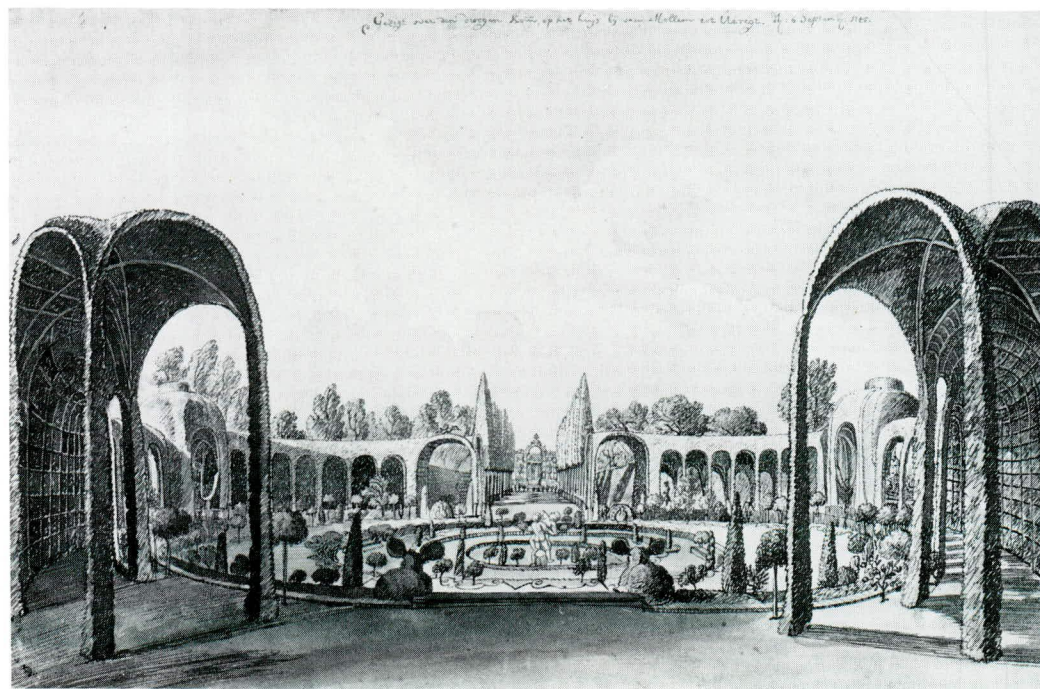
'Nu lust het me, ô Sautijn! in mijne Poëzyë
Met u te wandlen door de ronde Galleryë,
Zoo lief belommert voor de heete middagzon.
't Is of dees sombre schaû den Dichtgeest wekken kon:
Gewis, dees koelte geeft mijn vaerzen zwier en leven
En noopt mij aan, ook verdienden lof te geven
Aan deze drooge Kom, zoo sierlijk in het ront
Met uitheemsch boomgewas, in toebereiden gront,
Elk naar zijn' aart, beplant met dubbele ommekringen.
ô Heerlijk Paradijs, zoo vol veranderingen!'

21
pen en penseel; 195 x 315
inscr.: Gezicht over den droogen Kom,
op het huijs bij van Mollem tot Utrecht.
den: 6 Septemb: 1745
Litt.: Muller, blz. 37; Romers, nr 820
G.A.U., T.A. Pa 85 (K)

21 en 22

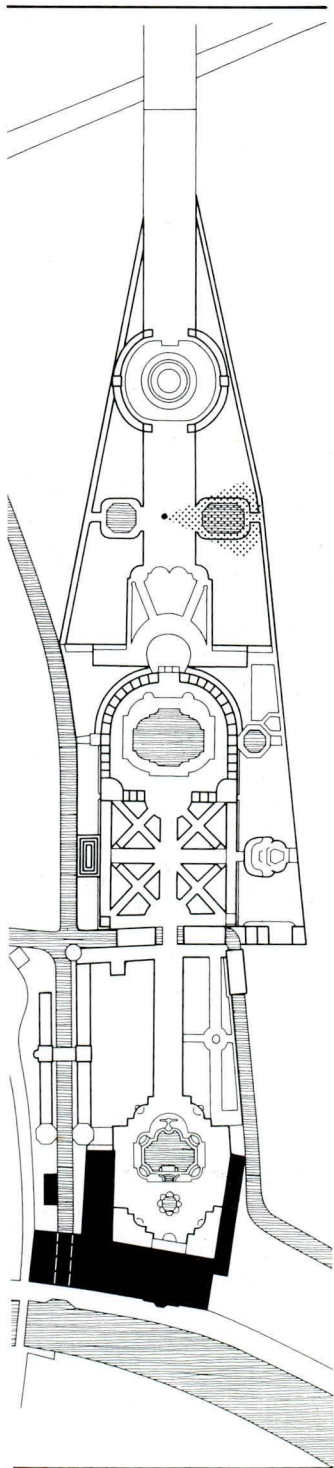
Gezicht over de Droge kom naar het huis, 1745

De Beijer loopt vrijwel de gehele as langs; passeert de Droge kom en draait zich terug naar het huis, dat door de triomfboog heen nog zichtbaar is. In de kom staat een beeld van Hercules en Achelous opgesteld. De berceaux zijn zeer omvangrijk. De wonderlijk gesnoeide dierfiguren en de talloze planten zijn met veel gevoel voor detail vastgelegd.

22
 pen en penseel; 244 x 347
 inscr.: J. De Beijer ad viv: delin: 1746
 Litt.: Romers, nr 844
 C.M., inv. nr 22625

'Maar hoe! Ik voel mij, ô Sautijn! door uwen ijver
Nu voortgeleidt tot aan de ruimen Karpervijver:
Gij werpt tot mijn vermaak wat broots in 't nat en lokt
Het zilvren Vischje, 't welke het gretigh binnenslokt:
Terwijl het blinkt en blinkt en doet het water leven:
Daar komt een karper, als door heblust aangedreven,
En slokt een grooter brok dan hij verzwelgen kan:
Zoo zien wij Gulzigheit en Heblust, een gespan
Van monsters, vaak den geest der menschen overheeren,'

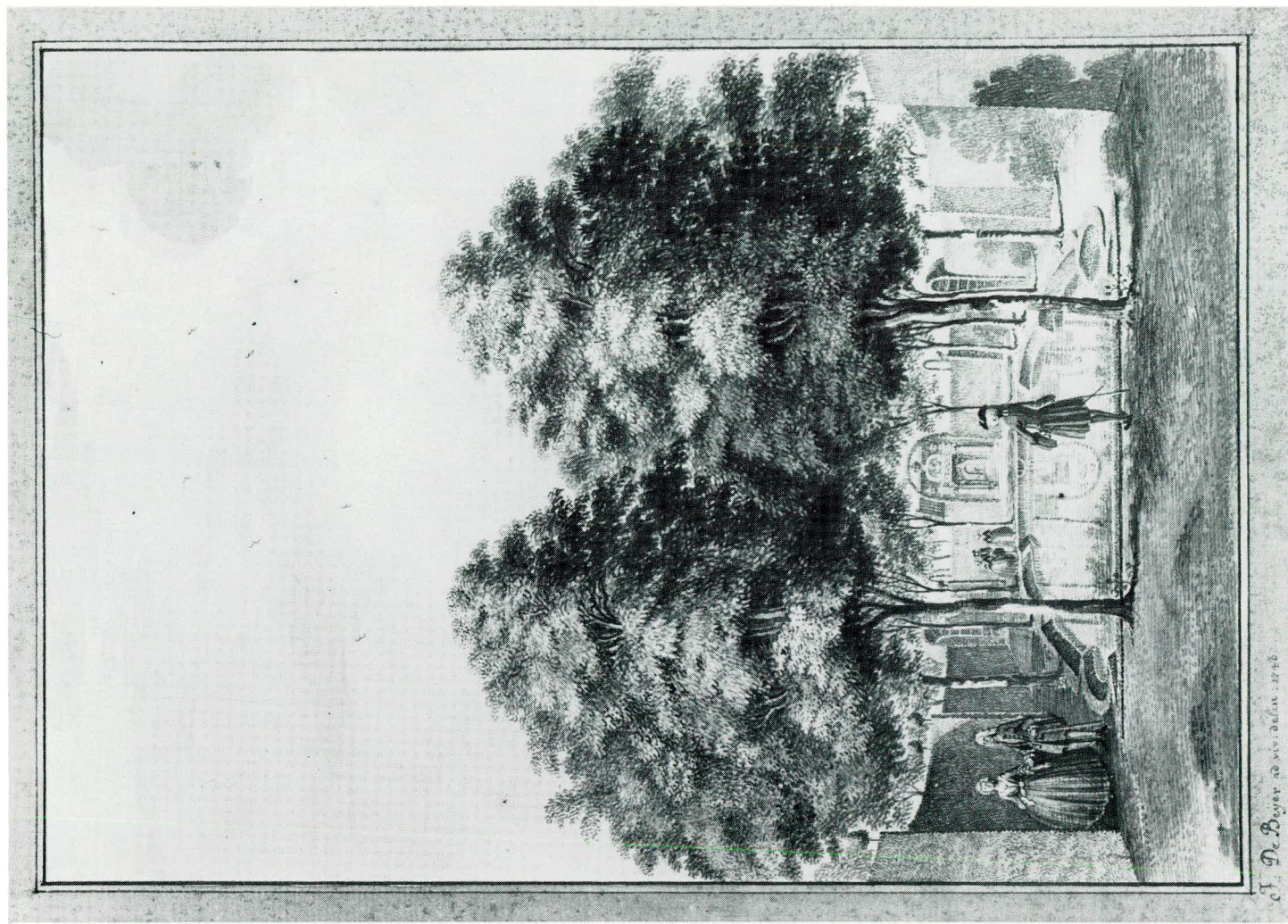
23
pen en penseel; 196 x 158
inscr.: Gezicht op de Karper Vijver, bij
van Mollem tot Utrecht. den 30. August:
1745
Litt.: Muller, blz. 43; Romers, nr 825
G.A.U., T.A. Pa 85 (P)

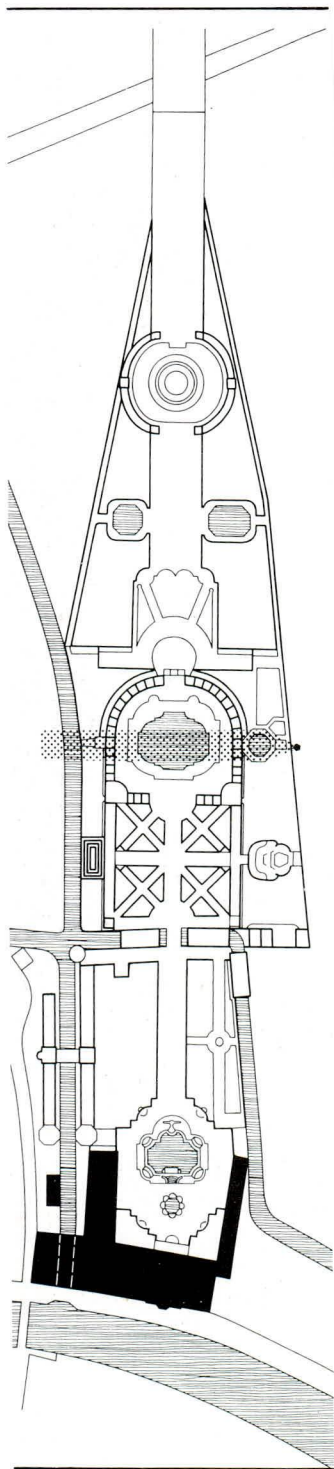
23 en 24 Gezicht op de Karpervijver, 1745

Terugwandeland langs de hoofdas van de tuin slaat De Beijer zijpaden in. Over de Karpervijver weten we weinig; ook wat betreft de beelden in de hagen rond de vijver. Zowel deze tekening als de volgende exemplaren zijn grotendeels in hoog formaat.

24
pen en penseel; 239 x 177
inscr.: J. De Beijer ad viv. delin. 1746
Litt.: Romers, nr 849
C.m., inv. nr 22630

*'Ik hoor een mengeling van ongewone stemmen
Van vreemde Vooglen, die hier dartlen, duiken, zwemmen,
Of wandlen op den kant der ronde Waterkom!
't Amerikaansche paar Flamingoos treedt rondom
Met ruime schreden, die den Ojevaar trotseren,
Zag Lekkernij dit dier, zij zou zijn' hals begeren.'*

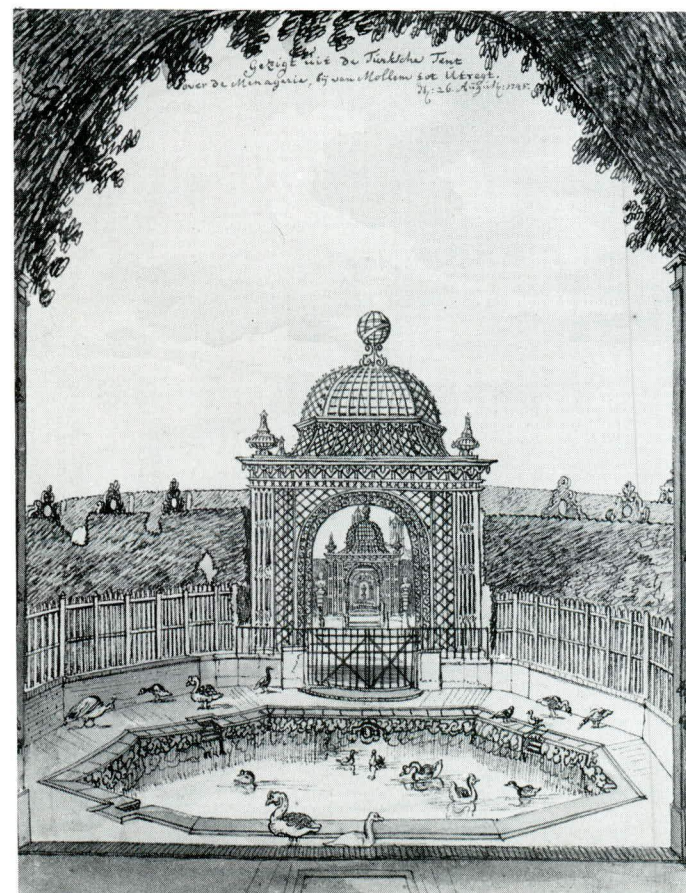
25

pen en penseel; 196 x 158
inscr.: Gezigt uit de Turksche Tent over
de Menagerie, bij Van Mollem tot
Utrecht. den: 26. August.: 1745
Litt.: Muller, blz. 40; Romers, nr 823
G.A.U., T.A. Pa 85 (N)

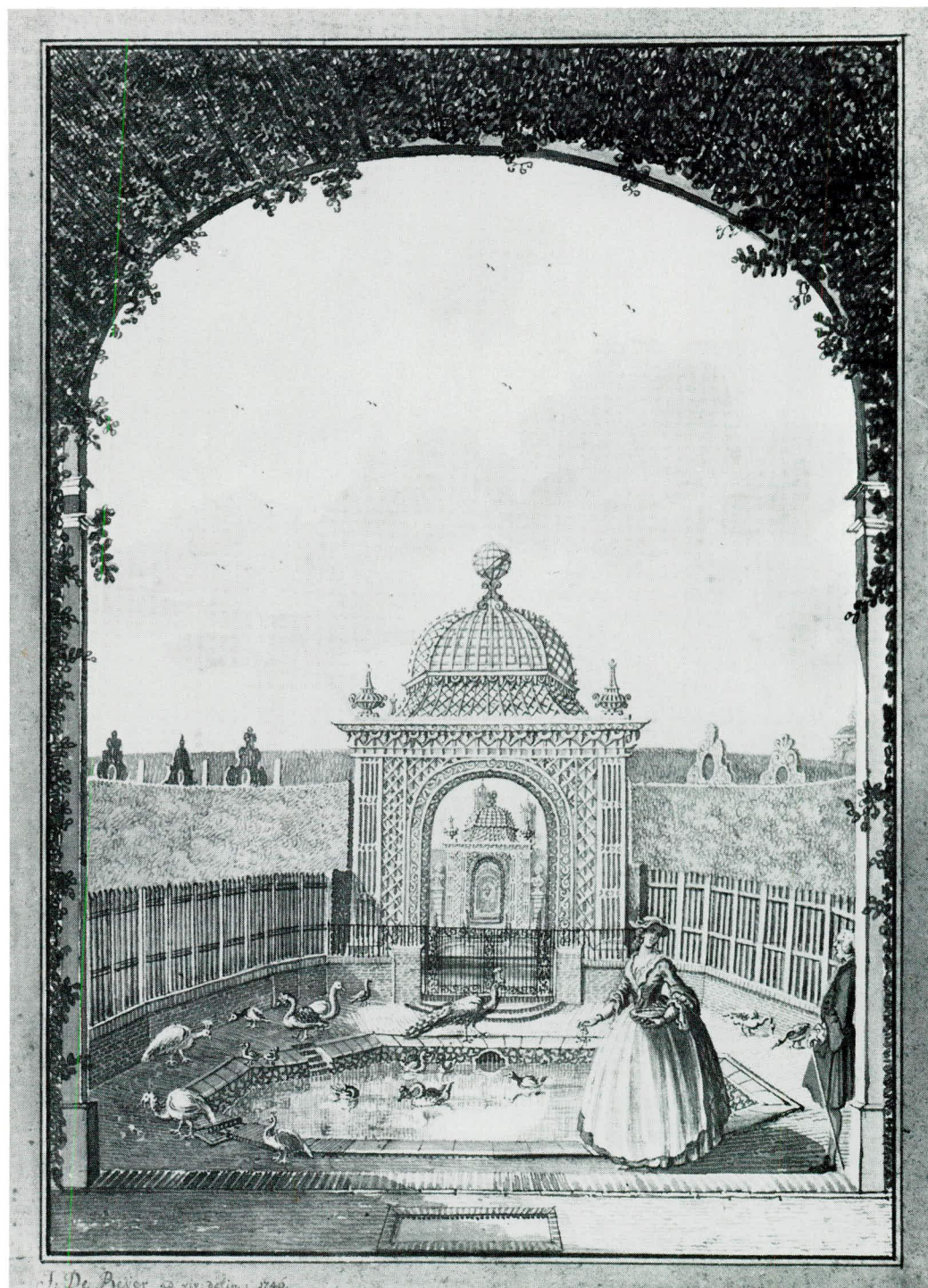
25 en 26

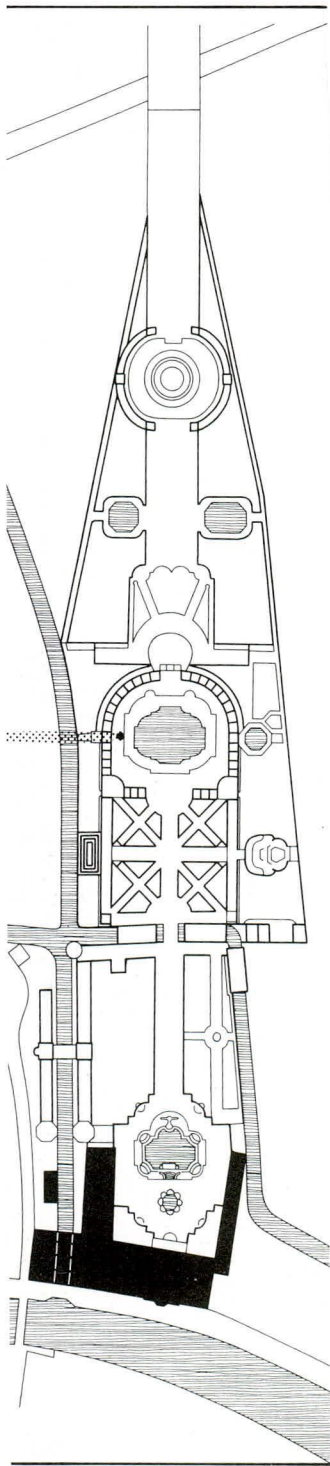
De eendenvijver, gezien uit de Turkse tent, 1745

De Beijer tekende de Turkse tent helaas niet. Hij laat alleen het perspectivisch uitzicht zien door de twee lattententen, die beide de groene gebogen colonnade onderbreken.

26
 pen en penseel; 241 x 177
 inscr.: J. de Beijer ad viv: delin 1746
 Litt.: Romers, nr 847
 C.M., inv. nr 22611

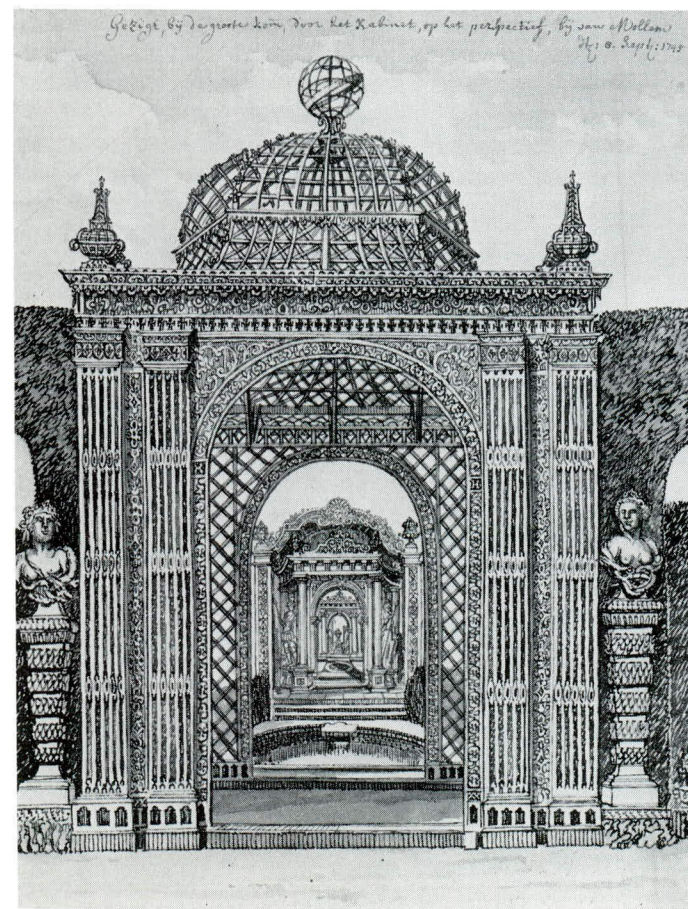
27

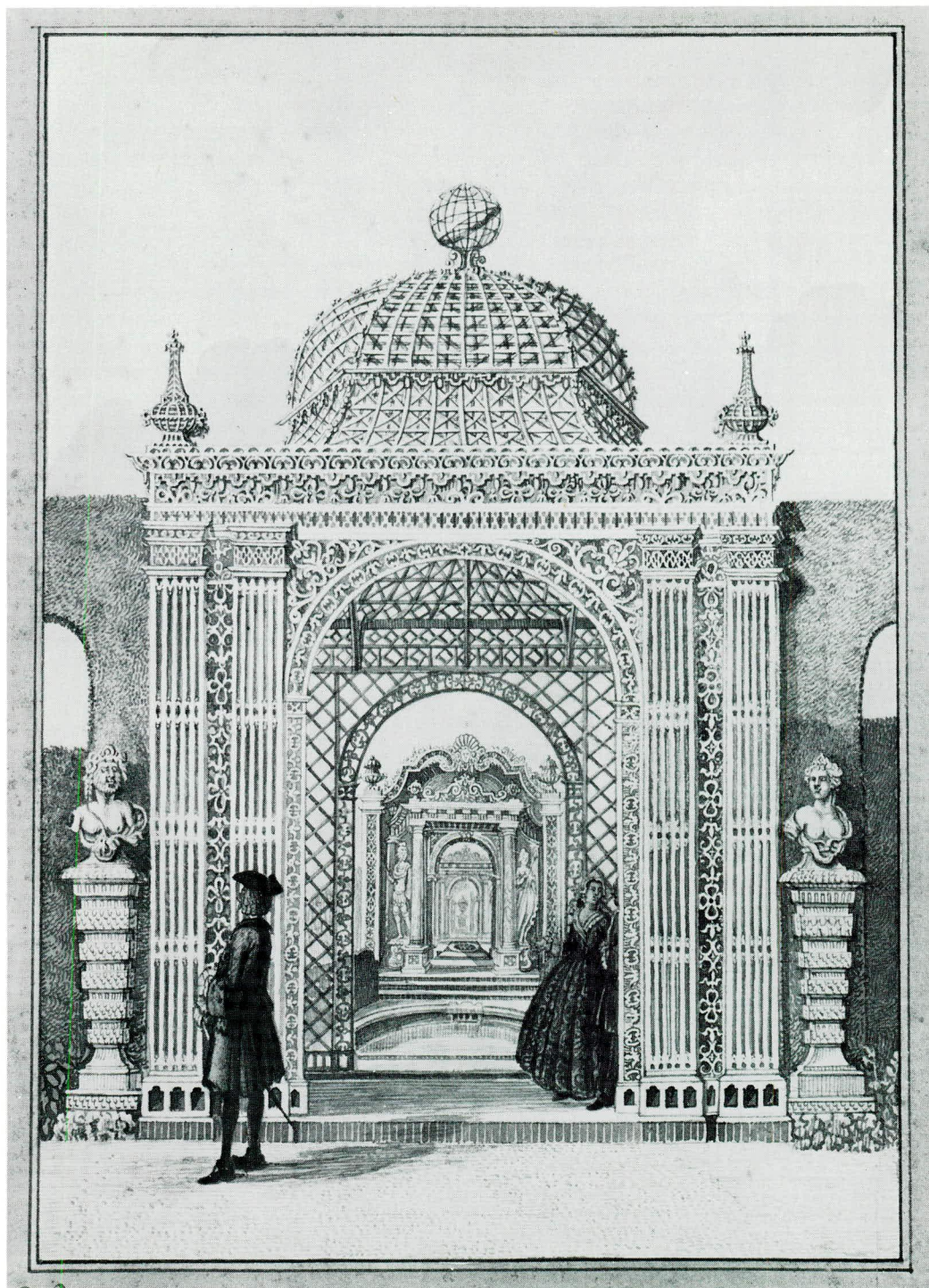
pen en penseel; 198 x 156
inscr.: Gezicht, bij de groote kom, door
het Kabinet, op het perspectief, bij Van
Mollem den: 8. Sept. 1745
Litt.: Muller, blz. 41; Bienfait, Platen-
deel, afb. 296; Romers, nr. 824
G.A.U., T.A. Pa 85 (O)

27 en 28

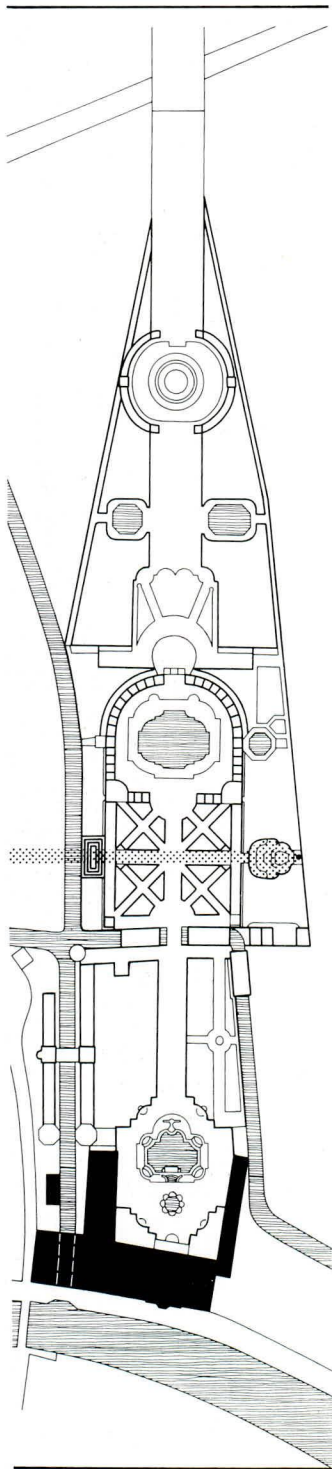
Het perspectief bij de grote vijver, 1745

Voor de linker lattentent – van het huis uit links – tekent De Beijer een doorzicht op twee vlak achter elkaar liggende poorten, die bijzonder rijk gedecoreerd zijn. Dit perspectief is te zien door de fraaie 'treillage' – het latwerk van de tent –, die in de boogvormige colonnade is opgenomen. Hercules en Omphale flankeren de toegang.

28
 pen en penseel; 240 x 178
 inscr.: J. De Beijer ad viv: delin: 1746
 Litt.: Romers, nr 848
 C.M., inv. nr 22627

*'Verschoon me, ô schoone Stadt met uwe Hoofgebouwen!
En gij, ô Domkerk, met Uw' ingestorten boog,
Die uwen Torentans, zoo steil, zoo hemelhoog
Steekt door de lucht, alsof hij 't stargewelf moest schragen,
Of zelf den Hemelkloot, gelijk een Atlas, dragen,
Het belge uw grootheit niet, en gij, Sint Jakobs kerk,
Met uwe torenspits, die schier het zwevend zwerk
Bereikt, het belge u niet, dat wij, bij dees Gezichten,
Ons zelf bepalen, voor uw' roem en outheit zwichten,
En zwijgen van uw lof en oude deftigheit,
Daar hier een overvloed van zangstof ons verbeidt.'*

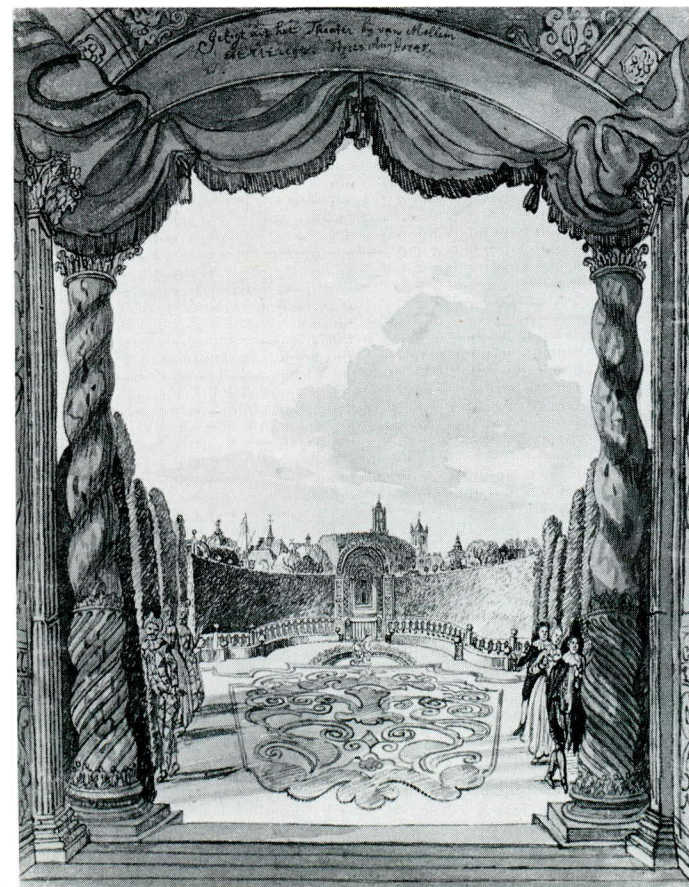
29

pen en penseel; 197 x 157
inscr.: Gezicht uit het Theater bij van
Mollem tot Utrecht. den 23. August.
1745
Litt.: Muller, blz. 39; Romers, nr 822
G.A.U., T.A. Pa 85 (M)

29 en 30

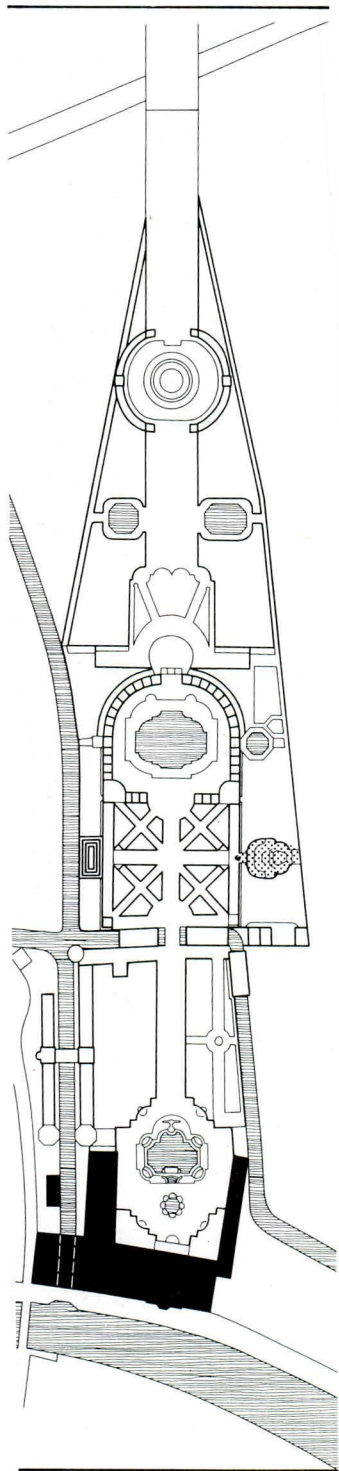
Gezicht vanuit het theater, 1745

In het rechterdeel van de tuin lag een theater. De Beijer tekent van de toneelopening uit de acteurs, die tussen de coulissen staan opgesteld. Dit waren houten, beschilderde figuranten, die buiten de speeltijden als zetstukken fungeerden. Op de achtergrond het gezicht op Utrechtse kerken: Dom, Jacobi- en Buurkerk. De doorkijk leidt via de dwarsas van het Sterrebosje naar het niet getekende Labyrinth.

30
 pen en penseel; 240 x 177
 inscr.: J. De Beijer ad viv: delin: 1746
 Litt.: Romers, nr 846
 C.M., inv. nr 22634

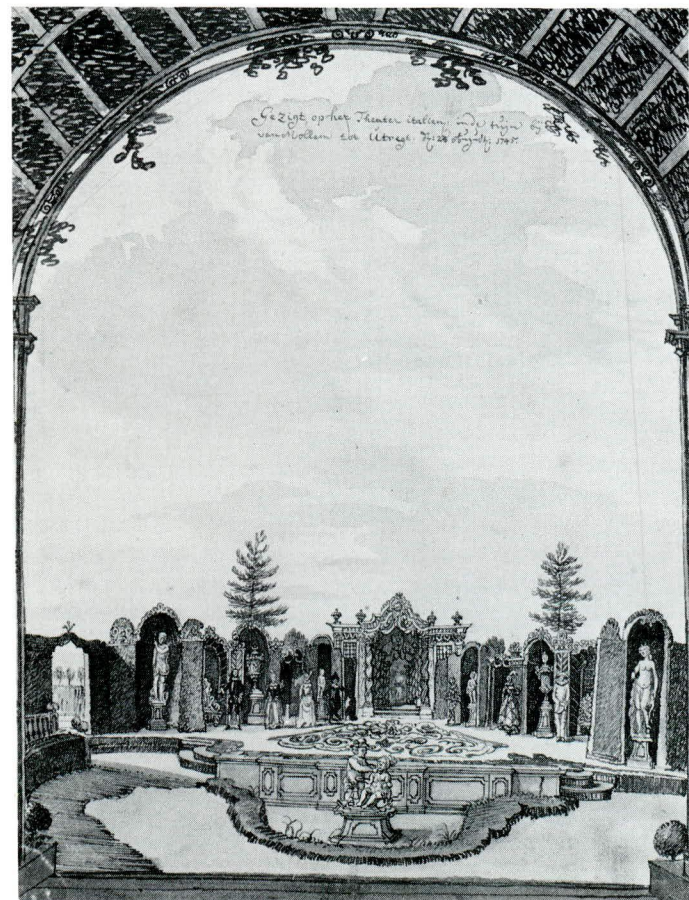

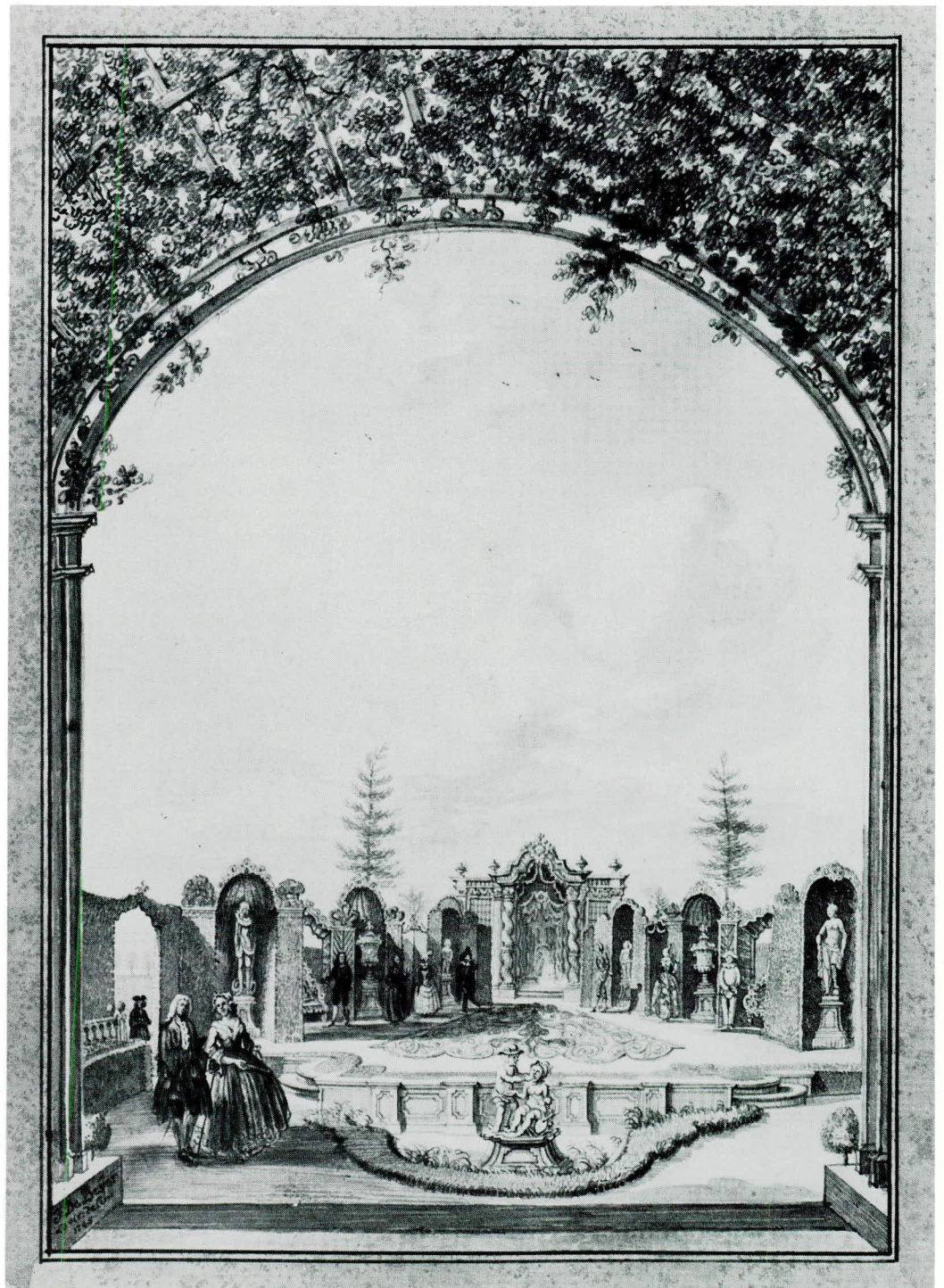
31
pen en penseel; 199 x 158
inser.: Gezicht op het Theater italien: in
de tuijn bij van Mollem tot Utrecht. den
23. August: 1745
Litt.: Muller, blz. 38; Romers, nr. 821.
Van Lutervelt, afb. 65
G.A.U., T.A. Pa 85 (L)

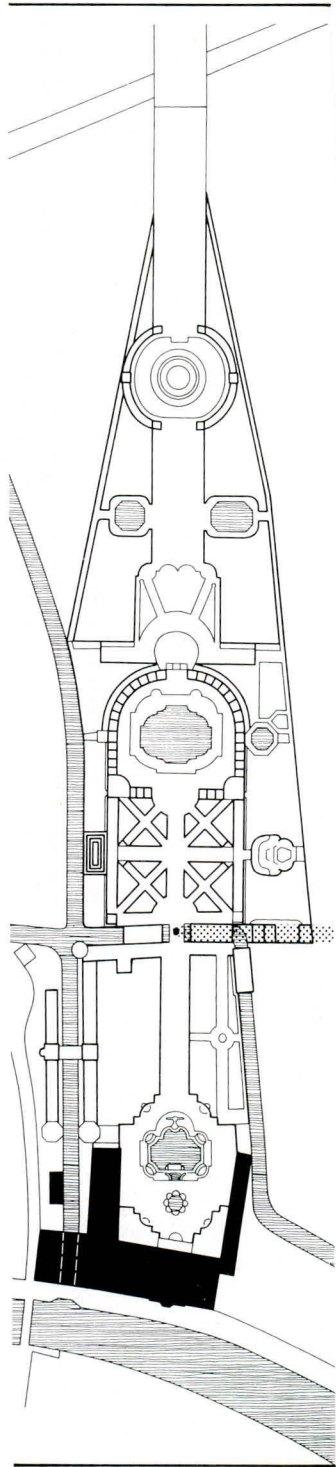
31 en 32 Gezicht op het theater, 1745

Van Mollem's Théâtre Italien en het voortoneel waren van veel beeldhouwwerk voorzien. Op de voorgrond door J.B. Xavery een allegorie op de Handel, die de Kunsten voedt, in de kindergedaanten van Mercurius en Minerva. In de berceau Neptunus en Galathea door J. Matthijsen, en twee anonieme vazen.

32
 pen en penseel; 242 x 179
 inscr.: J. De Beijer ad viv: delin: 1745
 Litt.: Romers, nr 845
 C.M., inv. nr 22608

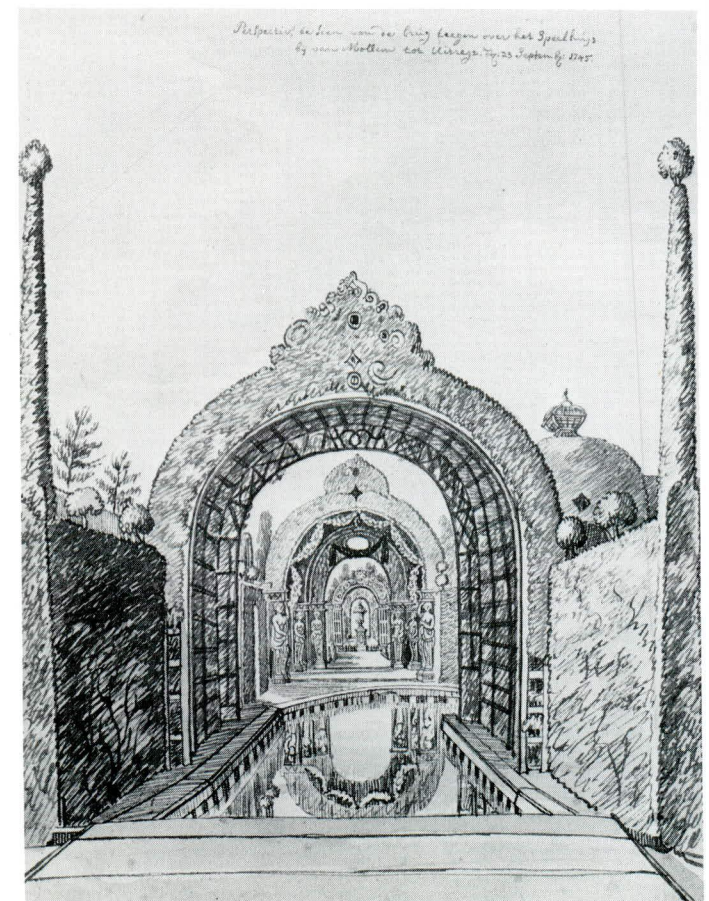

33
pen en penseel; 195 x 158
inscr.: Perspectiv, te sien van de brug
teegen over het Speelhuijs bij van Mol-
lem tot Utrecht, den 23 Septemb: 1745
Litt.: Muller, blz. 23; Romers, nr 812
G.A.U., T.A. Pa 85 (O)

33 en 34

Gezicht vanaf de brug tegenover het Speelhuis,
1745

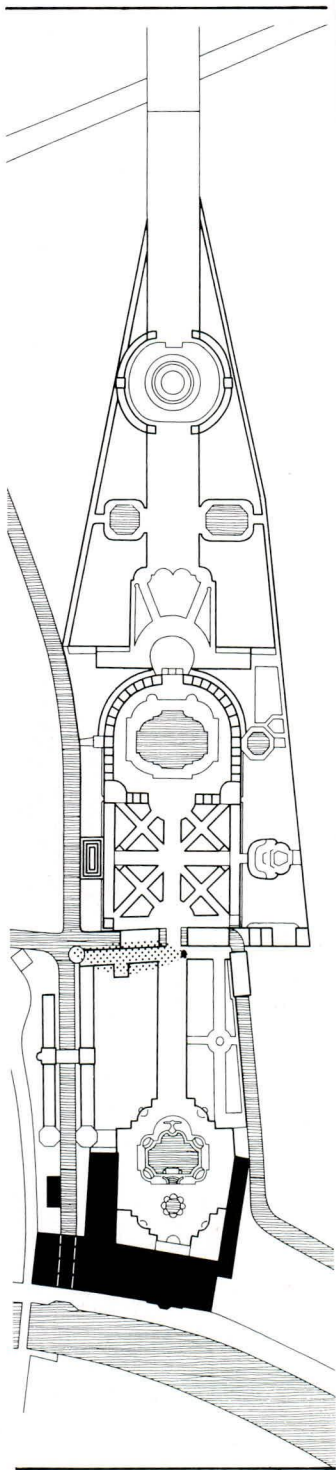
De tekenaar wandelt verder in de richting van het huis. Op
het bruggetje over de Westerstroom kijkt hij over het water
en noteert er het perspectief onder de begroeiide lattenbogen.
De brugleuning laat hij weg.

34
 pen en penseel; 241 x 180
 inscr.: J. De Beijer ad viv: delin: 1746
 Litt.: Romers, nr. 836
 C.M., inv. nr 22612

J. De Beijer ad viv: delin: 1746.

*'Thans lokt de wandellust ons in dees breede Laan,
Daar 't oog in 't beeltwerk van twee Vazen wordt voldaan;
Daar kunstige Cressant uit d'ongewijde schriften,
Onze aandacht streelt op 't zien der zuivre liefdedriften
Des trooischen Hektors, daar die Helt, ten uittogt reë,
Een teder afscheid neemt van zijn Andromaché;'*

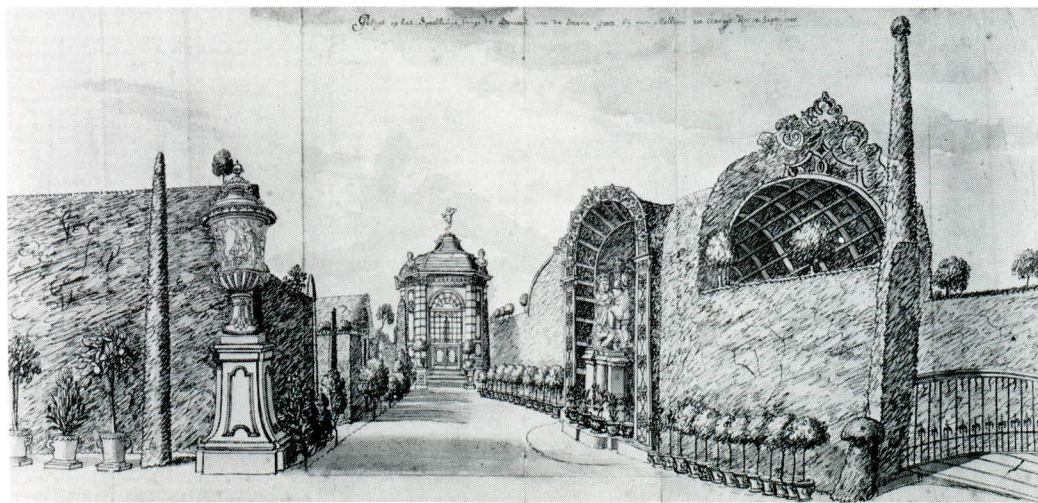
*'Drie marmren Kinders, naar het leven uitgehouwen
Tot Zinnebeelden, die mijn Dichtlust wil ontvouwen:
't Een, 't welk de Koopmanschap beduidt, zet met beleit
Zijn' voet, in 't klimmen, op den rug der Naarstigheit
En wordt, door Wijsheit staåg genoopt en voortgedreven,
Tot aan den vollen hoorn des Overvloets verheven.'*

35
pen en penseel; 197 x 440
inscr.: Gezicht op het Speelhuijs, langs
de Berceau van de Steene Grott, bij van
Mollem tot Utrecht den: 20. Sept: 1745
Litt.: Muller, blz. 21; Romers, nr 811;
Van Luttervelt, afb. 62
G.A.U., T.A. Pa 85 (C)

35 en 36

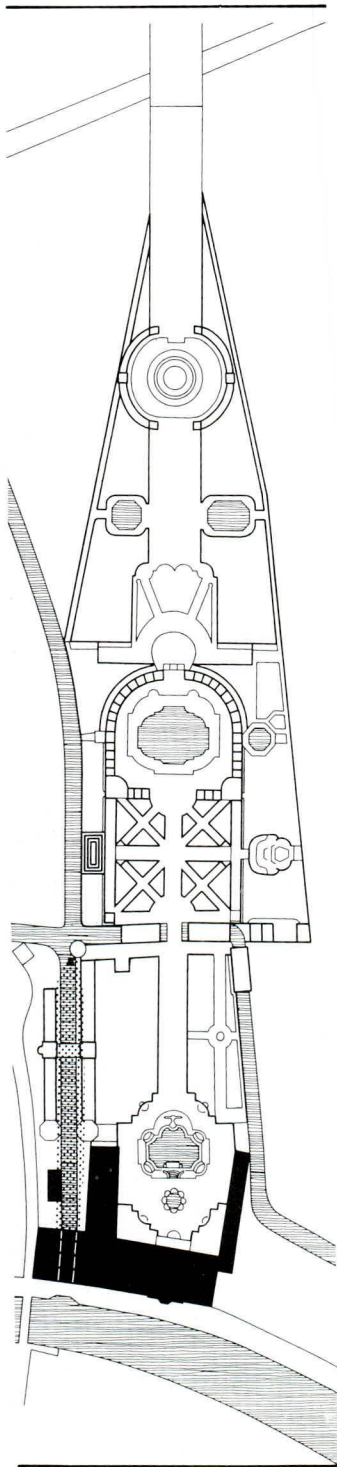
Gezicht op het Speelhuys langs de berceau van de
Mineralen grot, 1745

Over de brug, in de richting van het huis lopend, tekent De
Beijer het uitzicht langs het water naar de andere kant, op het
Speelhuys. Naar rechts ziet hij de hoek van het hoofdpad, dat
naar het huis leidt. Daar staat de grote vaas met het Afscheid
van Hector en Andromache door J. Cresant. Zijn pendant –
niet zichtbaar op de tekening – is Scipio, die grootmoedig
een slavin teruggeeft. Een allegorie op het Koopmanschap,
dat door Vlijt en Wijsheid overvloed bereikt, staat in de ber-
ceau.

36
 pen en penseel; 240 x 177
 inser.: J. de Beijer ad viv: delin: 1746
 Litt.: Romers, nr 835
 C.M., inv. nr 22610

'Maar welk een groot gedruis van stâge werkzaamheit
Wordt door de dunne lucht mij in 't gehoor gedrongen.
Daar wij dit Kunstgebou langs vier paar Watersprongen
Ontwijken? 't is 't gerucht van 't Arbeitshuis, daar wij
Vernuft en Naerstigheid, veréent in maatschappij,
Ten dienst der Koopmanschap, bij 't stadigh ommezwaaien
Van 't kunstigh Waterradt, zien duizent klossen draaien
En duizent haspels, elk, mijn' David ten gewin,
Gelaân met dierbre Zij', het kostlijk Wormgespin.'

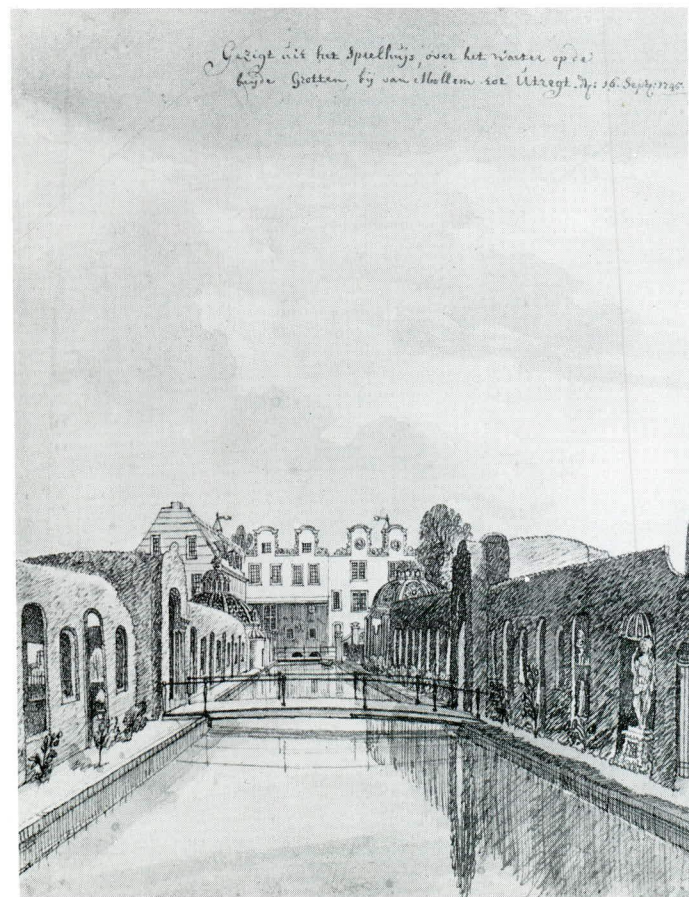
37

pen en penseel; 196 x 156
inscr.: Gezicht uit het Speelhuijs, over
het Waeter op de beide Grotten, bij
van Mollem tot Utrecht. den: 16. Sept:
1745
Litt.: Muller, blz. 45; Romers, nr 827;
Perks, blz. 235; Van Luttervelt, afb. 65
G.A.U., T.A. Pa 85 (Q)

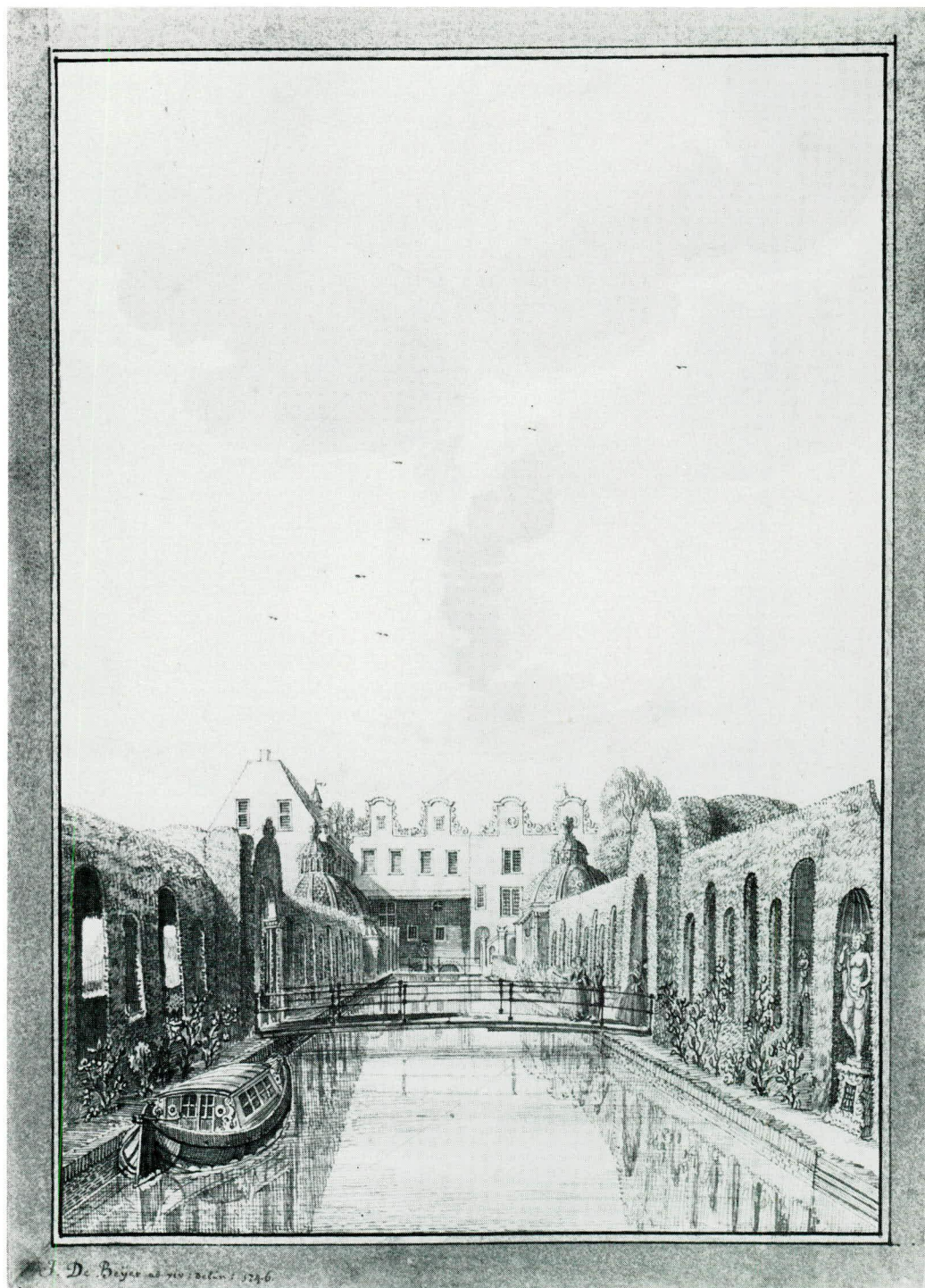
37 en 38

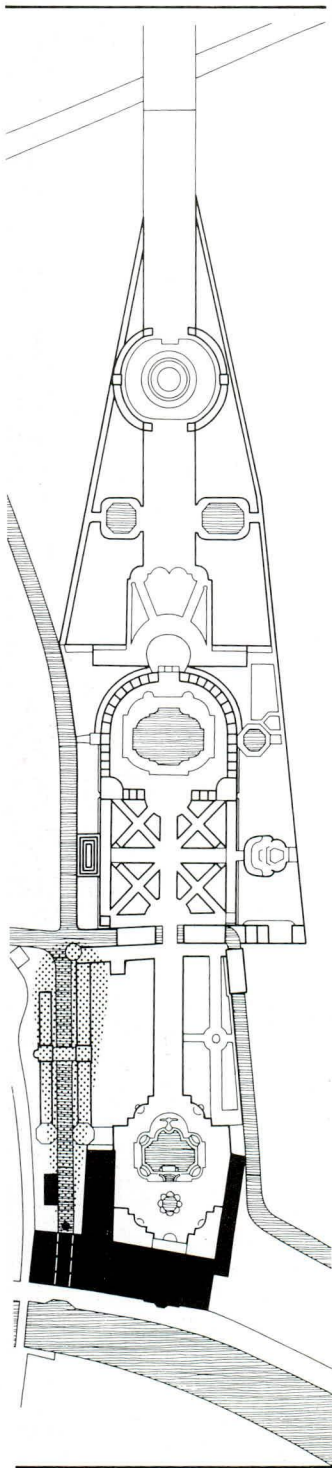
Gezicht op de Nieuwe fabriek en de beide grotten
vanuit het Speelhuis, 1745

De Beijer tekent vanuit het Speelhuis het uitzicht over de
Westerstroom naar de Nieuwe fabriek van Van Mollem, die
achter on-Utrechtse halsgevels schuilgaat. Het stromende
water kan door openingen in het muurwerk binnenkomen
om de zijderaderen in beweging te houden. Links en rechts
de Mineralen- en de Schelpengrot, met de berceaux, die er-
heen leiden.

38
 pen en penseel; 240 x 177
 inscr.: J: De Beijer ad viv: delin: 1746
 Litt.: Romers, nr 851
 C.M., inv. nr 22609

39
pen en penseel; 195 x 156
inscr.: Gezicht over het water, langs de
beijde Grotten op het Speelhuijs, bij
van Mollem tot Utrecht den: 16. Sept:
1745
Litt.: Muller, blz. 44; Romers, nr 826
G.A.U., T.A. Pa 85 (R)

39 en 40

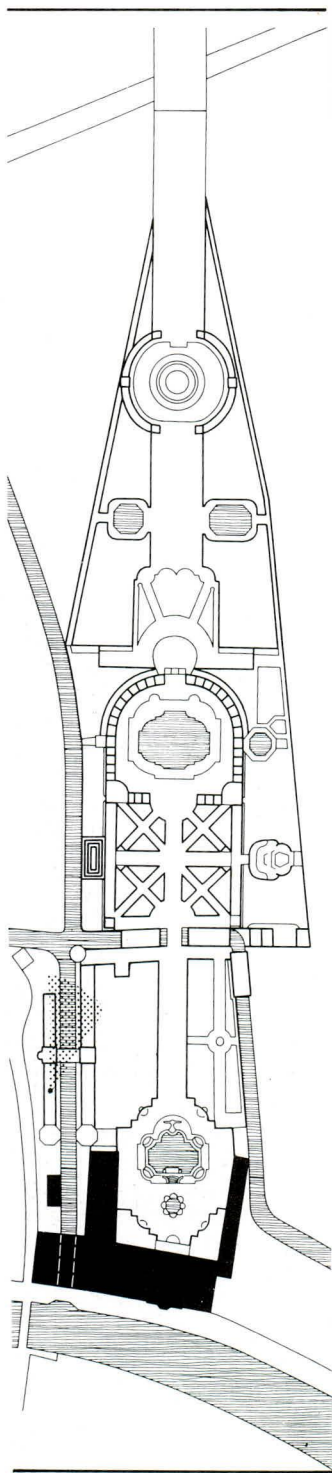
Gezicht vanaf de Nieuwe fabriek op de beide grotten en het Speelhuis, 1745

Vanaf de Nieuwe fabriek kijkt De Beijer terug op de Schelpengrot, de Mineralengrot en het Speelhuis. De houtconstructie, rechts, leidt water vanuit de fabriek naar de Mineralengrot. Deze beide grotten waren tamelijk omvangrijke gebouwtjes met koepeldaken.

40
 pen en penseel; 242 x 180
 inscr.: J: De Beijer ad viv: delin: 1746
 Litt.: Romers, nr 850
 C.M., inv.nr. 22633

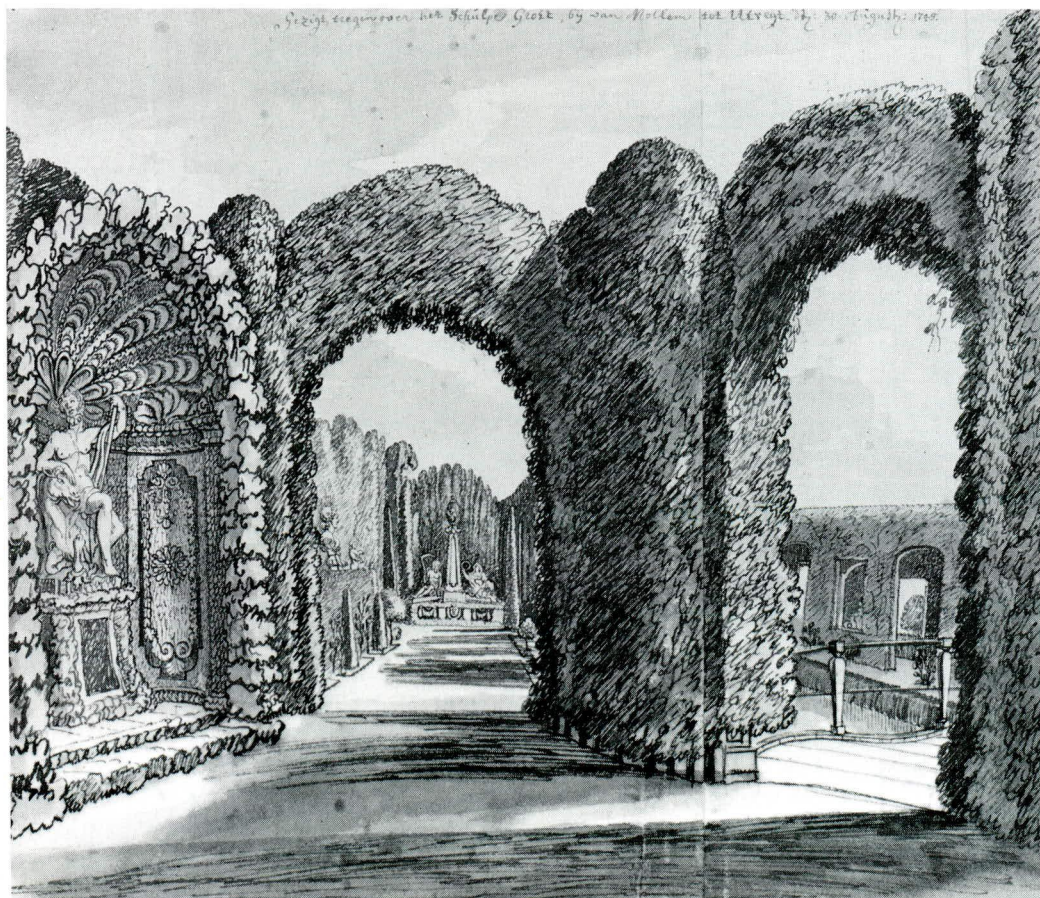

41
pen en penseel; 196 x 239
inscr.: Gezicht teegenover het Schulpe
Grott, bij van Mollem tot Utrecht: den
30. August: 1745
Litt.: Muller, blz. 50; Romers, nr 832
G.A.U., T.A. Pa 85 (W)

41 en 42

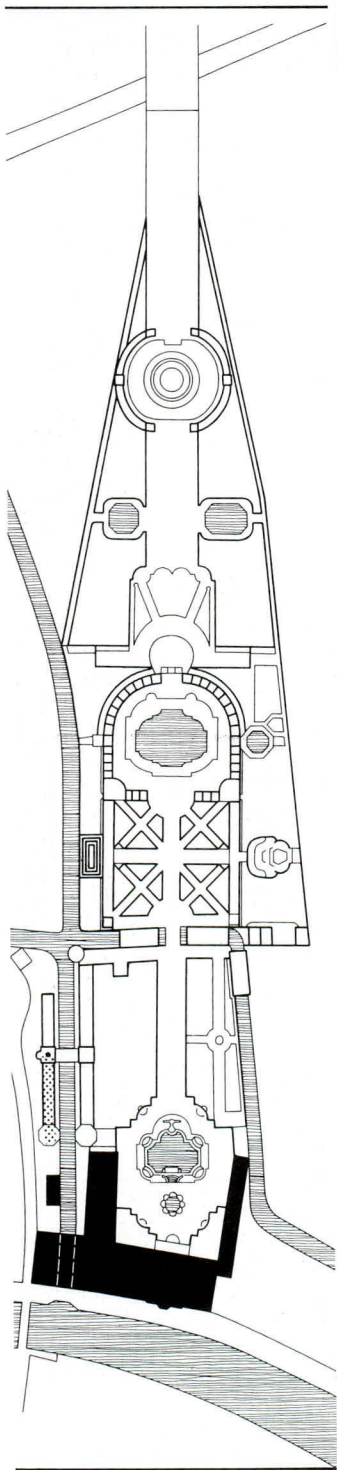
Het laantje tegenover de Schelpengrot, 1745

Teruglopend vanaf de Nieuwe fabriek, steekt de tekenaar de Westerstream over; hij bevindt zich dan in een laantje, dat naar de Schelpengrot leidt. Hij staat daar met zijn rug naar toe en ziet links Neptunus op een zeepaard en aan het einde van het pad Tijd en Eeuwigheid, die een obelisk flankeren; deze groep is in hout door J. Cresant uitgevoerd.

42
 pen en penseel; 243 x 179
 inscr.: J. De Beijer ad viv; delin: 1746
 Litt.: Romers, nr 856
 C.M., inv.nr. 22628

*'Ja leidt mij daar 't Priëel van schoone Zeegewassen
Pronkt als het hofpaleis van Nereus in de plassen.
De kenner der Natuur, op zeldzaamheên gezet,
Verzamel vrij in zijn Natuurkustkabinet
Al wat gevonden wordt op d' ongemeten' stranden'*

43

pen en penseel; 198 x 155
inscr.: Gezicht, op de Schulpse Grotte, bij
van Mollem tot Utrecht. den 28. August:
1745
Litt.: Muller, blz. 48; Romers, nr 830
G.A.U., T.A. Pa 85 (U)

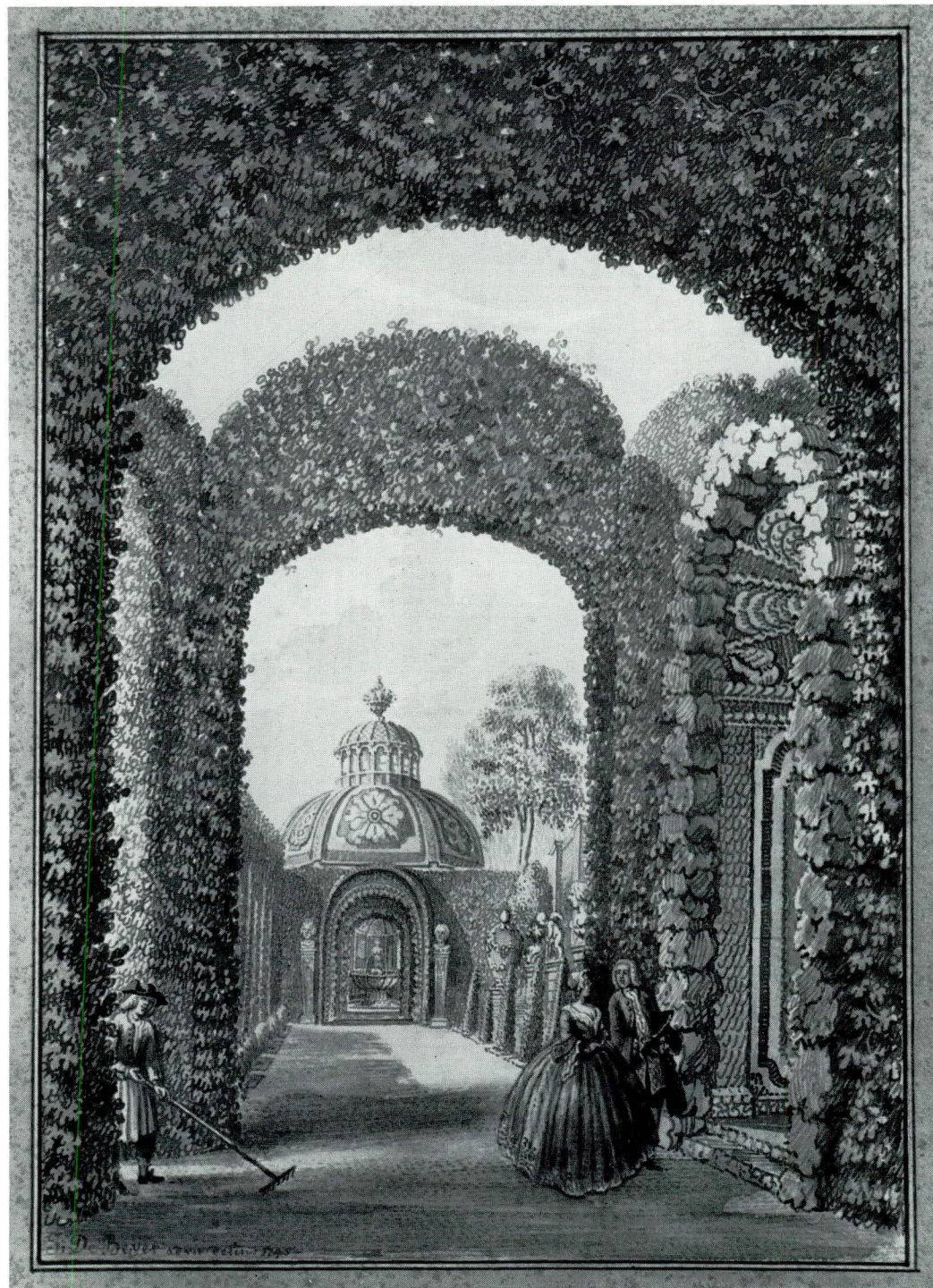
43 en 44

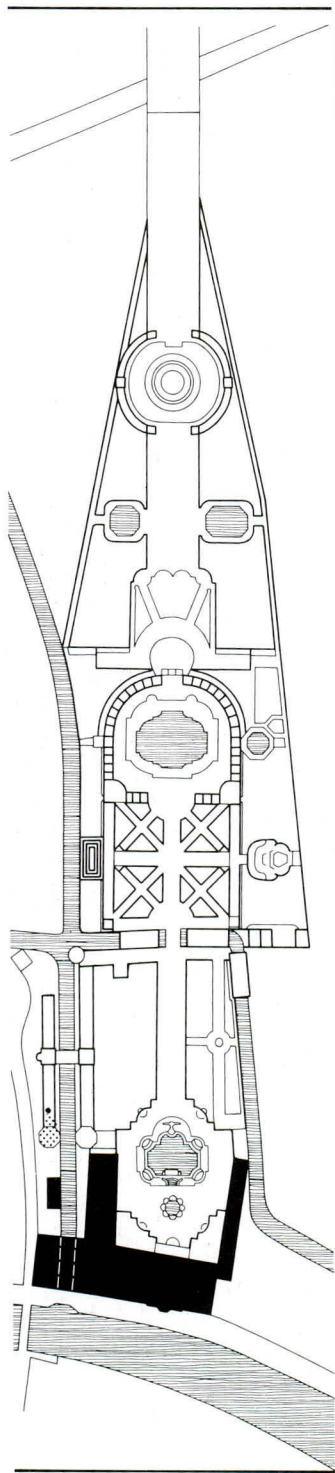
Gezicht op de Schelpengrot, 1745

Door de bogen van een berceau een gezicht op de Schelpengrot. Rechts de Neptunus, en in het laantje een aantal beelden op sokkels. Hippocrates en Galenus, antieke geneesheren, flankeren de Schelpengrot.

44
 pen en penseel; 243 x 180
 inscr.: J. De Beijer ad viv: delin: 1746
 Litt.: Romers, nr 854
 C.M., inv.nr. 22624

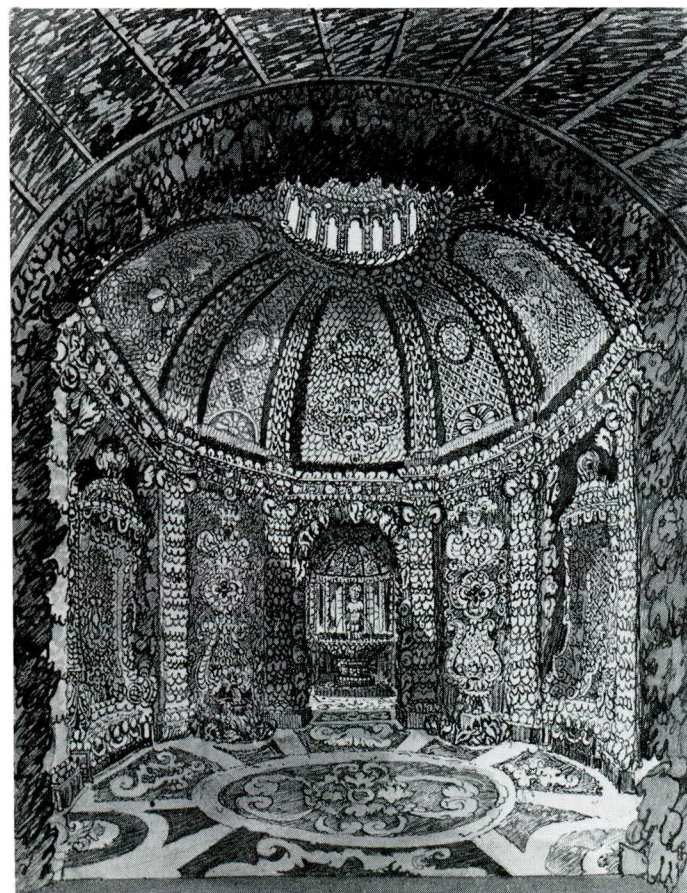

'... Hier kunnen wij beschouwen
Een geestigh Huis, hetwelk mijn David heeft doen bouwen
Van Zeesieraden, elk op 't schoonste gepolijst,
Alwaar de geestige Natuur de Bouwkunst prijst,
En weêr de Kunst Natuur, door orde en regelwetten,
Bij hare schoonheit weet een luister bij te zetten!
Wat zien we een' overvloed van d'allerëelste slag
Van Horens, elk geplaatst in zijnen schoonsten dagh;
Van paerlemoeren, en van velerleië schelpen,
Die, elk om 't geestigste, iets aan deze boupracht helpen!'

45
pen en penseel; 195 x 158
inscr.:
Litt.: Muller, blz. 49; Romers, nr 831
G.A.U., T.A. Pa 85 (V)

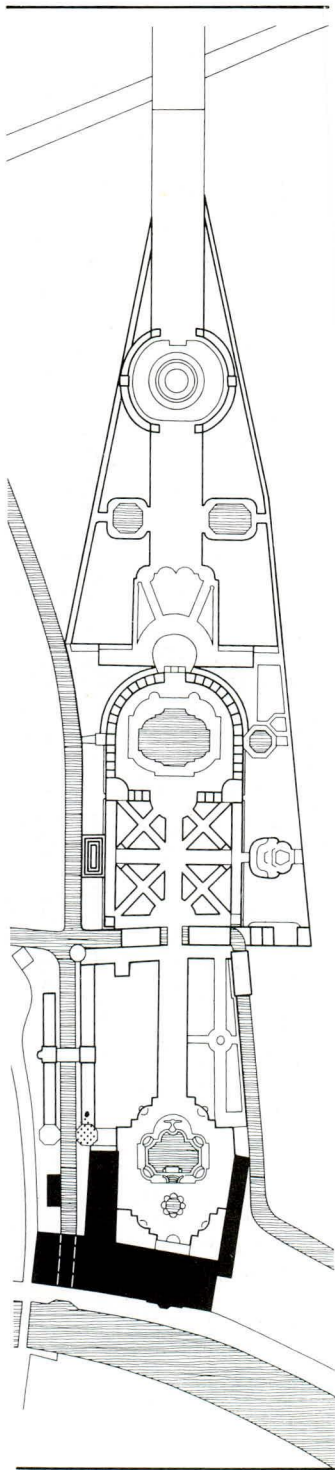
45 en 46 De Schelpengrot, 1745

De Beijer heeft zeer gedetailleerd het interieur van de grot getekend. De duizenden schelpensoorten door Van Mollem verzameld zijn in dit 'Kabinet van zeldzaamheden' in wanden, vloeren en dak gevoegd. Het Hofdicht raakt over deze 'rariteiten' niet uitgepraat; in de boedel van Van Mollem waren nog vele ongebruikte conchyliën aanwezig.

46
 pen en penseel; 243 x 180
 inscr.: J. De Beijer ad viv: delin: 1745
 Litt.: Romers, nr 855
 C.M., inv.nr. 22632

*'Maar mijn Gezelschap treedt ten andren Grothuize in,
Ik keer en volg hun spoor, en hoor alrede 't ruischen
Der Watervallen, die met zilvren stralen bruischen
En schuimen op den gront van 't schitterend gesteent':
Hier is Natuur en Kunst op 't vriendelijkst veréent;'*

47

pen en penseel; 195 x 157

inscr.: De Mineraale Grott van binen te
sien bij van Mollem tot Uitregt. den: 9.
Septemb: 1745

Litt.: Muller, blz. 47; Bienfait, Platen-

deel, afb. 295; Romers, nr 829

G.A.U., T.A. Pa 85 (T)

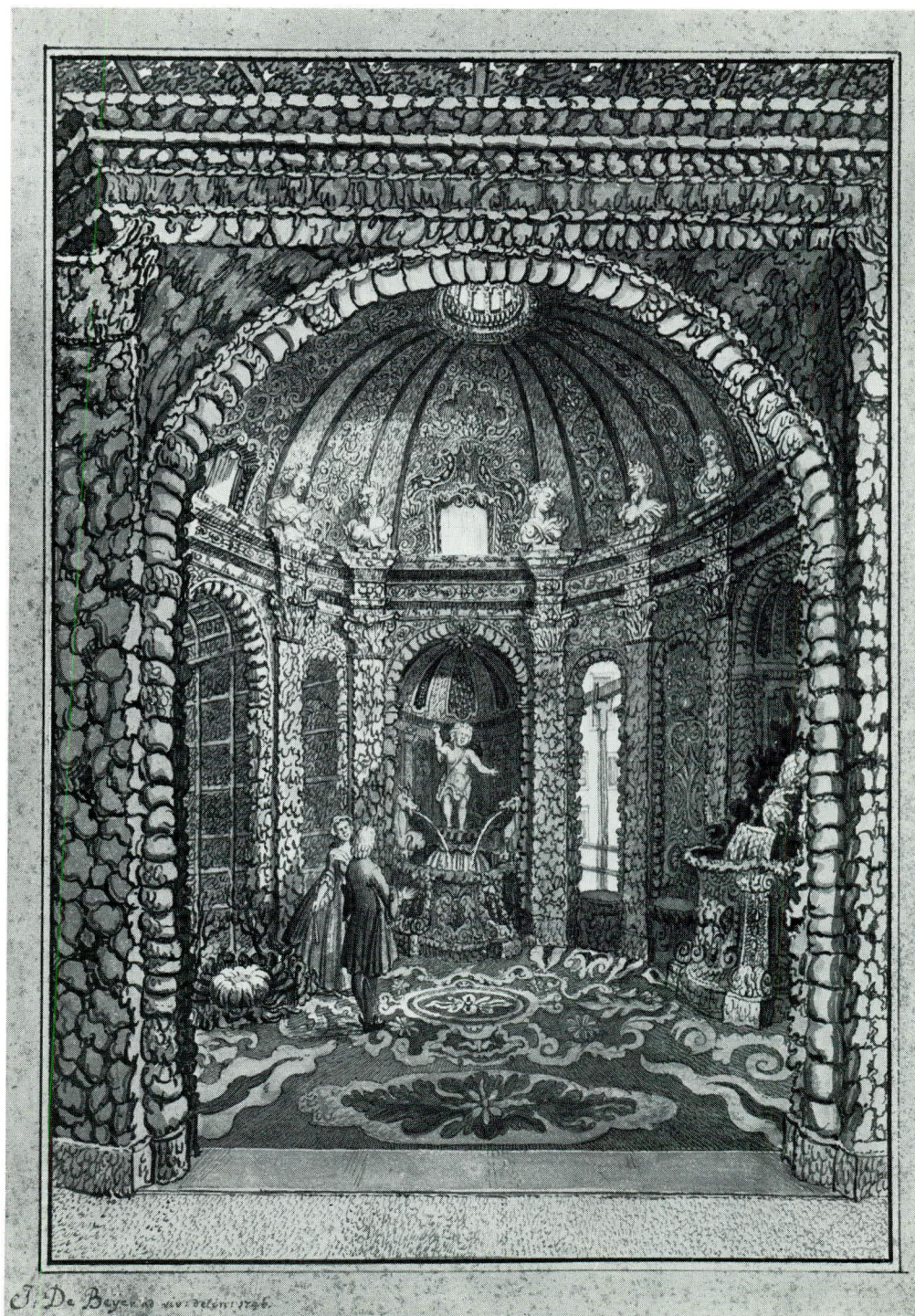
47 en 48

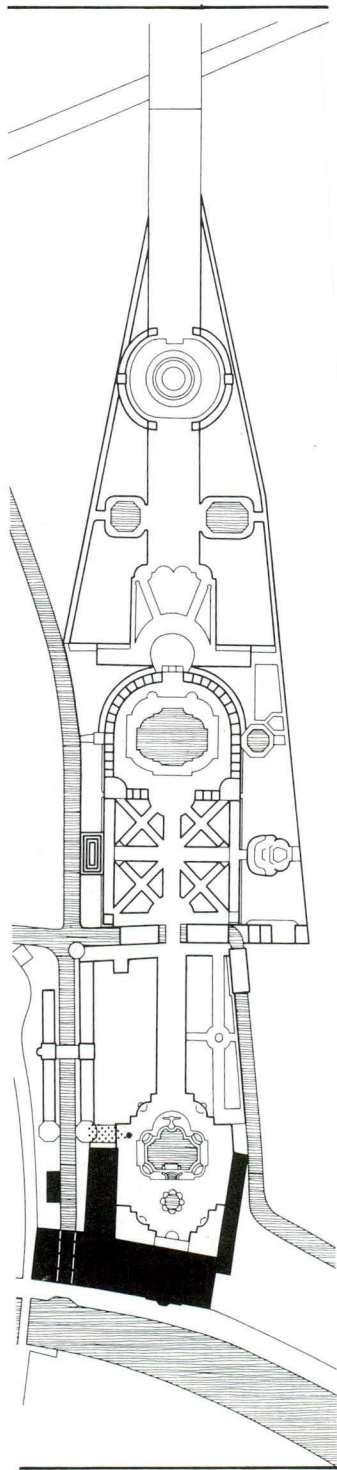
De Mineralengrot van binnen, 1745

In de Mineralengrot, gelegen aan de overkant van de Wester-
stroom, legt De Beijer talrijke exotische gesteenten vast. Pi-
lasters, kroonlijsten, gewelfstukken zijn met zeldzame steen-
soorten, en sintels gedecoreerd. Door één van de venster-
openingen is de watertoevoer naar de grot zichtbaar.

48
 pen en penseel; 241 x 177
 inser.: J. De Beijer ad viv: delin: 1746
 Litt.: Romers, nr 853
 C.M., inv.nr. 22629

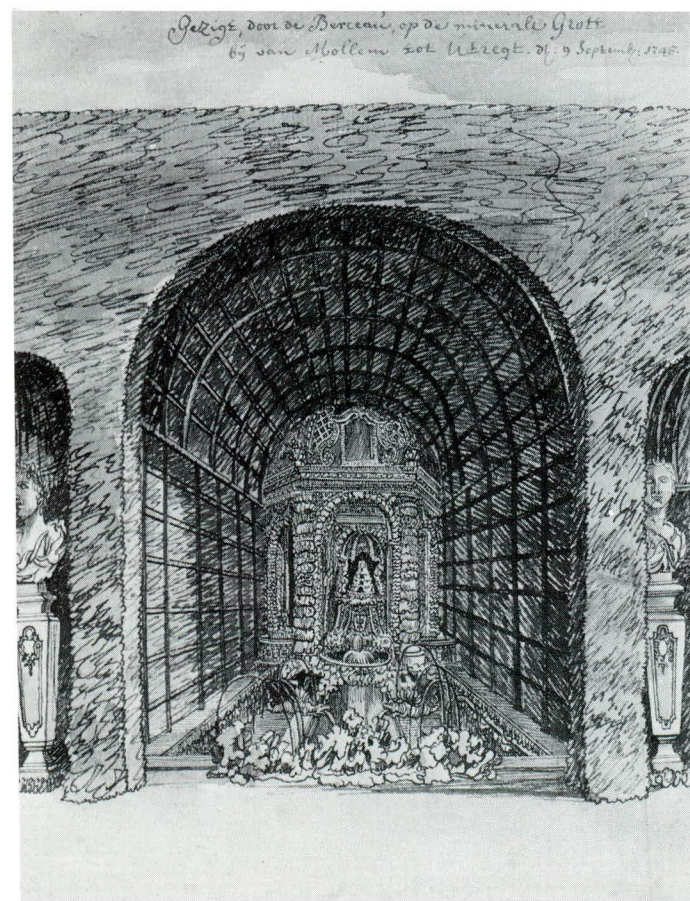
49

pen en penseel; 196 x 157
 inscr.: Gezicht, door de Berceau, op de
 minerale Grott bij van Mollem tot
 Utrecht, den 9 Septemb: 1745
 Litt.: Muller, blz. 46; Romers, nr 828
 G.A.U., T.A. Pa 85 (S)

49 en 50

Gezicht door de berceau op de Mineralengrot,
 1745

Uit de Mineralengrot gekomen, kijkt de tekenaar met de rug
 naar de vijver voor het huis staande, door de berceau op de
 grot. Ook hier zorgde watertoevoer voor kleine verborgen
 springbronnen en watervallen, die het gesteente bij voortdu-
 ren vochtig houden.

50
 pen en penseel; 240 x 178
 inscr.: J. De Beijer ad viv: delin: 1746
 Litt.: Romers, nr 852
 C.M., inv.nr. 22631

Van Mollem en zijn zijdehandel

De familie Van Mollem ontleende haar welvaart aan een bloeiende zijdehandel en een zijderederij, waar de ruwe zijde tot draden getwijnd werd. De apparatuur in de fabriek van Zijdebalen was bijzonder geavanceerd voor die tijd. Hij werd om bedrijfsspionage te voorkomen zoveel mogelijk geheim gehouden.

Van Mollem en zijn familie zijn er altijd op uit geweest hun arbeidskosten zo laag mogelijk te houden. Daarom werd de fabriek op waterkracht gedreven en probeerde men zo goedkoop mogelijke arbeidskrachten – vrouwen en kinderen – aan te trekken. De angst voor concurrentie en aantasting van de rechten op het water, even buiten Utrecht, waren belangrijke punten voor het bestaan van de fabriek. De economische omstandigheden van de vroege 19de eeuw, de problemen van aanvoer en afzet zorgden voor een totaal verval van de zijderederij en daarmee van de tuinen. In 1819, na een veiling, die vrijwel niets opbracht, werd alles afgebroken.

51

Verzoekschrift van Jacob van Mollem aan de stad Utrecht, 28 februari 1681

Jacob van Mollem verzoekt toestemming en medewerking bij het stichten van een zijderederij op waterkracht.

Utrecht, Gemeentelijke Archiefdienst
II nr 1114

52

Model van een twijnmolen, zoals deze werd gebruikt op de zijderederij van David van Mollem, 18de eeuw

Zie voor het technische proces van het twijnen het artikel van P.J.M. van Gorp in deze catalogus.

mahoniehout, ± 90 x 40
Tilburg, Nederlands Textielmuseum, nr.
3198

53

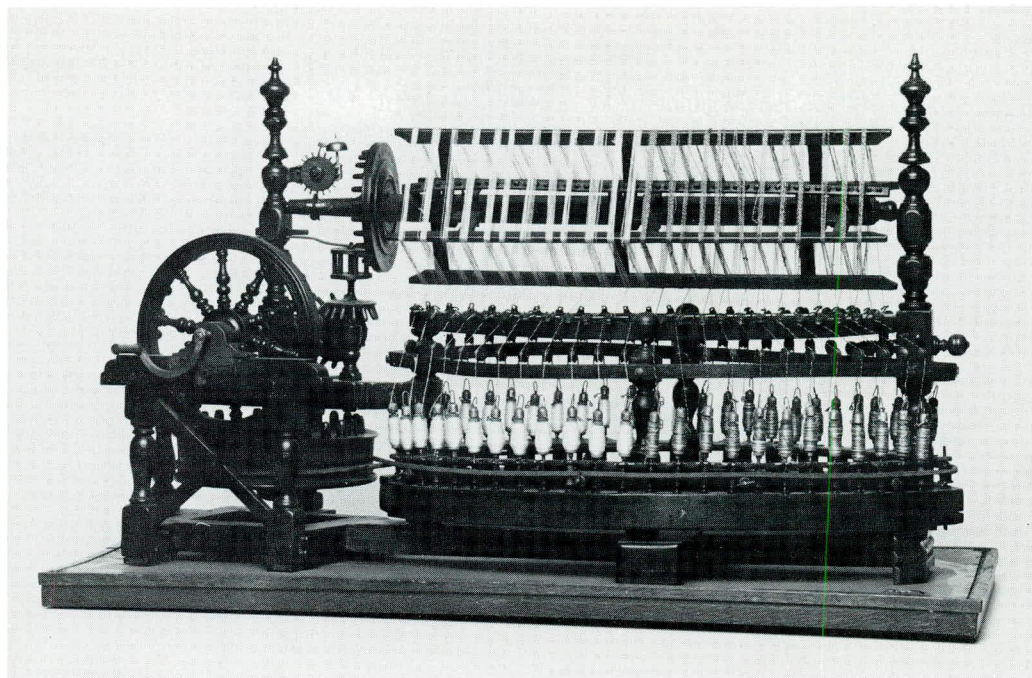
Houten model van een haspel, waarop in de zijdefabriek de zijde gehaspeld zou zijn, ca 1750

Een bijbehorend attest luidde:

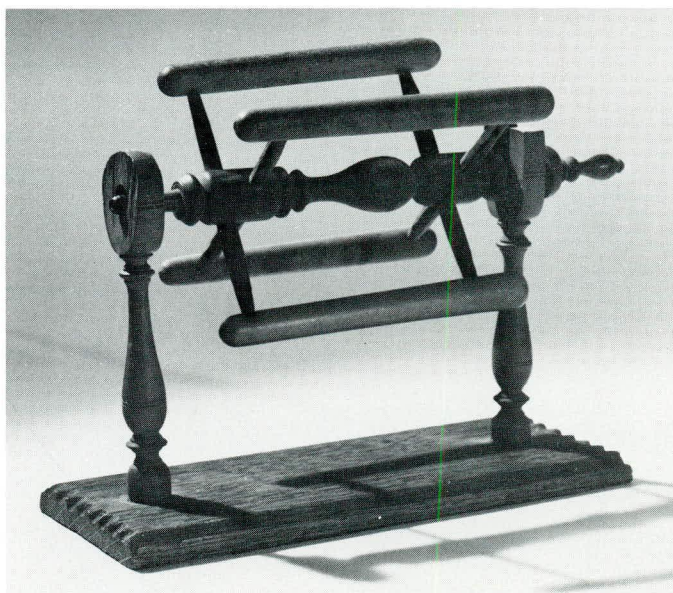
'Ik ondergeteekende verklaare het model of kleine haspel, gegeven voor eenige maande aan de Heer Boers voor het stadsarchief, my door de Heer van Buren, erfgenaam door zijne egtgenoot van de Heer Mortiger Siderfeld gegeven is; en dat met de verklaringe deze haspel, het model was, waar de zijde op gespon wierd in de fabriek de Zyde Baalen by Utrecht gelegen. Utrecht 11 Augustus 1826.

G.J. Beeldsnijder van Voshol'

eikehout, 165 x 20
Utrecht, Centraal Museum, H.C.
1928/3798
Tent.: Utrecht, Centraal Museum 1942-
'43, cat. nr 286

52

53

54

Afbeeldingen van een zijdetwijnmolen uit:
Recueil des Planches sur les Sciences, les arts libé-
raux et les arts mécaniques, avec leur explication,
Paris 1772

Tilburg, Nederlands Textielmuseum, T
8-4 Arch. 2

55

Het testament van David van Mollem, 3 juli 1746

Het testament werd een tweetal dagen voor zijn dood afge-
sloten. Er werd in bepaald dat het gehele bedrijf en de tuinen,
op zijn minst tot aan de volwassenheid van Van Mollems
kleinzoon, bewaard en onderhouden moesten worden.

Utrecht, Gemeentelijke Archiefdienst
Not. Arch. 182 a 005, Notaris Joris Die-
denhoven

56

Portret van Mr Nicolaas Kien (1731-1812) door G.
de Spinny, 1765

Nicolaas Kien, gehuwd met Margaretha Kien-Buck (zie vol-
gend catalogusnummer) was zaakwaarnemer en vertrou-
wensman van Maria Petronella Sijdervelt, geboren Van der
Mersch, weduwe van David van Mollems kleinzoon, Jan An-
thonie van Mollem Sijdervelt. Kien was kameraar en kanun-
nik van het kapittel van St Jan te Utrecht.

doek 53 x 45 cm; gesign.: Spinny f. 1765
Utrecht, Centraal Museum, 1952/1314

57

Portret van Margaretha Kien-Buck (1743-1820)
door G. de Spinny, 1765

Margaretha Kien was echtgenote van Nicolaas Kien (zie vo-
rig catalogusnummer) en bevriend met mevrouw Sijdervelt-
van der Mersch. Deze bestierde in de tweede helft van de
18de eeuw het familiebedrijf der Van Mollems.

75

doek, 52,5 x 44,5; gesign.: Spinny
f. 1765
Utrecht, Centraal Museum, 1952/1315

57

58

Brief van Maria Petronella Sijdervelt, geboren Van der Mersch, ca 1780

De weduwe Sijdervelt, ooit gehuwd geweest met David van Mollems kleinzoon, doet pogingen haar fabriek te vrijwaren tegen watergebrek. De invloedrijke Mr Nicolaas Kien (zie cat. nr 56) wordt verzocht zijn invloed bij het stadsbestuur aan te wenden.

Utrecht, Gemeentelijke Archiefdienst,
B.o.U. 2217 4x

Van Mollem als mecenas

Voor de aanleg van zijn tuin heeft Van Mollem verscheidene kunstenaars ingeschakeld. Suggesties voor de thema's leverde hij waarschijnlijk zelf, en beeldhouwers als J. Cresant (werkzaam in Utrecht van 1727 tot 1740), misschien uit Frankrijk afkomstig en de Hagenaar J.B. Xavery (1697-1742) voerden zijn opdrachten uit. Cresant had zich in 1728 in Utrecht gevestigd. Hij maakte op bestelling een beeld van Justitia voor het stadhuis, nu in het gerechtshof, en mocht zonder proefstuk lid van het gilde worden. Van Mollem bezat allerlei vazen en beeldengroepen, die door Cresant waren uitgevoerd, maar ook zijn eigen buste en die van een viertal Utrechtse hoogleraren, die hij aan de Hogeschool schonk. Ook Xavery heeft de tuin van beelden en vazen voorzien. Binnenshuis herbergde Van Mollem de ontwerpen van de beelden in terracotta. Daar was ook een niet onaanzienlijke schilderijenverzameling, waarin werken van kunstenaars als Verkolje, Lairesse en Steen waren opgenomen.

De grote zaal van zijn huis werd door Gerard Hoet en Jacob de Wit met allegorieën beschilderd. Daar kwamen zijn intellectuele vrienden bijeen, de dichters Claas Bruin, Arnold Hoogvliet en de reiziger naar het Nabije Oosten Cornelis de Bruyn, die in 1719 op Zijdebelen stierf.

59

Portretbuste van David van Mollem ter gelegenheid van zijn zeventigste verjaardag gemaakt door J. Cresant, 1740

Van Mollem had in 1740 Jacques Cresant opdracht gegeven voor twee portretbustes. Het hierboven genoemde exemplaar had als pendant de nu verdwenen buste van Hendrik Grave (1670-1749), die in 1744 tot luitenant-admiraal van de Maze werd benoemd. Grave, parel aan de kroon van de Van Mollems, was dubbel familie van David van Mollem. De inventaris van 1746 spreekt van 'een geboetseert borstbeeld-pourtrait, verbeeldende de heer David van Mollem – Een dito, verbeeldende de heer Grave. Beyde door Chressant, met hunne houte pilaren'. De bustes stonden toen in een ruimte boven in de nieuwe fabriek. Waar de portretbuste oorspronkelijk was opgesteld is niet bekend, wellicht in de grote zaal of de bibliotheek. De buste kwam via de familie Van der Mersch in de stadsverzamelingen. Aanvankelijk wilde Jhr Mr H.M. van der Mersch de buste van zijn voorvader aan de Rijksuniversiteit schenken om hem op te stellen bij de vier hooglerarenbustes van Cresant die Van Mollem ooit geschonken had. Mr S. Muller wist de schenker over te halen de buste van Van Mollem aan het museum af te staan.

terracotta, grijs gekleurd, gedateerd op de voorzijde van het voetstuk ET. 70.1740

59 x 61,8 x 38,6

Utrecht, Centraal Museum, HC 1928/126

Litt.: Muller 1912, blz. 9 en 10, afb. blz. 16; Knoef 1941, blz. 171, afb. blz. 173

Tent.: Utrecht, 1942-'43, cat. nr 284; Amsterdam, 1943, cat. nr 25; Rotterdam, 1946, cat. nr 6; Utrecht, 1972, cat. nr 41

60
Portretbuste van Arnoldus Drakenborch (1684-1748) door J. Cresant, kort voor 1745

Kort voor 1745 moet Van Mollem aan Cresant de opdracht voor vier portretbustes van de Utrechtse hoogleraren Drakenborch, Millius, Van Musschenbroek en Otto gegeven hebben. De vier portretten schonk hij in 1745 aan de stad ter plaatsing in de stadsbibliotheek, die zich in het koor van de Janskerk bevond. Drakenborch was daar, naast zijn hoogleraarschap in de geschiedenis en de welsprekendheid, van 1740 tot 1748 bibliothecaris. Later, vanaf 1819, toen de bibliotheek naar de voormalige balzaal van het paleis van koning Lodewijk Napoleon verhuisde, werden de portretbustes met een aantal geschilderde portretten en antieke beeldhouwfragmenten in een voorzaal opgesteld. Mogelijk schonk Van Mollem deze portretten als dank aan de stad omdat in februari 1745 de zijderederij de volledige beschikking over de oude stadslijpmolen kreeg, die toen kon worden afgebroken.

terracotta, lichtbruin beschilderd, gesigneerd op voetstuk JAC CRESANT
67,5 x 64
Litt.: Utrecht, Universiteitsbibliotheek
Van Someren, blz. 44; Kernkamp, blz. 394; Jost, blz. 21, 47 noot 16

61
Portretbuste van Everardus Otto (1685-1756) door J. Cresant, kort vóór 1745

Otto werd in 1720 in Utrecht als hoogleraar in de beide rechten benoemd. In 1739 vertrok hij naar Bremen. (Zie verder catalogus nr 60)

terracotta, lichtbruin beschilderd
64 x 64
Utrecht, Universiteitsbibliotheek

62

Portretbuste van Petrus van Musschenbroek (1692-1761) door J. Cresant, kort vóór 1745

Van Musschenbroek werd te Utrecht in 1723 hoogleraar in de geneeskunde en in 1732 ook in de sterrenkunde. In 1740 werd Van Musschenbroek hoogleraar te Leiden in de wis- kunde en wijsbegeerte. In 1745 vond hij de zogeheten Leidse fles uit.

(Zie verder catalogus nr 60)

terracotta, lichtbruin geschilderd, ge-
signeerd op voetstuk J CRESANT
62 x 64
Utrecht, Universiteitsbibliotheek

63

Portretbuste van David Millius (1692-1756) door J. Cresant kort vóór 1745

Millius had in 1718 het professoraat in de oosterse talen, in 1727 in de Hebreeuwse oudheidkunde en in 1729 in de theo- logie aanvaard.

(Zie verder catalogus nr 60)

terracotta, lichtbruin beschilderd
66 x 64
Utrecht, Universiteitsbibliotheek

64

Tuinvaas, afkomstig van Zijdebalen, met allegorieën op de winter en het voorjaar, door J. Cresant, 1714

De Winter wordt voorgesteld door de mythische godheid Chronos, de god van de Tijd. Zijn attribuut de zeis wijst op de eindigheid van het jaar, maar ook op de vergankelijkheid van het leven. Hij stookt een vuurpot en een klein kind biedt hem een schaats aan. Het masker en het slag hout van het kindje links duiden misschien op winterspelen.

Lente, op de andere zijde van de vaas, is door Flora voorgesteld. Zij houdt een nest met vogels in de arm; een kind voedt ze. Links twee kinderen, waarvan een gehelmd met een bundel bijl in de arm. De andere zit bij een bloemenmand. Van de vaas, waarvan het deksel door een vlammeend hart

wordt bekroond (het geloof), bestaan de hingsels uit vrouwenkoppen, die via hermenlichamen in ramskoppen overgaan. De beide voorstellingen spelen zich af onder een lambrequin.

Met zijn pendant (cat. nr 65) heeft deze vaas in de Triomfboog op het bergje gestaan in de tuin van Van Mollem.

In de boedelinventaris van Van Mollem uit 1746 staan de vazen als volgt omschreven: 'Op den Bergh twee Groote Marmere Vasen van Cressant'. In de veilingcatalogus Zijdebalen, Utrecht 1819, nr 46 als 'Deux superbes vases d'un gout exquis ornés de Basreliefs où sont représentés les quatre Saisons, surmontés de leurs couvertures . . . par J. Cresant'.

wit marmer, hoogte 144 cm

Litt.: Muller, blz. 9 en 12; Knoef, blz. 169; Van Luttervelt, blz. 196; Beeldhouwkunst Rijksmuseum, blz. 284-287
Amsterdam, Rijksmuseum, R.B.K.
16444a

65
Tuinvaas met allegorieën op de zomer en de herfst,
door J. Cressant, 1714

Als Zomer zit Ceres met een schoof graan en een sikkel. Rechts van haar biedt een kindje haar een peer aan, terwijl het op een hark steunt. Links spelen twee kinderen met een vogeltje op een stokje. Op de andere zijde is Bacchus als Herfst voorgesteld. Hem wordt een kelk aangeboden en met zijn rechterhand neemt hij druiven van een hem voorgehouden schaal. Rechts keert een kind terug van de jacht. Over de schouder draagt het een haas en een vogel. Aan zijn voeten ligt een jachthond.

Ook deze vaas is door een vlammend hart bekroond. Als hengsels fungeren vrouwenkoppen, die via hun hermenlichamen in ramskoppen overgaan.

wit marmer, hoogte 144 cm
inscr.: I. CRESSANT. F. ANNO 1714
Litt.: Zie vorig nummer
Amsterdam, Rijksmuseum, R.B.K.
16444b

66

Witte houten tuinbank met opzetstuk van putto's en bloemen in een urnvormige vaas, ca 1700

Dergelijke architectonische, sculpturale elementen verlevendigden de doorzichten in formele tuinen à la Zijdebale. Ze hadden daar dezelfde bedoeling als vazen, beelden en treilages (latwerken in de constructie van pergola's of tuinhuisen). Op Zijdebale kwamen ook dergelijke tuinbanken voor, zoals tussen de coulissen van het Theater.

Deze bank, die zandkleurig beschilderd is geweest (hij imiteerde zandsteen), is, ondanks een later toegevoegd engels wapenschild, van nederlandse herkomst. De gebogen vorm en de onbewerkte achterzijde duiden erop dat de bank voor een flauw gebogen muurvlak heeft gestaan. Het is ook mogelijk dat de bank in een tuingrot was opgesteld, die vergelijkbaar is met de Mineralen- of Schelpengrot op Zijdebale. De ornamentiek vertoont verwantschap met het werk van Daniël Marot, die via zijn prentvoorbeelden de vormgeving van Zijdebale in sterke mate beïnvloedde. De lambrequinmotieven en de schelpenguirlandes, de bloemen en vazen vinden we ook in Marot's scheppingen in huizen in Den Haag en op Het Loo.

diverse houtsoorten

290 x 250 x 45

Litt.: Het Loo van paleis tot museum, 1979; Hijmersma, blz. 279-284

Apeldoorn, Rijksmuseum Paleis Het Loo

67

Zijdebale, hofdicht den Welëdelen Heere David van Mollem toegezongen (Delft 1740), door A. Hoogvliet, 1739

Het hofdicht Zijdebale verscheen in druk in 1740 bij de Delftse uitgever Pieter van der Kloot met twee gravures, waarvan de titelprint onder cat. nr 68.

In dit ongeveer 600 regels tellend gedicht bezingt Hoogvliet de zegeningen van de buitenplaats Zijdebale. Over het huis zelf vermeldt hij vrijwel niets. Alle bezienswaardigheden, beelden, vazen, fonteinen, vijvers, vergezichten, de grotten enz. enz. worden op de wandeling gepasseerd. Hoogvliet wordt door Hendrik Nicolaas Sautijn, schoonzoon van David van Mollem, gegidst.

82

Het gedicht bevat sterke godsdienstige elementen, waarbij de verschijningsvormen van de natuur het bewijs zijn van Gods wijs beleid. Het gedicht bevat ook moralisaties, waardoor allerlei beelden uit het leven van alledag toegelicht worden. Gods schepping, de natuur, staat de mens ten dienste en het is aan de mens om de natuur door kunst te vervolmaken. Zijdebaleen is hiervan het voorbeeld.

Het hofdicht is een in de 17de en 18de eeuw geliefd literair genre, dat op antieke voorbeelden teruggaat van o.a. Vergilius en Horatius. In deze catalogus is een aantal tekeningen voorzien van toepasselijke passages uit het Hofdicht.

Litt.: Van Veen, blz. 93-95
Utrecht, Gemeentelijke Archiefdienst
B.o.U. 2216 4x

68 Titelprent van het Hofdicht Zijdebaleen door J. Punt, 1740

De kunstenaar ontwierp en graveerde de titelprent. De allegorie op de voorgrond situeerde hij op een terras dat uitzicht biedt op de vijver, de middenas en de triomfboog op het bergje van Zijdebaleen.

Gastvrijheid ontvangt uit handen van Dichtkunst, die op haar volk komt aangezweefd, de letterrol met het Hofdicht. Gastvrijheid, die eigenlijk David van Mollem voorstelt, wordt geflankeerd door Vriendschap en Beleefdheid, die aan haar geketend zijn. Nijverheid met het rad Industria, Werktuigkunde, Koopmanschap en Overvloed staan haar bij.

Utrecht, Gemeentelijke Archiefdienst
T.A. Pa 84

69 Koperen plaat van de titelgravure van het hofdicht Zijdebaleen door J. Punt, 1740

Deze koperplaat moet steeds in de collectie Van Mollem bewaard zijn gebleven.

Zeist, Van de Poll-Stichting, fam. archief Van der Mersch 48 J

Portretpenning van de literator Arnold Hoogvliet
(1687-1763) door Nicolaes Verhaer, 1739

Waarschijnlijk heeft David van Mollem deze penning laten maken naar aanleiding van het gereedkomen van Hoogvliets hofdicht *Zijdebalen*, dat in 1740 op kosten van Van Mollem in druk verscheen.

Hoogvliet is als gelauwerd poëet op de penning afgebeeld met het randschrift MDCCXXXIX ARNOLD HOOGVLIET AETAT LII (1739 op 52-jarige leeftijd). Voor de achterzijde liet Van Mollem de dichter Sybrand Feitama (1694-1758) een lofdicht op Hoogvliet schrijven. Daarin wordt hij betiteld als de Vergilius van de moderne tijd, die als dichter aan de Maas wonend – hij kwam uit Vlaardingen – Ovidius' *Fasti* vertaald had en Abraham op de zegewagen voerde:

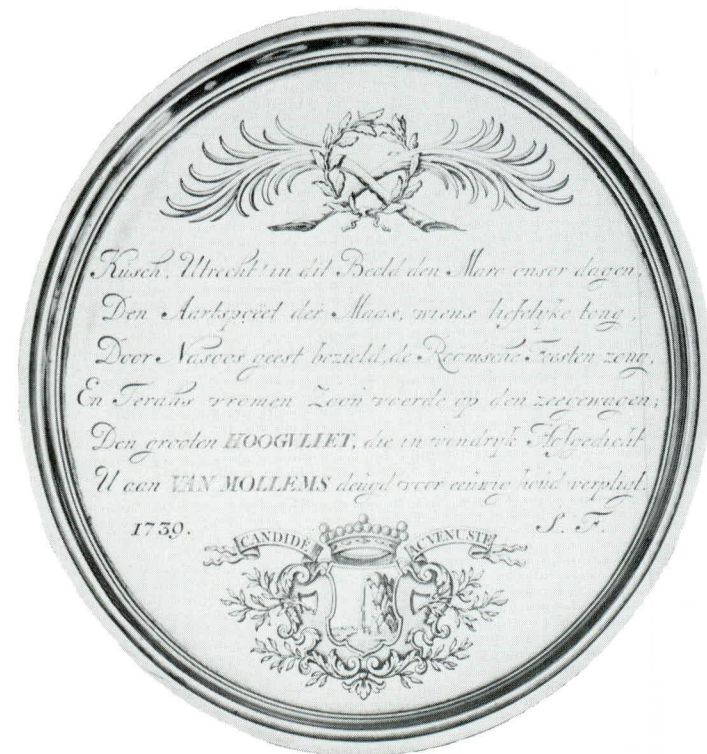
'Kusch Utrecht! in dit beeld den Maro onser dagen,
Den Aartspoët der Maas, wiens liefelijke tong,
Door Nasoos geest bezielde, de Roomsche Feesten zong;
En Terahs vromen Zoon voerde op de zeegewagen;
Den grooten HOOGVLIET, die in vondrijk Hofgedicht
U aan VAN MOLLEMS deugd voor eeuwig houd verplicht'.

De gelauwerde pennen van de dichter, het jaartal 1739, de initialen van Feitama en Hoogvliets 'sprekend' wapen – een hoge rots met een beek – met zijn wapenspreuk CANDIDE ET VENUSTE (oprecht en beminnelijk) zijn de verdere gegraveerde versierselen van deze penning, die tot een van de grootste 18de eeuwse bewaarde exemplaren behoort.

Op de zijkant van de penning werd de opdracht gegraveerd: 'Gedachtenis aan myn kleynzonen David van Mollem Sydervelt en Antony Sydervelt'. Van Mollem heeft dus mogelijk niet alleen de dichter Hoogvliet, maar ook zijn beide kleinzoons deze penning als 'gedagtenis' geschonken.

De penning is afkomstig uit het bezit van een van de leden van de familie Van Mollem Sydervelt. (In november 1796 bevond de plaquette zich in een foudraal in de boedel van Anthonie Sydervelt). Het exemplaar is van ongewoon hoge kwaliteit. De portretbuste werd afzonderlijk gegoten en op de dikke zilveren plaat gesoldeerd. Uit dit werk van de bekende Utrechtse zilversmid Nicolaes Verhaer (ca 1685-1750) blijkt dat we eerder met een specimen van zilversmeedkunst als met het werk van een medailleur te maken hebben.

zilver, diameter 15,3 cm
merken: jaarletter D (1739); twee wapenschilden van Utrecht, meesterteken
Nicolaes Verhaer
Haarlem, Teylers Museum
Litt.: Van der Meer, 4-7

71
Schets voor vier grisailles in het huis Zijdebalen
door Jacob de Wit, 1742

Vier allegorieën in grisaille op de voor handel noodzakelijke kennis in de grote zaal van Van Mollems huis werden in 1819 geveild. De stukken hadden als maten 6 voet en 4 voet 1 duim.

Het zijn ondermeer toespelingen op de Astronomie, de Geografie en de Scheepvaartkunde.

pen en wit gehoogd, 285 x 212
inscr.: voor d WelEd Heer
Davit van Mollem tot uytreght 1742
Litt.: Staring, blz. 152
Amsterdam, Rijksprentenkabinet, A
1556

72
Schets voor een grisaille in het huis Zijdebalen,
Mercurius en een vrouwenfiguur, door Jacob de
Wit, 1738

In de veilingcatalogus van 1819 van de buitenplaats wordt onder de grisailles uit de grote zaal een stuk door De Wit genoemd van 6 voet 5 duim bij 5 voet 4½ duim.

Een vrouw met weegschaal en kompas spreekt met Mercurius, terwijl putto's spelen met balen (zijde?).

Deze allegorie op de handel moet zich in de grote zaal van Zijdebalen bevonden hebben.

rood krijt, wit gehoogd, 238 x 140
inscr.: J. d. Wit fecit; achterzijde: Int
grauw geschildert voor dEd Heer David
van (Mollem) op sijne Buytte plaats
1738 geschildert.
Litt.: Staring, blz. 150
Amsterdam, Rijksprentenkabinet,
'05:197

73

73
Portret van David van Mollem, door J. Maurik, 1755

Papierknipsel negen jaar na de dood van Van Mollem gemaakt, misschien naar een verloren gegaan geschilderd of getekend portret.

Onder aan het blad het volgende gedicht:

'Heer David's konstfabriek in 't Stigt spyst vele menschen,
Dit in zijn leven was een Heer vol eer en deugd,
Der armen hulp, en troost milt gevende, met vreugd,
Syn liggam rust, de siel mag ijder zalig wenschen,
Heer Mollem heeft verciert de aloude Bisschops Stat,
Door syn vermaarde thuyne, en konst die hy besat.

Ao 1755

post morte pinxit'

In de inventaris van de nalatenschap van Antonie Sijdervelt

van 1796: 'Op het Groene kamertje. drie snijssels van Justus van Maurik met hun lijsten'.

papierknipsel 26 x 23

design.: Justus à Maurik forfiet pinx Aet

73 Ao 1755

Utrecht, Centraal Museum, HC

1928/127

Litt.: Utrecht, 1942-'43, cat. nr 285

74

Inventaris van de inboedel van David van Mollem, kort na diens dood opgemaakt op Zijdebalen, 1746

Zeist, Van de Poll-Stichting, familiearchief Van der Mersch 48 I

75

Catalogus van de veiling van de hofstede en tuinen van Zijdebalen, 26 februari 1819

Utrecht, Gemeentelijke Archiefdienst
B.o.U. 2217x 85 B

De bibliotheek van David van Mollem

Bij het opmaken van de inventaris van 1746 van ondermeer het boekenbezit van Van Mollem werden zo'n 600 boeken geteld. Een ruwe verdeling in rubrieken levert boeken op over uiteenlopende onderwerpen: theologie en zedeleer, antieke-, kerk-, contemporaine geschiedenis, letterkunde, wis- en natuurkunde, geneeskunde, pharmacie, botanie, techniek, reizen, geografie, kunstbeschouwingen, bouwkunst, perspectiefleer, schilderkunst, iconologie, tuinkunst. Van de laatste rubriek bezat Van Mollem een flink aantal boeken.

76

D.H. Cause,

De Koninklijke Hovenier aanwijzende de middelen om Boomen, Bloemen en Kruiden te zaaijen . . . , Amsterdam 1676

Utrecht, Universiteitsbibliotheek, Hist.
Nat. Fol. nr 66

86

77

A.J. Dézallier d'Argenville,
La théorie et la pratique du Jardinage,
La Haye 1715

Utrecht, Universiteitsbibliotheek,
Utenhove 4° 307

78

W. de Geest,
Het Kabinet der Statuen, ons van d'Aaloudheid nagelaten . . . ,
Amsterdam 1702

Utrecht, Kunsthistorisch Instituut, A VI
A 3 IV

79

J. van der Groen,
Den Nederlandtsen Hovenier, . . . Beschrijvende
alderhande Princelycke en Heerlycke Lust-hoven
en Hof-steden, en hoe men dezelve met veelderley
uytnemende Boomen, Bloemen en Kruyden, kan
bepplanten, becaeyen, en verçieren,
Amsterdam 1675

Utrecht, Kunsthistorisch Instituut, R-
riora G.T.D. 8

80

Ph. Miller,
Groot en Algemeen Kruidkundig Hoveniers- en
Bloemisten Woordenboek . . . ,
Leiden 1745

Utrecht, Universiteitsbibliotheek, R.
fol. 235

81

S. Thomassin,
Verzameling in beelden, groepen, fonteinen, ther-

men, vazen, en andere pragtige cieraaden van het
Koninglyke Paleys en Park van Versailles . . . ,
's-Gravenhage 1723

Utrecht, Kunsthistorisch Instituut, Br.
Fr.

82

(A. de Leth), De Zegepraalende Vecht, vertoonen-
de verscheide gesichten van lustplaatsen, heeren
huysen en dorpen; beginnende van Utrecht en met
Muyden besluytende,
Amsterdam 1719

In dit platenboek met gravures van Vechthuizen en Vechttui-
nen door Daniël Stoopendaal, die ook Zijdebalen graveerde,
werd in een apart lofdicht door de dichter Claes Bruin een
aantal buitenplaatsen bezongen.

Wageningen, Landbouw Hogeschool,
Speciale collecties Centr. Bibl.

82

(5)

Wel aan: maar hoe! wat zacht geruis
Komt schielijk in myne ooren daalen?
Ik hoor een aangenaam gedruis:
Wy zyn hier aan de ZYDE-BAALEN,
Daar't water, door de kunst geleid,
Een groot gevaart kan doen beweegen,
Tot algemeene nuttigheid,
Wyl duizenden, door 's Hemels zeegen,
Beltaan van 't pragtig wormgespin.
Wat brengt de zyde al voordeel in!

Wie kan hier zyn gezicht verzaaden
Door al 't geraas, 't gewoel, 't gezwier?
Wat teelt gy niet al goude draaden,
O wormpje! klein, doch edel dier:
Arachne zwyg' vry van haar weeven,
Gy kunt de schoonste glans en pracht
Aan Koninglyke Hoven geeven.
Dus word de mensch niet veel geacht,
Zo lang zyn deugd, verband en gaven,
Zyn in vergeetenheid begraven.

Nu eens dit hofflyk getigt,
Door Heer van MOLLEMS geeft voltoegen,
Befchouwt: o welk een schoon gezicht
Vertoont zich heuglyk voor onze oogen!
Hier paart de Schikkonst met natuur,
De Kom met zyne watertraalen,
De Kabinetten als een muur
Gefchooren, daar men in kan dwaalen,
't Juicht al, hoe stom, tot lof en eer,
En roem van hunnen braaven Heer.

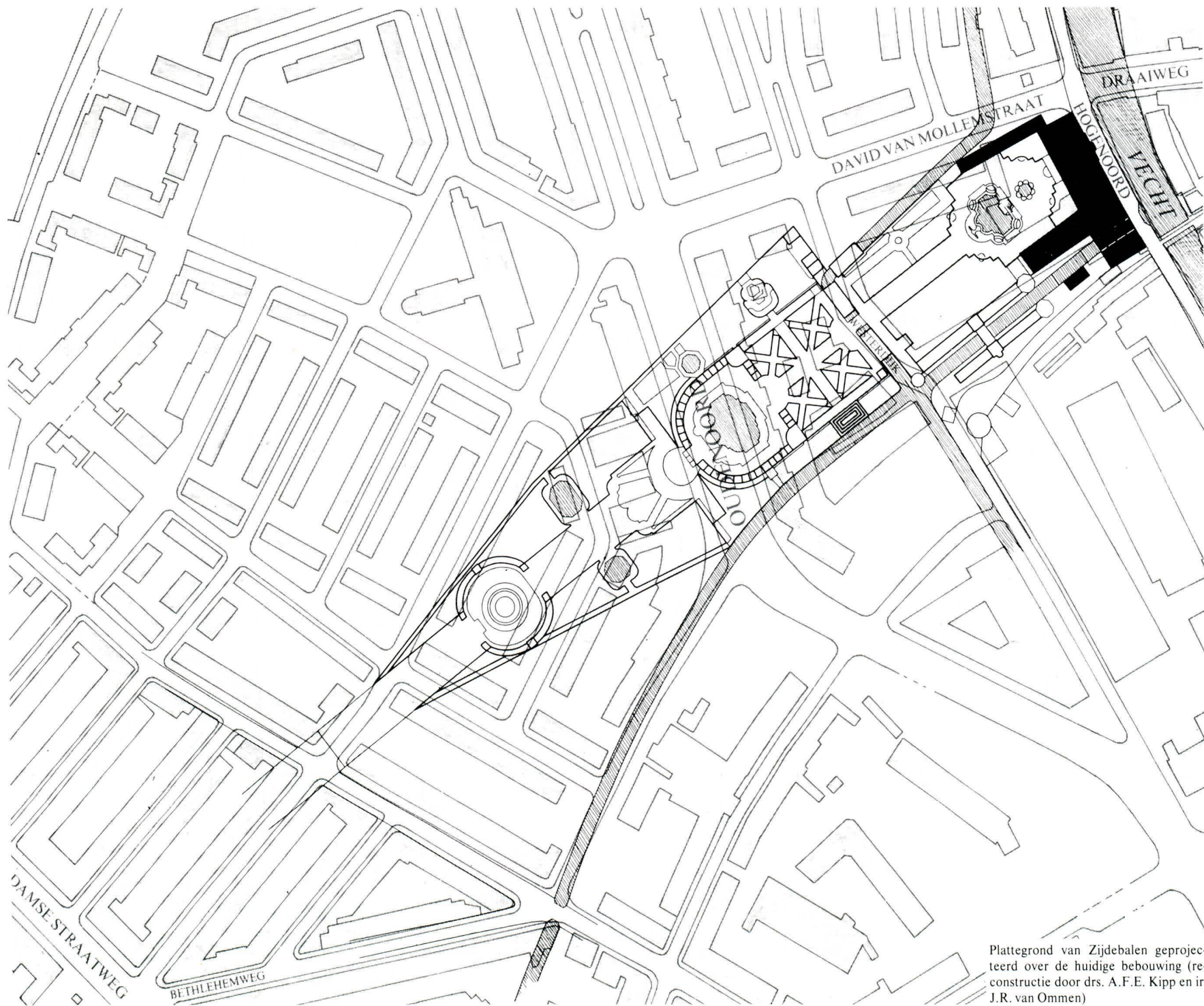
(6)

Maar wie, wie moet zich niet verwond'ren,
Die deez' beroemde Hofzaal ziet,
Vol pracht van boven en van ond'ren?
Verdwyn, verdwyn vry in 't verſchiet,
Al wat den naam van ſchoon mag draagen.
O zielbetooverend geticht!
Uw glans kan Koningen behaagen.
De Myterftad is ſteeds verpligt
Uw Eigenaar, met blyde klanken,
Voor zulk een keurjuweel te danken.

Nu weder voort, het Jaag-paard zal
Ons voorgaan, en den weg ſteeds wyzen.
Ik hoor een lieflyk gefchal,
Terwyl de Lentezon aan 't ryzen
De paerlen van den morgenftond
Naar boven trekt: verkwikbre ſtraalen!
Gy maakt het kwynend hert gezond;
Natuur kan in u adem haalen,
Zy teelt uit u, door Gods beleid,
Wat ſtrekt tot nut en vrolykheid.

O aangenaam en veilig reizen!
Wat kan de zinnen meer voldoen
Dan keurelyke veldpalceizen,
In 't midden van 't bekoorlyk groen
Met diep verwond'ren te befchouwen?
Daar gulle en onbefprooken vrcugd
Myn Vrienden, zonder misvertrouwen
En wrok, elks ziel op 't hoogſt verheugt.
Laat andre dert'le luffen looven,
Deez' welluſt gaat het al te boven.

87

Plattegrond van Zijdebalen geprojecteerd over de huidige bebouwing (reconstructie door drs. A.F.E. Kipp en ir. J.R. van Ommen)

Situering van Zijdebalen

Zijdebalen was gesitueerd ten zuid-westen van de Vecht, even buiten de Weerdpoort, waar de Westerstroom zich met de Vecht vermengde. Aan de voorzijde werd het terrein door de Vecht begrensd, aan de lange zuidzijde door Westerstroom en Schouwwatering. Het smal toelopende terrein, de Allée, eindigde bij de Daalsedijk. Aan de overzijde van de Vecht bevond zich nog een kleine overtuin. Op de plattegrond van 1810 (cat. nr 88) lijkt het of bij de eerste aanleg van de tuin de as van de vijver en het huis westelijker lag ten opzichte van de tweede uitbreiding van de tuin, na 1719.

Uitgezet op de tegenwoordige plattegrond van Utrecht liep het front van het huis langs de Hogenoord, op de plaats van de huidige bakkerij Lubro. Aan de zuidzijde werd het terrein door de Zijdebalenstraat begrensd. Het einde van de allée liep ter hoogte van de Daalsedijk en het viaduct over de Amsterdamsestraatweg in de spoorlijn Utrecht-Amersfoort. De noordzijde van het gebied van de tuinen liep ter hoogte van de tegenwoordige David van Mollemstraat.

83

Voorgevel van het huis Zijdebalen door D. Stoopendaal, 1719

Op dit frontaanzicht van het huis — de gravure is met de catalogusnummers 84 en 85 afkomstig uit de *Zegepraalende Vecht*, Amsterdam 1719 (zie vorig cat. nr) — is de uitzonderlijke lengte van het huis goed zichtbaar.

Geheel links stroomt het water van de Westerstroom, dat de fabrieksraden in het zogeheten Nieuwe Werk aandrijft, in de Vecht.

Utrecht, Gemeentelijke Archiefdienst,
T.A. Pa 74

84

Achterzijde van het huis Zijdebalen door D. Stoopendaal, 1719

In de as van de voorgevel geeft een bordes toegang tot de middenzaal, die door de verdieping steekt; boven dit bordes een portico bestaande uit vier zuilen met een balustrade ter bekroning, waarop een wapenschild en vazen. Traptreden dalen af tot in de tuin. Er zijn twee kleine vijvers bij de hoeken van het huis en twee vijvers op de centrale as aangelegd. Allen hebben ze kleine watersprongen. Aan de rand van de grote vijver zijn de riviergoden Lek en Vecht op de rug zichtbaar.

Utrecht, Centraal Museum

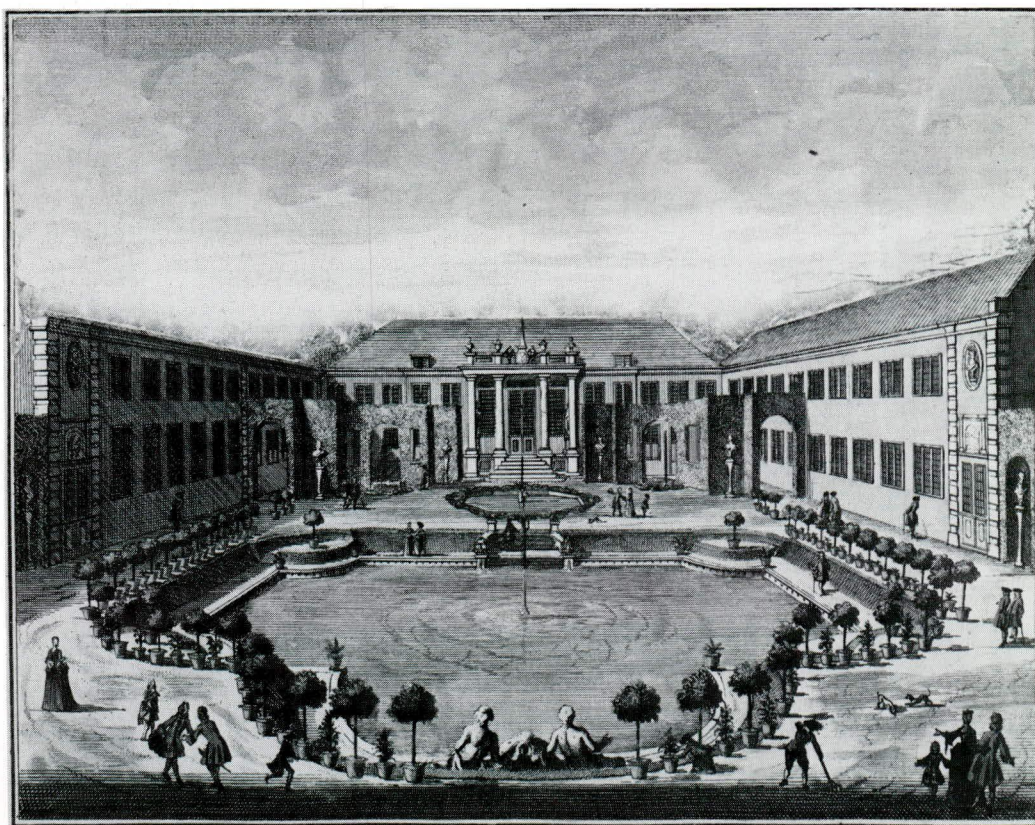
85

De tuin van Zijdebalen, door D. Stoopendaal, 1719

De tuin verkeert hier nog in zijn eerste fase. Op de middenas lag toen nog het Speelhuis. Dit werd ná 1719 naar het kruispunt Westerstroom en Schouwwatering overgebracht.

Utrecht, Gemeentelijke Archiefdienst,
T.A. Pa 82

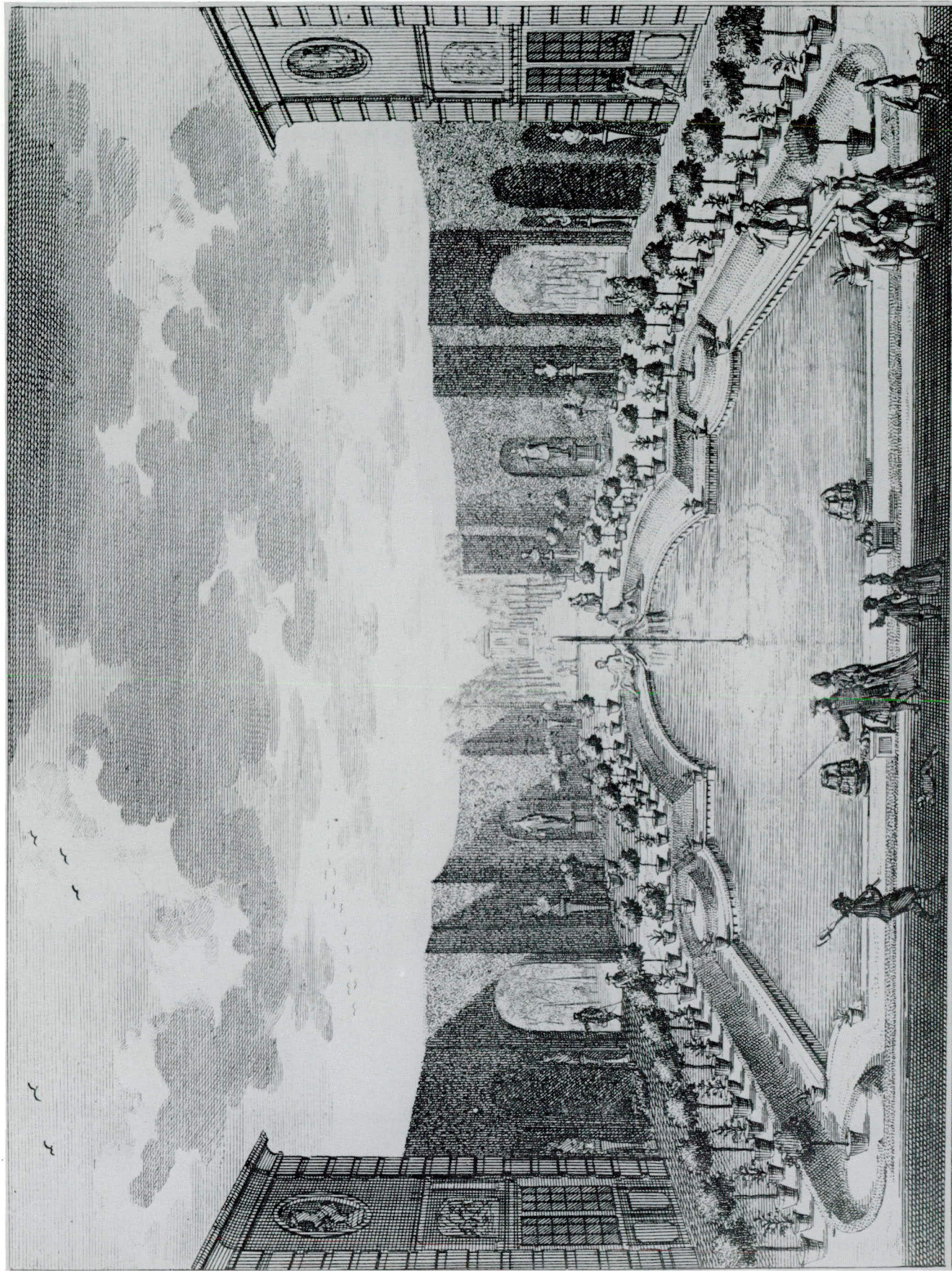
84

*De SY-BAALEN; van binnen over de groete
K&em naar het Huis te sien.*

*Le SY-BAALEN par dedans. regardant par
dessus Le grand Bassin vers la Maison.*

90

*De ST-BAALEN; van binnen, over de Kôm
naer acteren op het Cabinet te sien.*

*Le ST-BAALEN par dedans . regardant par
derriere dessus Le Bassin, sur le Cabinet.*

86

De voorgevel van het huis Zijdebalen, door P.J. van Liender, 1756

De naar de Vecht gekeerde zijde van het huis doet weinig vermoeden wat aan de achterkant aanwezig was. Het huis van Van Mollem is een langgerekt Utrechts huis met een ongewone erkerachtige aanbouw met een doorgaande beglazing. Deze maakte deel uit van de centrale middenzaal over beide verdiepingen, die op de centrale as van de tuin uitzag.

pen in grijs, gewassen, 198 x 296
inscr.: Pieter. J. v.: Liender del. adviv.
1756 Zeydebalen buijten Utrecht.
Litt.: Tent. cat. Utrecht, Gemeentelijke
Archiefdienst 1978, nr 26; Wilmer, nr
52
Utrecht, Gemeentelijke Archiefdienst,
T.A. Pa 75

87

De voorgevel van het huis Zijdebalen, door P.J. van Liender, 1766

pen en penseel in bruin, gewassen, 243 x
366
inscr.: Pieter: J: v Liender del ad viv
1766 ZijdeBalen aan de Vegt 1765
Litt.: Tent. cat. Utrecht, Gemeentelijke
Archiefdienst 1978, nr 46
Utrecht, Gemeentelijke Archiefdienst,
T.A. Pa 76

88

Plattegrond van Zijdebalen, door A. van Diggelen, ca 1810, detail

Op de plattegrond van de Stadsvrijheid buiten de Weerdpoot, door A. van Diggelen naar S.P. van Diggelen en A. van Diggelen, komt een aftekening van de toenmalige vorm van de tuinen van Zijdebalen voor. Het is opvallend dat dit de enige plattegrond is van Zijdebalen, die ons een indruk kan geven van de oorspronkelijke situatie van vijvers en beplantingen.

91 x 86 cm
Utrecht, Gemeentelijke Archiefdienst,
T.A. Ab 102A

89

Fotografie uit $\pm$ 1900 van de toenmalige restanten van het poortgebouw van het huis Zijdebalen

Utrecht, Centraal Museum

90

Bruiloftsdichten, huwelijkszangen en lijkzangen van verschillende generaties Van Mollem afkomstig

Zeist, Van de Poll-Stichting, familiearchief Van der Mersch 48 E, B, H.

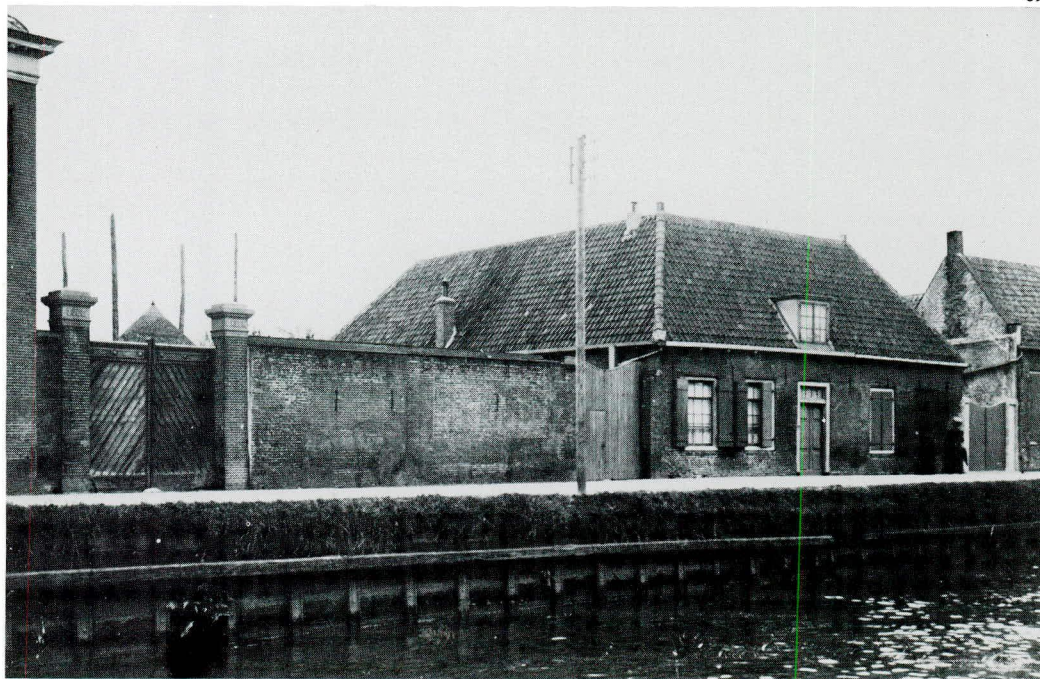
87

92

88

89

Geraadpleegde of te raadplegen literatuur

Beeldhouwkunst in het Rijksmuseum. Catalogus samengesteld door J. Leeuwenberg m.m.v. W. Halsema-Kubes, 's-Gravenhage-Amsterdam 1973

Berendsen, A., Fliesen. Eine Geschichte der Wand- und Bodenfliesen, München 1964

Bienfait, A.G., Oude Hollandsche tuinen, 's-Gravenhage 1943

Boukema, N., 'Enige aspekten betreffende de ekonomie van de stad Utrecht tijdens de zeventiende eeuw', Maandblad Oud Utrecht 53 (1980), 75-80

Bijhouwer, J.T.P., Nederlandsche tuinen en buitenplaatsen, Amsterdam 1943

Dillen, J.G. van, Van rijkdom en regenten. Handboek tot de economische en sociale geschiedenis van Nederland tijdens de Republiek, 's-Gravenhage 1970, i.h.b. 395-399

Dokkum, J.D.C., 'Een lusthof aan de Vecht', De Amsterdammer, Weekblad voor Nederland, nr 1731 (1910)

Eerenbeemt, H.F.J.M. van den, 'Zijdeteelt in Nederland in de eerste helft der negentiende eeuw; perspectief tot een nieuwe bron van welvaart', Ondernemende Geschiedenis. 22 opstellen . . . bij het afscheid van Mr. H. van Riel, 's-Gravenhage 1977, 241-259

Evers, G.A., De Utrechtse industrie in den Franschen tijd I: 1800. Utrecht z.j. (overdruk Utrechtsch Provinciaal en Stedelijk Dagblad)

Groenveld, e.a., S., Wederdopers, Menisten, Doopsgezinden in Nederland, Zutphen 1980

Hijmersma, H.J., 'Een wijle rust in de buitensael. Een beeldhouwde tuinbank naar ontwerp van Daniel Marot', Nederlandse Kunstnijverheid en Interieurkunst, Haarlem 1981 Nederlands Kunsthistorisch Jaarboek 1980

Jonge, C.H. de, Nederlandse tegels, Amsterdam 1971

Jost, I., Drie stenen voor een bibliotheek. Klassieke kunst en de Utrechtse universiteit, 's-Gravenhage 1980

Kernkamp, G.W., Acta et decreta senatus. Vroedschapsresolutiën en andere bescheiden betreffende de Utrechtsche Academie. Werken Historisch Genootschap 3e S. nr 68, Utrecht 1938

Knoef, J., 'De beeldhouwer Jacobus Cresant', Oud-Holland 58 (1941), 169-177

Kramm, C., 'Zijdebalen te Utrecht', Utrechtsche Volks-Almanak 1851

Het Loo van paleis tot museum. Halfjaarlijks rapport over de restauratie en verbouwing, 4e afl. juli 1979, met afb.

Lunsingh Scheurleer, D.F., 'Een delftse tuinvaas en tegelta-

bleaus versierd met buitenplaatsen', Oud-Nieuws. Orgaan van de Nederlandse Vereniging Vrienden van Antiek 11 (1978) nr 3, 202-212

Luttervelt, R. van, De buitenplaatsen aan de Vecht, Lochem 1948

Meer, G. van der, 'Een penning voor de dichter Arnold Hoogvliet', De Geuzenpenning 26 (1976) nr 1, 4-7

Molen-den Outer, B. ter, 'Een portret van David van Mollem en zijn familie door Nikolaas Verkolje (1673-1746)', Antiek nr 5 (1975), 489-505

Muller Fzn., S., Zijdebalen, Utrecht 1912 (overdruk uit Tijdschrift Bouwkunst 1912)

Nierop, L. van, 'De zijdenijverheid van Amsterdam historisch geschetst', Tijdschrift voor geschiedenis 45 (1930), 32-35, 152-169

Perks, W.A.G., Zes eeuwen molens in Utrecht, Utrecht-Antwerpen 1974

Romers, H., J. de Beijer, Oeuvre-catalogus, 's-Gravenhage 1969

Someren, J.F. van, De Utrechtsche Universiteitsbibliotheek. Haar geschiedenis en kunstschaten, Utrecht 1909

Springer, L.A., Oude Nederlandsche tuinen, Haarlem 1937

Staring, A., Jacob de Wit, Amsterdam 1958

Struick, J.E.A.L., Utrecht door de eeuwen heen, 1968

Sypesteijn, C.H.C.A. van, Oud Nederlandsche tuinkunst, 's-Gravenhage 1910

Tentoonstellingscatalogus. Amstel, Vecht, Zaan, Amsterdam, Stedelijk Museum 1943

Tentoonstellingscatalogus. Burger in Utrecht, Utrecht, Gemeentelijk Archief 1972

Tentoonstellingscatalogus. Cornelis Troost en zijn tijd, Rotterdam, Museum Boymans-van Beuningen 1946

Tentoonstellingscatalogus. Jacobus van Liender, Pieter Jan van Liender, Paulus van Liender en de stad Utrecht. Topografische tekenaars uit de 18de eeuw, Utrecht, Gemeentelijke Archiefdienst 1978

Tentoonstellingscatalogus. De Zegepralende Vecht, Utrecht, Centraal Museum 1942-1943

Veen, P.A.F. van, De soeticheydt des buyten-levens, verghe-selschap met de boucken. Het hofdicht als tak van een georgische litteratuur, 's-Gravenhage 1960

Werd, G. de, Jan de Beijer (1703-1780). Tekeningen van Emerik tot Roermond, Venlo 1980

Wilmer, C.C.S., Utrecht getekend. Vier eeuwen tekeningen en aquarellen uit de Topografische Atlas van het Gemeentearchief, 's-Gravenhage 1980.

Herkomst der foto's

Amsterdam, Rijksmuseum-Stichting, 64, 65, 71 en 72

Amsterdam, Stedelijk Museum, 2

Gorssel, Arnold Meine Jansen, 66

's Gravenhage, Koninklijk Huisarchief, 9

Haarlem, Teylers Museum, 70

Utrecht, Gemeentelijke Archiefdienst, Prentenverzameling, 3, 5, 7, 10, 12, 14, 16, 18, 21, 23, 25, 27, 29, 31, 33, 35, 37, 39, 41, 43, 45, 47, 49, 68, 83, 84, 85, 86, 87, 88

Utrecht, Centraal Museum, A. Hulskamp, 1, 4, 6, 8, 11, 13, 15, 17, 19, 20, 22, 24, 26, 28, 30, 32, 34, 36, 38, 40, 42, 44, 46, 48, 50, 53, 59, 73, 89

Utrecht, Kunsthistorisch Instituut der Rijksuniversiteit, 60, 62, 63

Colophon

Uitgave: Centraal Museum Utrecht, 1981

Teksten: P.J.M. van Gorp, Erik de Jong en D.P. Snoep

Vormgeving: Daan Out

Druk: Drukkerij Elinkwijk, Utrecht

